

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

MARCUS LAESEN

FORTÆLLINGER
AF GRÆNSELANDETS
HISTORIE

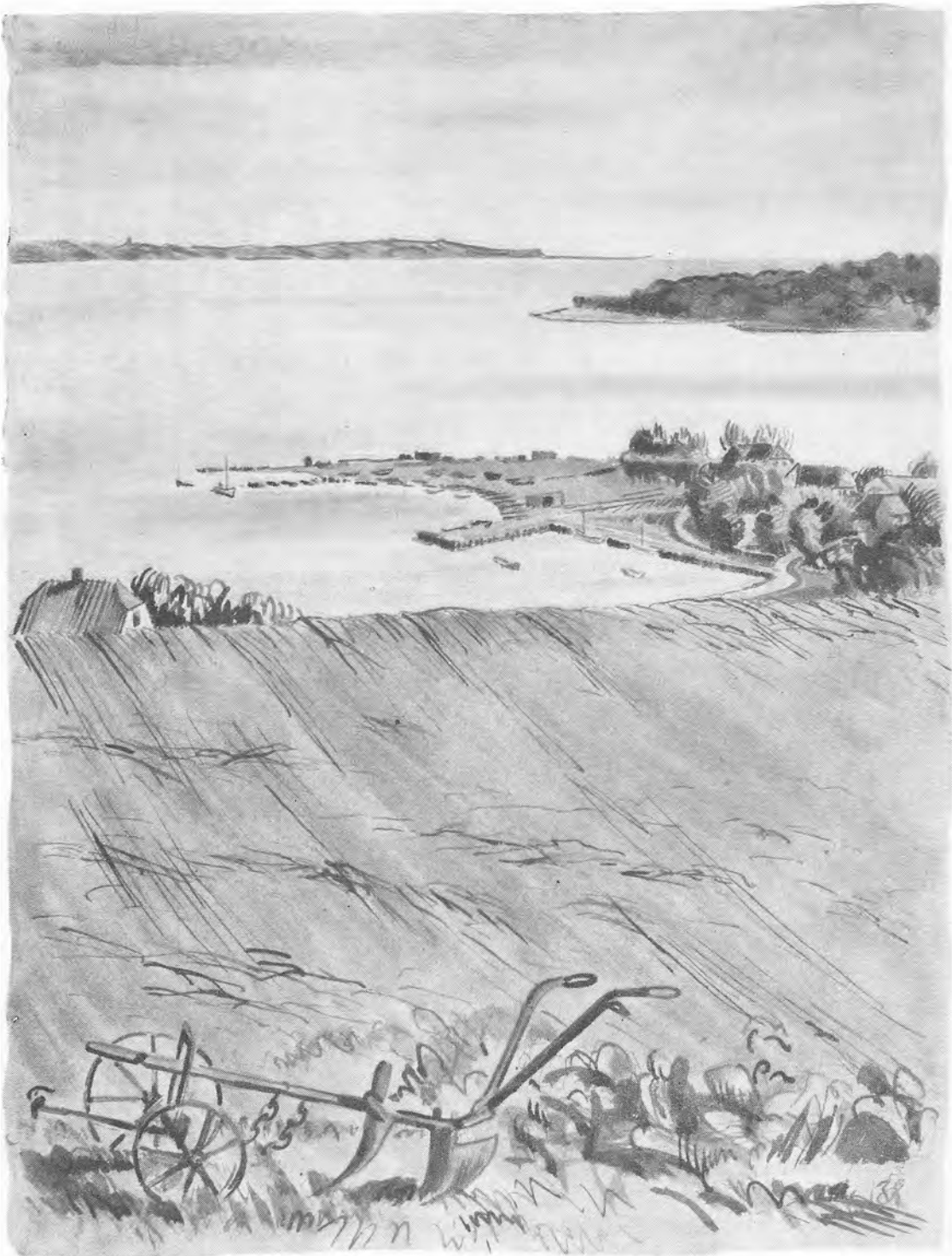
ILLUSTRATIONER AF ALBERT NAUR, HENRIK SCHOUBOE
OG STEFAN VIGGO PEDERSEN

II

SKANDINAVISK BOGFORLAG A/S
ODENSE - MCMXXXIX

ALLE RETTIGHEDER FORBEHOLDES
SKANDINAVISK BOGFORLAG A/S

INDHOLDSFORTEGNELSE

Hen imod den nye Tid	11
Stemninger og Tilstande omkring Aarhundredskiftet	19
Omkring Sprogskriptet af 1810.....	27
I Napoleonskrigenes Køl vand	33
Forfatningskravene	43
Danske Svar til Slesvigholstenismen.....	51
Bruddet mellem Tysk og Dansk	63
De sidste Aar før Oprøret.....	77
Oprøret 1848	95
Under Treaarskrigen	107
Før den sidste Grænselandskrig.....	117
Den sidste slesvigske Krig	137
Omkring § 5	153
Kampens Mænd og Kampens Metoder	187
Tvangsregimentet og Danskernes Svar.....	199
Under Krigen	225
Omkring Genforeningen	233
Billeder fra Grænselandet	247

BILLEDFORTEGNELSE

Kalø	7
Et Bulhus, Barsmark	21
Fra Christiansfeld	41
Dannevirkes Have	61
Rødning gamle Højskole	65
Mariegaard, Haderslev	71
Skamlingsbanken	81
Frøslev Pold ved Bov	105
Augustenborg	127
Ved Oversø	141
Alssund ved Øster-Sottrup	145
Udsigt fra Dybbøl.....	167
Kongeaen ved Foldingbro	173
Skolegade i Graasten, Slottet i Baggrunden	201
Folkehjem i Aabenraa	213
Ved Krusaa	237
Vesteranflod	243

HEN IMOD DEN NYE TID

I

Overgangen fra een Tid til en ny markeres oftest ved en stor Begivenhed, og det kan for Hukommelsens Skyld være retfærdigt. Men enhver stor historisk Begivenhed har sin Forudsætning i en Udvikling, det kan være vanskeligt at følge til Bunds.

I de Lande, hvor store Omvæltninger har sat Milepæle, er det lettere muligt at gaa baade tilbage og frem i Tiden med Omvæltningen som Centrum; men i et Land som Danmark, der ikke kender til Religionskrige af videre Omfang, og hvis sociale Skæbne kun har gennemgaaet Forandringer og aldrig har været underkastet virkeligt store Revolutioner med Blodsudgydelser, er det vanskeligere at finde Udgangspunkterne for en naturlig Inddeling.

Hvis man ser paa en saadan Begivenhed som den, der danner Højdepunktet af Reformerne i det 18. Aarhundrede, nemlig Stavnsbaandets Opløsning, da kunde der ganske vist være Lejlighed til at tale om en gennemgribende Omvæltning, hvis dette Stavnsbaand havde været en aarhundredgammel Tradition, — men det var ikke Tilfældet; Stavnsbaandet var indført af Christian VI (1730—46) og fik kun et halvt Aarhundredes Levetid. Dets Ophævelse bliver deraf ikke mindre betydningsfuld, men den mister sin Karakter som Revolution efter Slægtleds Gæring. Det var jo heller ikke Bonden selv, der rejste sig til Oprør mod det bestaaende.

Snarere maa man sige, at der findes humanistiske Strømninger, der gennem Aarhundreder har holdt sig levende dybt under Begivenhedernes Gang. Der findes Data for de skiftende Grundloves og Styreformers Indførelse, det er sandt nok; men det er lige saa tydeligt at se, hvordan den ene Form afløser den anden som en naturlig Fortsættelse. Man kunde afsætte det skævt groede Geni Christian II, men man kunde ikke udrydde hans aandelige Indsats. Han var ikke ensidig Borgerven, men han var lige saa lidt ensidig Tyran. Og hans to Kongstanker, — den styrkede Kongemagt, og Borgernes voksende Indflydelse, — maatte hans Eftertid give Liv, fordi han igen førte en Arv videre. Det danske Enevælde er ikke en enkelt Fyrstes Bedrift; det er heller ikke alene en Styreform under Paavirkning af europæiske Bevægelser; det rækker tilbage til Valdemar Atterdags Drøm om det stærke Rige. Danskerne blev forskaanet for de store Spring,

saadan at ogsaa Overgangen fra Enevælde til demokratisk Monarki skete som noget naturligt.

Det er ikke Meningen med dette at understrege en national Egenskab, der kun meget kunstigt kunde fremfindes, men at minde om den gennemgaaende Ro i vor Udvikling, alle Brydningstider til Trods.

2

Det 18. Aarhundrede kaldes oftest Oplysningstiden.

For det øvrige Europa gælder det muligvis, at Oplysningen, Fornuftens Arbejde, tog mere Fart just i dette Aarhundrede. Dog maa man sikkert ogsaa have Lov til at se paa en saadan Betegnelse med det Forbehold, der ligger i at indrømme de historiske Inddelingers praktiske Nødvendighed. Thi for Danmarks Vedkommende i hvert Fald kan det vanskeligt komme til at gælde, at just dette Aarhundrede prægedes af Oplysning. En bestemt nationalistisk Tankegang i de intellektuelle Kredse er ikke lig med Oplysning. Og naar vi tænker paa den Modstand, danske Bønder gjorde mod den Frihed, der ræktes dem, kan man i hvert Fald vanskeligt se Frugten af en Oplysning.

Selve Ordet Oplysning er da ogsaa knyttet til de Enevoldsherskere, der ud fra en humanistisk Tankegang brugte deres Magt til Folkets Gavn.

Det var Humanismen, som var Tidens store Ord; og enkelte europæiske Fyrster med aandelige Interesser gik ind paa denne Betegnelses billigste Indhold,— det rent æstetiske; Typen er Frederik den Store af Prøjsen.

De danske Enevoldskonger i det 18. Aarhundrede var af forskellige Grunde uegnede til at komme ind under Begrebet de oplyste, — Christian VI var snever Pietist, Frederik V for letsindig, og Christian VII sindssyg.

Naar alligevel Resten af det 18. Aarhundrede, — Tiden efter den store nordiske Krig, — skulde blive en lykkelig Tid for vort Land, skyldtes det i meget høj Grad, at de enevældige Konger tilkaldte Raadgivere med Indsigt og af usædvanligt Format. — Vi vil her lade Tilfældet Struensee ligge; hans korte Magtperiode havde kun ringe Indflydelse paa Grænselandet. Men vi maa standse ved andre Udlændinge, der i Overensstemmelse med Tidens Aand opgav deres Nationalitet og viede alle deres Kræfter til det Land, til hvis Tjeneste de havde meldt sig.

At de danske Enevoldskonger kun undtagelsesvis talte godt Dansk, er ingen national

Fornedrelse, — Frederik den Store talte ogsaa hellere Fransk end Tysk. At danske Konger indkaldte tyske Adelsmænd, var naturligt, fordi de europæiske Adelsmænd, der duede noget, i det Aarhundrede tilhørte Diplomatiets. Ogsaa store Lande tilkaldte fremmede.

En af de Slægter, der kom til at betyde mest for Danmarks Politik udadtil — og dermed ogsaa for Grænselandet —, var Bernstorfferne. Men inden vi omtaler Bernstorffernes Udenrigspolitik, maa vi kaste et kort Tilbageblik over Tiden før denne lange Fred.

3

Grænselandets første Krige var mod Slaver og Vender og Sakser. Senere kom Landet til at lide under de Krige, Kongerne førte med Hansestæderne og med Sverige om Magten over Østersøen. Paa den Maade blev det smalle Grænseland ofte inddraget i europæiske Kriser, og dets Stilling var altid usikker, fordi man ikke vidste, paa hvilken Side den Gottorpske Hertugslægt vilde staa, Vennens eller Fjendens.

Efter den store nordiske Krigs Afslutning 1721 forandredes Danmarks Udenrigspolitik en hel Del, fordi Fjendskabet med Sverige ophører og ikke mere blusser op for Alvor. Broderhadet var ikke større end at svenske Bønder ønskede Frederik V som Sveriges Konge.

De vanskeligste udenrigspolitiske Spørgsmaal var fremdeles de, der kom fra Gottorp. Der eksisterede efter Arvehyldingen en dansk-norsk Helstat fra Nordkap til Elben. Men inden for Staten fandtes et med Kongehuset beslægtet Fyrstehus, det gottorpske, der endnu ikke af nationale, men af dynastiske og personlige Grunde gik imod Rigets Vel.

Til en Bilæggelse af denne Strid har ingen ydet saa meget som Bernstorfferne.

4

Den første store Bernstorff i Danmark var Johan Hartvig Ernst, stammende fra Herregaarden Gartow i Lüneburg. Han var Hannoveraner, men blev allerede som enogtyveaarig dansk Gesandt i Dresden. Og hurtigt blev der betroet ham store Embedsopgaver. Han var af Rejser og Studier blevet en Mand med humanistisk Indsigt, og en Mand, der har aflagt adskillige Vidnesbyrd om en Tankegang, der virker helt moderne.

En Gang siger han: En Krig, som begyndes uden retfærdig Grund, ja, jeg vil sige mere, uden Nødvendighed, forekommer mig at være den frygteligste af alle Beslutninger, som Mennesker kan tage.

Han førte sin Politik efter denne Tankegang. En Krig kan let gøres retfærdig, men en Krig kan vanskeligere gøres nødvendig. Som Danmarks Udenrigsminister var han klar over sine Pligter, og skønt tysk af Oprindelse er han en af dem, der klarest har hævdet en Politik, der befriede Grænselandet for at være den Skueplads, hvor Magtspillet blev afgjort. Hans Idé var Neutralitet i alle de Stridsspørgsmaal, der maatte opstaa Stormagterne imellem; han anerkendte ikke politisk Chancerytteri. Men i Overensstemmelse med Tidens Aand og dens Farer kæmpede han for, at Landet var i Stand til at imødegaa mulige Trusler.

Med en næsten synsk Evne har denne Mand tumlet med Tanken om de smaa Staters Opgave i Verden og de smaa Staters Evne til at være sig selv. Naar et Land ikke har naturlig Interesse af en Krig, maa det have naturlige Interesser af Fred; det var hans Tanke og hans Inspiration, og i mangfoldige Forhold søgte han at gøre denne Grund sætning gældende. Men samtidigt arbejdede han paa at gøre Danmarks Ry i Udlandet godt og stærkt. Ved dygtigt drevet Diplomati skaffede han Handelsforbindelser ude i Europa og sikrede den danske Handelsflaade mod de Farer, en urolig og krigerisk Tid betød for al Skibsfart.

Det *var* en urolig og krigerisk Tid, denne første store Bernstorff arbejdede i. 1751 blev han Udenrigsminister. 1756 begyndte den præjsiske Syvaarskrig, og Aaret i Forvejen var den fransk-engelske Kolonikrig udbrudt. Det var Krige, der ikke direkte berørte dansk Udenrigspolitik, men som alligevel hver for sig kunde have faaet skæbnesvangre Følger, om ikke Udenrigspolitiken havde været ført saa fornuftigt. Thi den Tids Alliancesystemer var vidt forgrenede og langt fra altid klare.

Det fjendske Forhold mellem Danmark og Sverige var i nogen Grad afspændt; men da Svenskerne i 1743 i Stedet for den danske Kronprins Frederik (V) valgte Gottorperen Adolf Frederik som Tronfølger, dannedes alligevel et ængstende Grundlag for fortsatte Konflikter, ikke saa meget fordi Svenskerne ønskede Ufred med Danmark, som fordi Gottorperne ikke kunde glemme Ydmygelsen fra 1721.

Bernstorffs Forgænger, Grev Schulin, havde imidlertid faaet Adolf Frederik til at give Afkald paa alle gottorpske Besiddelser i Slesvig, og ligeledes faaet ham til at ind-

villige i, at de gottorpske Besiddelser i Holsten, hvis de ved Arv skulde tilfalde ham eller hans Slægt, kunde mageskiftes med Oldenburg og Delmenhorst. — En anden Gottorper, Karl Peter Ulrik, var den russiske Tronfølger, og det var hans Arvedele, der kunde tilfalde den svenske.

Denne Gottorper i Rusland, der ganske kort Tid blev Zar (Peter III), kunde ikke som den svenske glemme eller give Afkald paa de Familierettigheder, den gottorpske Slægt havde forspildt ved Samarbejdet med Danmarks Fjender. Hans mægtige Rige interesserede ham mindre end det lille Hertugdømme. Tanken om et Mageskifte var ham uacceptabel, og han veg ikke tilbage for at planlægge Krig mod Danmark for det lille Spørgsmaals Skyld.

Men Forholdet til Gottorperne direkte var da den eneste Vanskelighed, en dansk Udenrigsminister havde. Det gjaldt først og fremmest om at komme ind i de rigtige Alliancer, og det var for den Tid en saa sammensat Balancekunst, at vi ikke her kan komme ind paa det. Et helt nyt Europabillede var opstaaet med den fransk-engelske Strid om Kolonimagten, en Strid, der først skulde faa sin Afslutning i Napoleonskrigene. Det var vanskeligt for et lille Land i Norden at vælge sit Parti i Overensstemmelse med Interesser af varig Art.

England og Frankrig havde sammen eller adskilt været indfiltret i de dansk-svenske Krige om Herredømmet i Østersøen. Men nu var der kommet en ny Stormagt til, Rusland, der ganske vist ikke, hvad Flaaden angik, kunde staa Maal med Danmark, men som havde Opkomlingens Evne til at gøre Indtryk.

I Skandinavien var det først og fremmest Sverige, som havde et Regnskab med Rusland, der skulde gøres op. Staten Danmark-Norge havde intet Udestaaende med det østlige Land ud over Tronfølgerens, Gottorperens, snevert personlige Lyster.

Derfor saa Bernstorff sin Opgave for den danske Nation deri, at holde Danmark uden for Syvaarskrigen, hvor Frankrig, Rusland og Østrig stod mod Prøjsen, Frederik den Stores Prøjsen; og hans Neutralitetspolitik lykkedes. Den lykkedes ham i den Grad, at denne for det øvrige Europa saa urolige Tid blev en af de lykkeligste Perioder i Danmarks Historie. Just under denne Periode lykkedes det Bernstorff at knytte saa rigtige diplomatiske Forbindelser rundt omkring, at den danske Handelsflaade var den eneste, der kunde færdes med nogenlunde Sikkerhed i et saa vigtigt Farvand som Middelhavet; og det er denne Neutralitetspolitik og dens positive Følger, der danner den

første Betingelse for den sønderjydske Skibsfart, der kort Tid efter skulde naa saa eventyrlige Resultater. Bernstorff havde arbejdet for Ryet, Reputationen. Og selv om adskillige af de sønderjydske Skibsredere, Skibsførere og Skibsbyggere skulde komme til at føle sig som Tyske, var det det danske Flag og den danske Nationalitet, der pustede Sejlet mest, næst efter Vorherres Blæst. At det var en Tysker, J. H. E. Bernstorff, der havde sørget for denne Reputation, skyldtes ene og alene den Humanitetens Aand, der i den Tid greb de bedste i Europa, den Humanitet, dansk Politik siden har stræbt at følge.

5

Een Gang truedes Bernstorffs kloge Neutralitetspolitik meget alvorligt. Det var, da den russiske Tronfølger Karl Peter Ulrik af Gottorp blev Zar i 1762. Bernstorff havde sørget for, at Danmarks Forhold til Rusland ogsaa var fredeligt, og den regerende Kejserinde Elisabeth havde været interesseret i denne Politik. Men da Karl Peter Ulrik som Peter III følger Elisabeth paa Tronen, forandres denne Politik. Gottorperen betænker sig ikke paa helt at slaa om i Ruslands Udenrigspolitik og, i Stedet for at videreføre Alliancen med Østrig og Frankrig mod Prøjsen, at slutte Forbund med Prøjsen for at kunne hævne sig paa Danmark, — det vil sige for at generhverve den gottorpske Del af Slesvig.

Hvem der har Ansvaret for Danmarks Holdning i denne pludseligt opstaaede Strid kan det være vanskeligt at afgøre; Bernstorff har i hvert Fald ikke været uden Indflydelse.

Billedet er interessant: Ruslands og det sejrige Prøjsens samlede Hærmagt mod Danmark. — Danmark havde franske og engelske Garantier for Hertugdømmet, men ingen af Garanterne rørte en Finger, naturligvis. Danmark stod alene, men det gav ikke efter. Det blev staaende paa sin Ret og var beredt til at forsvare den. — Beredt, — det vil sige, Hæren var alt andet end krigsdygtig. Men Hærens Øverstkommanderende, Franskmanden Grev Saint-Germain, organiserede Styrken saa vidt muligt og posterede 30,000 Mand i Kampstilling i Mecklenborg.

Det er meningsløst at sige noget om det mulige Udfald af en Krig, der ikke er blevet ført; men den Bernstorffske Tankegang om at enhver Krig, der kan undgaas uden Tab af Ære, skulde undgaas, stiller den danske Holdning i et særligt tydeligt Relief: danske

Regeringskredse er maaske undervejs til at se paa Grænselandet som et Omraade, der er en Indsats værd.

Krigen blev ikke til noget; om det var et Held eller ikke, skal ingen kunne sige. Peter III blev ved en Paladsrevolution afsat; hans Kone tog Magten og blev Kejserinde Kathrina II, og hun sluttede igen Fred med Danmark.

6

Selv om det ikke blev til Krig 1762, er der Grund til endnu en Stund at dvæle ved denne Tildragelse.

Regeringen, det vil sige Enevoldskongen og hans mest betroede Mænd – eller en enkelt højt betroet Mand —, havde taget det Standpunkt, at ingen Krig skulde faa Lov til at hærgne dansk Statsomraade, i dette Tilfælde Grænselandet.

Dette Standpunkt var helt igennem et statsligt. Den loyale Embedsmand gjorde sin Pligt, viede sin Dygtighed til det Land, han tjente. Hans mulige Følelse for det almene Folk forblev en Hemmelighed i Øjeblikket, — Eftertiden kan vanskeligt undgaa at tillægge Bernstorff Følelser for det jævne Folk, naar den ser hans Afstandtagen fra unødvendige Krige. — Folket vidste dengang *intet* om de udenrigspolitiske Begivenheder. Der var Uoverensstemmelser mellem Hoffet i Petersborg og Hoffet i København; Uoverensstemmelsen blev bilagt, men selv den blodigste Krig med de største Ofre fra Folkets Side vilde have været Uoverensstemmelse mellem Hofferne. Og den mest heltemodige Indsats fra Enkeltmands Side vilde *ikke* være blevet betragtet som et nationalt Offer, men som en Tjeneste for Herskeren.

Der er i dette Forhold ikke noget mærkeligt; Enevoldsregimet kunde ikke tænke anderledes. Men der er noget, som maa erindres: hvis Grænselandskrigen var kommet i 1762 og ikke, som Tilfældet blev, i 1848 og 1864, vilde den ikke have været en national Kamp, fordi Folket ikke var med.

Men det er under denne Enevoldsperiode, at Folket — ikke vaagner, men — bliver sig bevidst som ansvarlig Del i Riget. Om vi kalder det Udvikling og Oplysning eller noget andet, — det er i det 18. Aarhundredes sidste Del, det Grundlag bygges, hvorpaa de næste Slægtled skulde rejse sig til en helt bevidst national Bevægelse.

Det *nationale* som en aandelig Besiddelse med Muligheder for interne eller eksterne

Forøgelser er noget ungt for alle Folk i Europa, — naar vi ser bort fra de Insulanere, der kaldes Englændere, og som aldrig har haft Brug for at tænke over Begrebet.

Denne Nationalbevidsthedens Ungdom forklarer, hvorfor intet europæisk Land kan sige sig fri for fremmed Paavirkning: den Tids internationalt-diplomatiske Dygtigheder tilbød Staterne deres Kræfter og blev knyttet til det Land, hvori de saa Resultatet af deres Arbejde. Og deres Efterkommere blev ofte gode Patrioter i det nye Fædreland.

7

Katharina II af Rusland gik ind paa Forslaget til Mageskiftet i Slesvig og Holsten. I 1773 gav den ældste Repræsentant for den gottorpske Slægt, Storfyrst Paul, Afkald paa alle Rettigheder i Slesvig, og ligeledes gav han Afkald paa de gottorpske Dele i Holsten mod at faa Oldenburg og Delmenhorst.

Saaledes var den danske Stat en Helhed fra Nordkap til Elben, og for saa vidt skulde alt være i bedste Orden for Danmark. Imidlertid var det netop denne gode Orden, der skulde afstedkomme den farlige Forvirring, fordi Helstaten omsluttede det tyske Holsten, der ikke, da de nationale Strømninger kom frem, kunde tie stille.

STEMNINGER OG TILSTANDE OMKRING AARHUNDREDSKIFTET

I

Det har været vanskeligt at afgøre, hvordan den almene Befolkning stillede sig over for det Styre, der afgjorde dens Skæbne. Det har været vanskeligt ikke blot fordi Ytringsfrihed er et ret nyt Begreb, men ogsaa fordi Trangen til Ytring uden Hensyn til traditionel Respekt for det bestaaende er lige saa ny. Begrebet „de blakkede“, som i vore Dage volder baade intellektuelt og praktisk Besvær, har i de Tider, da den nationale Bevidsthed ikke var vakt af Dvale endnu, været et endnu mere besværligt Problem for den, der vilde prøve at undersøge det. Det var oftest rent materielle Hensyn, der bestemte enhver Stillingtagen, ligesom det var Traditionsbundethed, der lod selv Tyske føle sig som loyale Statsborgere.

Det er den nye Tids Begyndelse, vi ser, i det Øjeblik Folket tilkendegiver sin Mening. Men det betyder for Grænselandets Vedkommende ogsaa i meget høj Grad, at den nye Tid kommer til at afsløre Fejl og Ubehændigheder ved tidligere Tider.

Som ofte fremhævet har Forskellen mellem Stat og Folk ikke været aarvaagent bemærket. Den dansk-norsk-holstenske Helstat rummede for store folkelige Modsætninger. Holstenerne var lige saa naturligt Tyske som Trønderne var norske. Derimod var Nord-slesvigerne — og i tidligere Tid alle Slesvigerne — lige saa naturligt Danske som Sjællænderne var det.

Saa længe det nationale ikke var erkendt som en Basis for aandeligt Sammenhold, kunde dette Forhold ikke volde Besvær. Men fra det Øjeblik, dette nationale bliver et Problem, et Kulturproblem, melder Vanskelighederne sig.

Mangfoldige ikke-kulturelle Indflydelser gør sig gældende, og det naturligt danske kommer til at lide alvorligt.

Hvis man omkring Aar 1800 spurgte — men det kunde næppe tænkes, at nogen spurgte — om en Mand fra Hertugdømmet Slesvig var tysk eller dansk, vilde den loyale Flensborg-Købmand paa Tysk og den lige saa loyale Bonde paa Haderslev Næs paa Dansk svare, at de var stolte over at være den danske Konges Undersaatter. Og ingen af dem vilde deri se noget nationalt Problem. Den tyske Indflydelse, først og fremmest hvad Sproget angik, opfattedes ikke som en antidansk Proces, og var det heller ikke;

det var de danske Regenter, som havde billiget det tyske Sprogs Anvendelse. Og først en mere moderne Tankegang om Sproget som Kulturens vigtigste Meddelelsesmiddel kom til at afsløre, hvad denne rent sproglige Ekspansion betød.

2

En alvorlig Forsømmelse, fortsat gennem Aarhundreder, var det, at det danske Slesvig ikke var knyttet til Kongeriget, men blev ved med at bevare sit Hertugdømmepræg. Selv under Helstatens første Aartier var Lovgivningen en anden syd for Kongeaaen end nord for den. Ogsaa Livsvilkaarene var forskellige.

Sønderjyderne oplevede i Tiden op imod det 19. Aarhundredes Begyndelse en lykkelig Periode. For det første var der ingen Krige; for det andet betød den nære Forbindelse med Fastlandet bedre økonomiske Forhold end de, der var gældende i Kongeriget.

Billedet af Sønderjylland omkring Aar 1800 er administrativt mærkeligt og indviklet, men økonomisk er det opmuntrende. Stigende Velstand gjorde sig gældende, dels fordi den danske Bondes Trængselskaar var saa godt som ukendte sønden Aa, dels fordi Markedet var bedre. Allerede paa den Tid begyndte Opdyrkningen af de store Hedearealer i Slesvigs Midteland; der er Brug for mere Jord.

Den slesvigske Befolkning bestod for omtrent Halvdelens Vedkommende af Landbrugere. Deres Kaar var i Øst, Midte og Vest forskellige, men ingen Steder daarlige. De sønderjydske Bøndergaarde fra de Tider var da ogsaa gennemgaaende langt større end de rigsdanske. Selv Fæsten havde her ret stor Frihed.

Ude i Marsken var der vundet nyt Land ved Inddigning af nye Kooge; Fedestude eksporteredes i Tusindvis over Husum og Tønning. Ogsaa Kornavlén gav gode Indtægter, og Smør udførtes i store Mængder. Hele Landsdelens Hovederhverv var Landbruget, og de sønderjydske Bønder følte sig overlegne over deres rigsdanske Standsfæller, især over de arme jyske Bønder paa den sandede Hedejord.

At denne Tilstand rummede Farer, er for et Nutidsøje mere indlysende end det var for Datidens Iagttagere.

Et andet Forhold blev af Betydning. Der fandtes i Slesvig ikke nogen Industri af Format, — kun een betydningsfuld Fabrik: Kobbermøllen nord for Flensborg. Men der fandtes adskillige Smaa virksomheder, der trak jyske Arbejdere til, — først og fremmest de mange Brænderier.

Landbruget var Hovederhvervet, men ogsaa de slesvigske Byer var i Fremdrift dengang, naar vi ser bort fra det næsten helt stagnerede Slesvig og det for en Overgang lammede Haderslev.

Flensborg var den største By med omkring 13,000 Indbyggere (Aabenraa, Sønderborg, Tønder og Eckernførde havde mellem 2 og 3000, Haderslev og Husum mellem 3 og 4000). For Flensborgs Vedkommende var det først og fremmest Skibsfarten og Skibsbyggeriet, der betingede Fremdriften; men ogsaa Sukkerfabriker, en Papirfabrik og en Oliemølle beskæftigede mange Mennesker. Ogsaa i Aabenraa var det Skibsfarten, som var det mest indbringende Erhverv. I Tønder var det Silke-, Klæde- og Knipplingefrembringelsen, der dominerede. Men de indtægtsmæssigt vigtigste Byer i Slesvig var uden Tvivl Husum og Tønning paa Grund af deres Havne ud mod Nordsøen og den dermed naturligt følgende Transithandel; under Krigen med England vandt netop disse to Byer betydeligt frem, fordi de var de eneste Havne paa det vestlige Kontinent, der kunde udføre Varer uden Fare for engelske Kaperier og saaledes blive Transithavne for hele det indre Europa.

Landsdelens Betydningsfuldhed illustreres maaske bedst ved Sammenligning mellem Flensborgs og Københavns Handelsflaade. Aar 1802 havde Flensborg kun godt en Femtedel mindre Tonnage end København, – og den danske Flaade var velanskrevet ude i Verden.

3

Hvad der imidlertid, i Betragtning af de kort efter indtræffende Begivenheder, er af mere Interesse end selve den materielle Tilstand, er Nationalitetsforholdet.

Det gælder her, at ingen af de anvendte Metoder til Undersøgelse har været fyldestgørende. Foruden til Afstamning og materielle Kaar skulde jo ogsaa tages Hensyn til Sindelag, – men der var ikke regnet med Sindelag som noget afgørende.

En Overgang havde Indflydelsen sydfra først og fremmest været knyttet til Adelen, det holstensk-tyske Ridderskab; men efterhaanden kom i alle Samfundslag den kulturelle Paavirkning til at gøre sig gældende. Ikke i den Forstand, at Borgere eller Bønder nogen Steder i Slesvig i større Grad følte sig tilknyttet tysk Kultur, men saadan, at Indvandring sydfra gav et nyt Befolkningselement samtidigt med, at Landets naturlige Handelsforbindelse sydpaa nødvendiggjorde Kendskab til tysk Sprog, og samtidigt med,

at den manglende Forbindelse med Kongeriget muliggjorde en Udbredelse af dette tyske Sprog ogsaa til Omraader, hvor det efter den uforsigtige Lovgivning ikke var nødvendigt, altsaa ogsaa uden for Administrationen. Der var og blev et dybt Skel mellem den tyskdannede Embedsstand og den almene Befolkning ogsaa i de Egne, hvor det tyske Sprog fortrængte det danske.

Sproggrænser fra Aar 1800 som for andre Tidspunkter lægges ikke blot forskelligt af Tyske og Danske, men ogsaa forskelligt af de forskellige Forskere inden for de to Nationer. Der ligger intet mærkeligt deri, fordi det sproglige Spørgsmaal kun undtagelsesvist har givet Anledning til Eftertanke, og man har derfor været nødt til at slutte tilbage fra senere Tidspunkter.

Man kan dog fastslaa een Hovedlinje for den tyske Indflydelse, baade hvad det sproglige og det befolkningsmæssige angaar, — nemlig denne, at Egnen omkring Hovedfærdselsaarerne har været mest udsatte. Og dette vil igen sige, at Byerne, hvor Færdselsaarerne løb sammen, var mest prægede af den tyske Paavirkning. Dog var i Byerne nord for Flensborg Dansk stadigt det mest udbredte Sprog. For Landbefolkningens Vedkommende gælder det, at den nærmest ved Byerne og langs Trafikaarerne var mest paavirket af det fremmede, mens mere afsides Egne bevarede saa godt som rent danske.

Der er forskellige Grader i de sproglige Forhold, — der er Spørgsmaalet om Hverdags sproget, om Kendskabet til det tyske, og om Utilfredshed med dets stigende Indflydelse. En Gennemgang fra Sogn til Sogn vilde imidlertid vise, at Sproggrænsen — altsaa Grænsen mellem tysk og dansk Hverdagsprog — dengang ikke gik meget sydligere end den nuværende Statsgrænse, der tillige er en Sindelagsgrænse.

Sindelagsgrænsen fandtes dengang ikke, men den var ved at blive til.

Efter den lange og gode Fredsperiode med Opgangstider kom de vanskelige Aar under Danmarks Krig med England, og den nationale Bevidsthed begyndte at blive en Samvittighedssag, mens den hidtil havde været et Spørgsmaal om Statstilhørighed.

Under den nye Tids mangfoldige baade heldige og ikke heldige Reformforsøg viste det sig saaledes Gang paa Gang, at den danske Regering meget vel kunde faa Tilslutning i det tyske Holsten for en „national“ Idé, det danske Slesvig ikke vilde anerkende. Helstatstanken var virkelig meget stærk, ogsaa inden den blev fuldstændigt realiseret.

Reelt eksisterede Helstaten fra 1773 med de gottorpske Omraaders Indlemmelse i den danske Stat, men formelt kunde den først komme til at eksistere efter 1806, ved

Opløsningen af det tysk-romerske Rige, hvoraf Holsten jo var en Lensdel. Nu havde Holsten alene den danske Konge som Herre.

Det er ikke tænkeligt, at det tyske Holsten eller Tyskerne i Hertugdømmet Slesvig saa med særlig Tilfredsstillelse paa det tyske Kejserriges Opløsning. Men det er bemærkelsesværdigt, saa loyal begge Hertugdømmers Befolkning var over for den danske Kronprinsregent og dermed over for den danske Stat. Ingen Tysker kunde synes om Napoleons Frankrig eller om Kejseren selv, der med sine Hære knuste det tyske Rige. Alligevel, da Danmark ved Krigen med England sluttede Forbund med Frankrig, var begge Hertugdømmers Befolkning rede til at støtte den danske Politik, og frivillige Gaver til Understøttelse af den saa nødtørftigt udstyrede danske Hær strømmede ind fra Hertugdømmerne. Harmen over Englændernes Bombardement af København i 1807 var lige saa stor i Slesvig som i København.

Det var Enevældens stærke Statstanke, som havde skabt dette Statssammenhold; først og fremmest var det dog støttet af Opgangstider. Og to nye Faktorer, Reformarbejdet og Krigens Byrder, kom til helt at ændre Billedet.

4

Om det aandelige Stade i Grænselandet ved vi fra den Tid kun lidt. Der fandtes et højfornemt, tysktalende Borgerskab i Byerne, men det var mærkeligt nok lige saa ofte fransk-engelsk paavirket som tysk. I den jevne Befolkning var det fremdeles mest Lærere og Præster, der havde Indflydelsen. Og naar bortses fra de Kredse, der havde Forbindelse med den herrnhutiske Brødremenighed, som i 1770erne havde fundet et Fristed i Christiansfeld — altsaa en tysk Strømning —, var Aandslivet mest præget af det 18. Aarhundredes tørre Rationalisme.

Præsteskabets store Indflydelse fik imidlertid ogsaa national Betydning. Efter Mage-skiftet i 1773 blev Kiels Universitet igen en vigtig Lærestalt. Det anbefaledes fra oven, at Præster og Jurister, der skulde ansættes i Slesvig, havde studeret et Par Aar ved dette Universitet. Men — som naturligt var — havde Kiels Universitet kun tyske Lærere, og Dommen, der blev fældet, at Professorerne var tyske og Studenterne danske, kan vel sige *noget* om Nationalitetsforholdet, men den kan ikke tages som helt gyldig. Det hændte, at en ung Mand gik ind paa Lærestalten som dansk Student og gik ud som tysk Kandidat.

5

Den Periode — 30-40 Aar senere —, der har faaet til Overskrift: „Da Sønderjylland vaagnede“, vilde uden Tvivl være kommet før, om ikke ulykkelige Begivenheder havde afbrudt en Udvikling, der nu var ved at vise de første Tegn. Man begyndte her og der at blive mistænkelig over for den alt for store Selvfølgelighed, hvormed det tyske Sprog som det officielle blev anerkendt. Og selv om det ikke var særlig straalende aandelige Produkter, der kom frem i „Haderslevsk Maanedskrift til almennyttige Kundskabers Udbredelse“, eller i „Sendebudet for Danskholsten“, var der dog Tilløb til nationalt Udtryk deri.

Imidlertid vilde den selvsikre Enevoldsregent Kronprins Frederik (VI) og hans nærmeste Raadgivere ved velmente og delvis vel gennemførte, delvis umulige og strandede Reformers en Danisering af et langt videre Omfang.— Ingen kan nu bagefter afgøre, hvordan denne Reformering vilde være forløbet, om ikke Krigen, den nationale Ulykke, var overgaaet Landet. Den gode Stemning lige før Aar 1800 tyder paa, at Forløbet vilde have været lykkeligere, fordi adskilligt i Reformernes Princip var sundt, — først og fremmest Forsøget paa at skabe ensartet Administration for Kongeriget og Hertugdømmet.

OMKRING SPROGRESKRIPTET AF 1810

I

Den 15. December 1810 udstedtes til det slesvig-holstenske Kancelli en Anordning, der for nulevende, som ikke har fulgt Sprogkampen i Grænselandet, maa have en mærkelig Klang. Kongen meddeler for de Egne, Øer og Amter paa Fastlandet, hvor Dansk er Menigmands Sprog, at det er „Vor allerhøjeste Villie, at det tydske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang skal ophøre, og det danske Sprogs Brug træde i samme Sted. Denne for det Hele særdeles gavnlige og vigtige Forandring ønske Vi vel at see iværksat saasnt muligt; men Vi ville dog herhos, at Iværksættelsen skal skee efterhaanden som Omstændighederne bedst tillade det, i Særdeleshed med Hensyn til hvorvidt de i Function værende Embedsmænd ere det danske Sprog mægtige.“

Der er en Del Perspektiver i en saadan Forordning, ogsaa uafhængigt af dens mulige Gennemførelse. I hvert Fald kan straks saa meget ses, at har det for nogle været en Lyst eller Forretningsnødvendighed at kunne forstaa og tale Tysk, saa har det for andre været et pinligt praktisk Krav. Og vi skal senere se, hvordan denne Anordning blev modtaget.

2

En Enevoldsfyrstes Bedrifter er i væsentlig Grad hans Raadgiveres; det gælder ogsaa en saa egenraadig Regent som Frederik VI. For Kongerigets indre Vel havde han haft gode Raadgivere til Bondereformerne; for Neutralitetspolitikken først og fremmest Bernstorfferne, der saa senere, efter 1812, forlod ham. Han havde den ikke overlegne Aands Stædighed og Trang til Selvhævdelse, men han havde samtidigt i sin Karakter det velgørende Træk, at være aarvaagent lyttende til alle nye Idéer, hvis Gennemførelse kunde betyde en Forbedring af den jevne Mands Kaar. Saaledes kom han, der ikke selv var videre inde i Hertugdømmernes Forhold, ogsaa til at interessere sig meget for disse Egne fra det Øjeblik, han var blevet gjort opmærksom paa Tilstandene.

Den, der gjorde Frederik VI, daværende Kronprinsregent Frederik, opmærksom paa Forholdene i Hertugdømmerne, var J. S. Møsting, i lange Tider den første Dansker, der beklædte Stillingen som Chef for det tyske Kancelli. Med Møstings Tiltrædelse ind-

varsledes en ny Tid for hele den danske Stat, hvad højstaaende Embedsmænd angik; de tyske eller holstenske Adelsmænd maatte efterhaanden vige Pladsen.

Møsting var en klarhjernet, maalbevidst, stærk og hensynsløs Administrator. Da han i 1804 blev Leder af det tyske Kancelli, havde han først i 15 Aar været Amtmand i Haderslev. — Hvis det er ham, der direkte er Sprogskriptets Ophavsmand, saa har han vidst, hvad der var Tale om, i hvert Fald i det praktiske. Men han har lige saa lidt som andre i den Tid været klar over det uoverstigelige Skel mellem Holstenerne og Slesvigere.

Som moderne Statsmand maatte han ønske ensartet Lovgivning for hele Staten, og hans Oprydningsarbejde afslørede Tilstande, hvis alvorlige Forvirring ikke mange havde gjort sig Tanker om i Forvejen. Den alment kendte Forskel i Lovgivningen stak dybere end i Forskellen paa de grundlæggende Love — i Kongeriget Christian V's Danske Lov, i Slesvig Jydske Lov, og i Holsten gamle tyske Love. Ogsaa selve Samfundsindretningen var forvirret. Det viste sig f. Eks. ved Skatteligningen, hvor helt anderledes Hertugdømmerne forvaltedes, — oftest var Skatterne lavere her end i Kongeriget. Det viste sig i noget saa fundamentalt som Pengevæsenet: der var ikke videre Tillid til den danske Speciedaler; derimod var den i Altona udstedte Mark Courant højt anset. Det viste sig i Distriktsinddelingen: i Kongeriget var Inddelingen i Amter ligeligt gennemført, — i Hertugdømmerne fandtes ikke blot Amter og adelige Godser, men ogsaa „Landskaber“ med særligt Lokalstyre. Det viste sig i Byernes uensartede og usikre Politivæsen. Og det viste sig i bevarede Privilegier inden for Justitsen, hvor f. Eks. Godsernes Justitiar hidtil ikke havde behøvet at være eksamineret Jurist.

Det er givet, at en Reformator, der forsøger at rydde op i saa mange i den Grad med det daglige Liv forbundne Spørgsmaal, vil mødes med en Modstand, der ikke behøver at være direkte Uvilje, men som ved sin naturlige Konservatisme godt kan udarte til Fjendskab. Og dog er det forbavsende at se, hvor meget det lykkedes Møsting at faa gennemført: Politimesterordning, Amtmandsordning for Husum, Tønder, Flensborg, Aabenraa og flere Byer. Og i Forbindelse med disse administrative eller bureaukratiske Forhold kom saa Forbedringer, der kom Offentligheden til Gavn, — nye Veje, Sygehuse, retfærdigere Straffelove.

Naar, som det viste sig, saa meget inden for Byernes Styre var aabenlys Korrupcion eller i mildere Tilfælde Sløsethed, skyldtes det ganske sikkert, at den forholdsvis Vel-

stand i Byerne alene kom den unge, opvoksede Kapitalisme til Gode og ikke Almenheden. Men ogsaa den manglende Vane eller Øvelse i samfundsmæssigt Ansvar gjorde sig gældende. Ganske inkompetente Skriverkarle kunde sidde og styre en Bys Forretninger. Og Befolkningens Repræsentanter var ofte ude af Stand til at se deres egen Fordel.

Paradoksale Tilfælde som det, der her kort skal fortælles, kunde opstaa: — Lederen af Flensborgs Magistrat, den store Forretningsmand, Ejer af Købermøllen, tor Straten, kom i en Strid med de borgervalgte Deputerede i Anledning af Skatteligningen. Magistraten, der supplerede sig selv, repræsenterede nærmest den velhavende Patricierklasse, mens de Deputerede ogsaa talte paa Haandværkernes og Arbejdernes Vegne. Spørgsmaalet, der voldte Strid, var, paa hvilken Kategori Hoveddelen af Skatten skulde lægges, — Formuen (de urørlige Ejendomme fraeregnet), eller Indtægterne. Storkapitalisten tor Straten holdt paa, at *Formuen* skulde holde for, selv om han var sluppet billigere paa den anden Maade, mens de Deputerede ønskede Indtægten højere beskattet. Naturligvis kunde større Haandværkere vinde derved, fordi deres Overskud brugtes til Forbedringer af Bedriften og saaledes blev tillagt de skattefrie urørlige Ejendomme; men Størsteparten af Borgerne vilde komme til at bøde, fordi de ikke havde meget mere end de aarlige Indtægter; og navnlig vilde Smaamand komme til at lide, hvis de Deputeredes Krav blev opfyldt, fordi Arbejderen absolut ikke havde Formue og tværtimod begyndte at lide under stigende Priser paa Livsfornødenhederne. — Men Striden førtes haardnakket, og til sidst maatte selve Landsfaderen tage Affære. Hans Afgørelse gav tor Straten Medhold,— til Gavn for Modstanderne!

Men enhver af Byerne i Hertugdømmet Slesvig havde et vanskeligt Problem, som i dette det første Aarti af det 19. Aarhundrede blev berørt af, at alt skulde lægges ind under den af Staten kontrollerede Styreform. Det skete i forskelligt Tempo i de forskellige Byer, men det kom i Stand.

— Holstens endelige Indlemmelse i Helstaten i 1806 og Følgerne deraf skal omtales i et andet Afsnit.

3

Med de forvirrede lokale Styreformer in mente kan man forstaa, at Sprogskriptet af 1810 ikke fik en helt blid Skæbne. — Efter Holstens Indlemmelse 1806 kom hurtigt en Anmodning om, at alle administrative Meddelelser skulde offentliggøres paa baade

Tysk og Dansk, mens som nævnt Administrations sproget hidtil kun havde været Tysk. Men Enevoldsregenten havde videre Planer. I Modsætning til sine Forgængere foretrak han dansk Sprog i alt, og — efterhaanden som Aarene gik — afskaffede han ogsaa sine tyske Raadgivere. Han nærede tillige Planer om at indføre Dansk som Rigssprog.

Der har inden for den nærmeste Kreds af Raadgivere været delte Meninger om Fremgangsmaaden. Bernstorfferne var for stor Forsigtighed. Frederik Hoegh-Guldberg troede at kunne vinde Tyskerne i Riget for det danske ved at minde om det tysk-romerske Riges Undergang, — en ikke særlig kløgtig Tanke. — Men vigtigst er det at se, hvordan Reskriptet blev modtaget i Hertugdømmet Slesvig.

Fremgangsmaaden var naturligvis den, at Hertugdømmets øverste Myndighed, Overretten i Slesvig, hvem Anordningen var tilstillet, maatte indhente Underinstansernes Kendelse og Skøn, det vil sige Amtmændenes og Provsternes. Og til Trods for, at Sønderjylland paa det Tidspunkt havde lidt haardt en Aarrække under franske og spanske Soldaters Indkvartering, til Trods for Erhvervenes Byrder under Krigen, bar Svaret paa Reskriptet aldeles ikke Præg af, at Befolkningen havde tænkt sig om og delt sig efter nationale Grundsætninger.

Selve Tanken om en Nyordning mødte Modstand. De fleste høje Embedsmænd følte sig „for højt oppe i Aarene“ til at være med til en Forandring. De fleste Provster var udgaaet fra Kiels Universitet og derfor i Grunden godt tilfredse med det tyske Kirkesprog.

Tre Amtmænd, — Stemann i Aabenraa, von Linstow i Sønderborg, og Levetzow i Husum, — billigede Planen. Kun een Provst, nemlig Prahl i Tønder, og han var uddannet ved Københavns Universitet, sagde Ja. Desuden gik, hvad der maa undre os i Nutiden, en Del Godsejere paa Angel ind paa Forslaget.

Generalsuperintendenten (Bispen) og Overretten i Slesvig gav i alt væsentligt Forslaget Støtte, men anbefalede dog en gradvis Fremgangsmaade, idet man foreslog, at der ved Nybesættelser blev taget Hensyn til, at Embedsmændene, først og fremmest Provster og Jurister, var det danske Sprog mægtige.

Efter disse Tilkendegivelser fra Embedsmændene gik Sagen tilbage til Kancelliet i København, og der førtes lange Drøftelser, hvorunder baade sunde og usunde Tankegange førtes frem. Det endelige Resultat af disse Drøftelser kom enten ikke i Stand, eller det er gaaet tabt. I 1812 og 1813 kom nye Reskripter, der i alt væsentligt bekræftede

Indholdet af Reskriptet fra 1810. Men i Mellemtiden var adskillige mere foruroligende Ting foregaaet.

Hvad der har Interesse i Tilfældet Sprogreskriptet, er for det første Billedet af den tankeløse Hensynsløshed over for Folkesproget, som hidtil havde raadet, og for det andet den vaagnende Interesse for at faa bødet paa Fejlene.

I NAPOLEONSKRIGENES KØLVAND

I

Landsfaderen Frederik VI, som mente sig alene at vide, har ganske vist baade som Kronprinsregent og som Enevoldskonge, takket være Valget af gode Raadgivere, været Landet til stor Gavn. Ogsaa for Grænselandet interesserede han sig meget og alt andet end overfladisk. Men i mangfoldige og betydelige Forhold havde han bedre Vilje end Evne. — I de meget vanskelige Aar, der begyndte med Københavns Bombardement i 1807, er det Kongen, der maa bære Hovedansvaret for Danmarks Udenrigspolitik og dermed ogsaa for den ulykkelige Udgang.

De sympatiske Træk i Frederik VI's Karakter, først og fremmest Sansen for Smaamands Tarv, er desværre i for høj Grad den selvbevidste Velgørers Træk, mere den op-højede Givers end det medvidende Menneskes. Den i sig selv ædle Handling faar derved let det uigennemtænktets forfølgende Skygge, — Frederik VI havde næppe Evnen til at sætte sig ind i de Forhold, der interesserede ham, saaledes Stemningen og Tilstandene i Grænselandet. Et Spørgsmaal blev ham let saa indviklet, at han lagde det uløst til Side i Stedet for at overdrage dets Løsning til Folk, der havde Indsigt nok.

Det vilde være urigtigt at bebrejde Kongen, at han ikke tilfulde var inde i Hertugdømmernes Stilling, — for det var faktisk ingen dengang. Men det kan bebrejdes ham, at han ikke under de alvorlige Krigsaar lyttede til de Røster, der gjorde ham opmærksom paa, at det tyske Element inden for Helstaten ikke kunde finde det tiltalende, at han sluttede Forbund med Napoleon, hvis Hær havde hærget Tyskland. I det hele taget var den alvidende Hersker kun i ringe Grad klar over de dybe nationale Modsætninger, — han tænkte, som de allerfleste andre, alene paa Statens Bevarelse uden Hensyn til de folkelige Elementer. Kun een Ting undrer da i denne Forbindelse, — at Kongen, naar han i 1810 saa stærkt interesserede sig for Sprogforholdene, ikke derfra førtes frem til en mere omfattende Forstaaelse af det folkelige Betydning.

Befolkningen i de to Hertugdømmer Slesvig og Holsten var i væsentlig Grad loyal, kongetro; Sprog- og Kulturforskellene forandrede ikke dette Forhold. Derfor var det ogsaa helt naturligt, at Grænselandets Folk efter 1807 i Harme over Englændernes Skændselsdaad var beredte til at støtte Fædrelandet, dannede sine Jægerkorps og villigt var med til at bære de økonomiske Byrder.

Saa længe denne retfærdige Harme kunde holde, saa længe Krigen ikke blev alt for følelig, var Patriotisme som Kongetroskab stærk. Den sønderjydske Skibsfart led ganske vist en Del, fordi den engelske Flaade kaprede Skibene, men de første Krigsaar blev dog nærmest betragtet som Opgangsaar i By og paa Land. Handelsforbindelsen med Europa via Hamburg holdtes vedlige, ja, øgedes. Et Par Aar med god Høst og gode Priser gav Sympatien for den danske Enevoldskonge Støtte. Men efter Aar 1810 vender Stillingen sig. Krigsbyrderne bliver større, et Uaar slaar ind, det udsigtsløse i Danmarks Deltagelse i Krigen anes. Danmark slutter ikke blot Forbund med Napoleon, det kommer ogsaa i Krig med Rusland og Sverige, som nu har forenet sig. Forholdene er fremdeles bedre i Hertugdømmerne end i Kongeriget, men snart skal ogsaa dette høre op.

Slesvigeres og Holsteneres Stolthed over at have et stabilt Pengevæsen, der er langt mere anerkendt ude i Verden end det danske, bliver brudt ved Indførelsen af en fælles Pengeordning for Helstaten. Kongen gør Forsøg paa at bruge Hertugdømmernes sikre Møntfod som en Redningsplanke for hele Riget. Det var naturligvis en Umulighed, og Følgerne maatte blive de mægtige Kursfald i Aarene 1813—14.

Disse Begivenheder i Danmarkshistorien faar i Hertugdømmerne en særlig Baggrund og en særlig Værdi derved, at Befolkningen var delt i national Henseende. Og selv om det varede længe endnu, før denne nationale Forskel tydeligt viste sig, kan vi i alle de Udtryk for Utilfredshed, der dengang kom til Orde, se, at Loyalitetsfølelse over for en Hersker er noget ganske andet end det naturlige Fællesskab, der byder et Folk staa Last og Brast ogsaa i Ulykkestider.

Hvorvidt Arvefølgestriden mellem Kongen og Hertugen af Augustenborg, som blev fremkaldt først og fremmest ved Frederik VI's ukloge Optræden, kom til ogsaa at blive et Diskussionsemne hos det almene Folk, kan det være vanskeligt nu at afgøre; men givet er det, at der i de nærmeste Aar skulde opstaa en Hærskare af Spørgsmaal, der viste, hvor store Forskelle der raadede.

Alvorligst truende for Fremtidsudsigterne var naturligvis Krigens Afslutning med Freden i Kiel 1814 og de nærmest foregaaende Tildragelser.

Napoleons Hære brød sammen i Rusland 1812. Englands Maal — at knuse den stærke Fastlandsmagt — var blevet opnaeligt. I den sidste Koalition mod Napoleon stod England, Sverige, Rusland og Prøjsen, — alt, hvad der havde Betydning i Europa. Danmark-Norge stod paa Napoleons Side, og det er let nok nu bagefter at sige, at Neu-

tralitet havde været klogere, — med England kunde Danmark jo ikke godt slutte Forbund.

Efter Napoleons fortsatte Nederlag kom de fjendtlige Hære ind i Hertugdømmerne. Den danske Hær var ingenlunde ubetydelig; den vandt endog vigtige Sejre over den talmæssigt overlegne fjendtlige Hær, først og fremmest ved Sehested den 9. December 1813, — men Danmark havde ingen Reserver, og det stod efter den franske Hærs Sammenbrud alene mod for stor en Overmagt. Den første Følge blev for Hertugdømmerne, mest følelig for Holsten, den saakaldte Kosakvinter 1813-14.

Kosakkernes Besættelse var kortvarig, kun et Par Maaneder, langtfra smertefri, men næppe heller saa grusom, som den i Folkets Overlevering er gjort til. Allerede den 14. Januar 1814 sluttedes Freden i Kiel, og de fremmede Hære maatte forlade Landet, mens Danmark maatte finde sig i at sende et Hjælpekorps til Bekæmpelsen af Napoleons Restarmé. Ved Freden i Kiel afstod Danmark Norge, der skulde fortsætte som Kongerige i en Union med Sverige, samt Øen Helgoland til England. Som en Slags Erstatning for Norge opnaaede Danmark det svenske Pommern, der saa blev ombyttet med Hertugdømmet Lauenborg, saa der nu syd for Kongeaaen var tre Hertugdømmer under den danske Krone.

Freden var ikke saa æreløs, som den saa ud til, idet Danmark ogsaa bevarede Retten til at kræve Told af svenske Skibe i Sundet; men den var uden Perspektiv, — den havde afstukket Grænser, som ikke var holdbare, først og fremmest fordi der var blevet tillagt Staten mere tysk Befolkning.

2

Naar „Kosakvinteren“ 1813-14 kom til at staa som det store Ulykkesaar, den meget onde Tid, da skyldes det ikke alene de fremmede Troppers Besættelse af Hertugdømmerne. En usædvanlig haard Vinter med Frost og høj Sne — saa høj som kun Drengfantasier erindrer den — blev Rammen omkring et Billede af Mismod og Utilfredshed, der havde langt alvorligere og langt ældre Aarsager.

Krigens haarde Krav til Befolkningen i Form af Skatter og Ydelser, Udsigtsløsheden, faldende Møntkurs, synkende Afsætning paa Verdensmarkedet, Fattigdom, der før kun havde raadet nord for Kongeaaen, men nu flyttede sønden Aa, stedlige Embedsmænds

Uforstand, og den københavnske Regerings misforstaaede Forsøg paa at centralisere Styret, — alt gav Tiden Præget af en Ulykkestid.

Selv de mest dansksindede blandt de loyale Helstatstilhængere i Hertugdømmet Slesvig blev bekymrede, saadan ogsaa den aarvaagne, nøgterne danske Præst Aagaard i Agerskov, som med sine Dagbøger, Optegnelser og Breve har givet et rigt Materiale til Forstaaelse af Tidens Vilkaar.

Hvis vi prøver at give et Slags Tværsnit af Samfundet i Grænselandet fra den Tid, vil vi ingen Steder finde Tilfredshed. Linjen ser i Hovedsagen saadan ud: Generel Opgang fra Krigens Begyndelse i 1807 til omkring 1810, derefter hurtig Tilbagegang til omkring 1815, derfra igen langsom Stigen til omkring 1820.

Men i denne Aarrække var der sket for afgørende Ting til, at den tidligere Tilfredshed kunde genoprettes, — det vil sige Hertugdømmernes Tilfredshed med det danske Enevældes Styre.

Under Inflationen havde i Hertugdømmerne mange gældbundne Bønder kunnet frigøre sig ved at betale med værdiløse Papirpenge. Godsejerne sagde, at deres Bønder var blevet rige. Det er sandt, at i hvert Fald det slesvigske Ridderskab, bestaaende af de Godsejere, der var den væsentligste Del af den gamle Stænderdag, led meget i disse Aar, selv om ogsaa deres Klager var overdrevne.

Det er ogsaa sandt, at Landsdelen kom til at betale store Afgifter til Besætterne, og at disse Penge ikke blev godtgjort, ligesom det er sandt, at Hertugdømmerne havde maattet bøde med store Ekstraskatter. Men det er ogsaa sandt, at den danske Regering snarest muligt efter Krigens Afslutning gjorde alt muligt for at raade Bod paa de vanskelige Kaar ved at eftergive Skatter og ændre Toldforordninger.

Naar en politisk Bevægelse griber om sig, er det altid svært at finde ud af, hvad der er dens mest inciterende Kraft, — den der udgaar fra det aandelige, eller den der udgaar fra det materielle Indhold. — Denne Vanskelighed melder sig ogsaa, saasnart vi staar i de Strømninger, der sætter sig i Gang i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten i det andet Aarti af forrige Aarhundrede.

Der er mange Strømninger, forskelligartede og ofte modsatte; fælles har de dog Utilfredsheden med det bestaaende. Tillige har de det fælles, at de ikke giver Udtryk for noget virkeligt revolutionært.

Naar Godsejerne i Slesvig slutter sig sammen og danner en Kreditforening til fælles

Afhjælp i vanskelige Tider, ligger deri alene et Forsøg paa Konsolidering mod en Politik, der efter samme Ridderskabs Mening forsømmer dets Interesser, og ikke en Undsigelse af Danmark eller en Fornægtelse af Statstilhørigheden. Men naar de samme Godsejere bliver de første, der i den enevoldsstyrede Helstat rejser Kravet om en Forfatning, da er det ikke ud fra en moderne Tankegang om Folkets Deltagelse i Rigets Styre; tværtimod er det et Forsøg paa at skrue Udviklingen tilbage til et Stade, der ikke kunde genskabes.

Det er rigtigt, at Frihedsideerne inden for den danske Helstat først kom til Orde i Hertugdømmerne, men de blev aandelig udtalt i Haabet om en Ordning, der vilde være gaaet aldeles paa tværs af den demokratiske Samfundsindretning, som blev den naturlige Følge af de rent humane Tankegange, det danske Enevælde havde givet Indpas.

I denne vanskelige Tid rejser sig baade Slesvig-Holstenismen og den dansk-nationale Vækkelse, — og de rejser sig paa beslægtede Kendsgerninger og beslægtede Anelser.

3

I en Tid som vor, da den nationale Bevidsthed spiller en saa fremtrædende Rolle, kan det være tankevækkende at betragte de Omstændigheder, der gav Stødet til den ret klare nationale Adskillelse, der kom i Danmark sønden Aa.

Kong Frederik VI var vist nærmest smigret ved at sidde ved „den hellige Alliances“ Bord, og han har ikke været klar over dens reelle Betydningsløshed. Endnu mindre var han klar over, hvad den europæiske Nyordning vilde komme til at betyde for hans eget Land, først og fremmest for Hertugdømmerne. — Naar Spørgsmaal, der meldte sig herede fra, blev ham for vanskelige, og Embedsmændene i Kancelliet ikke kunde blive enige, lagde han Akterne til Side og lod dem forblive ubesvarede.

Det, som skete i Grænselandet i den Tid, hang nøje sammen med Begivenhederne ude i Europa, — men da disse Begivenheder ingenlunde var eentydige, kunde Forholdene heller ikke blive det.

Loyaliteten mod det danske Kongehus var levende, men den havde aldrig kunnet fortrænge den stærke Selvstændighedsfølelse, der var blevet støttet af Hertugdømmernes gode Handelsforbindelser sydpaa. Selvstændighedsfølelsen maatte under det ret snevertsynede Enevælde først føle sig trykket og siden søge sin Udløsning. Og vi oplever da

det ejendommelige, at brave Slesvigere og Holstenere, i Overensstemmelse med det, der er lovet de tyske Lande, kræver en selvstændig og fri Forfatning. — Set i Lyset af den senere Udvikling er det, der dengang i politisk Henseende foregik i Hertugdømmerne, af en mærkelig paradoksal Karakter. Danmark kom til at udvikle sig i rolig, men konsekvent demokratisk Retning og kom derved i det 19. Aarhundrede til i indre Forhold at nærme sig de vestlige Demokratier, mens Folkestyret aldrig naaede at faa Fodfæste i Tyskland.

Aandeligt set var de første Aartier af forrige Aarhundrede en rig Tid baade i Tyskland og Danmark; i Hertugdømmerne sporedes ikke meget Liv. Kun faa berejste og højt dannede Undtagelser fandtes; deres Idéer naaede ikke at befrugte Folket. Først den politiske Vækkelse skulde ogsaa befordre Kravet om et rigere Aandsliv. Men den politiske Vækkelse var i Hertugdømmerne som saa mange Steder — og til saa mange Tider — den sidste Følge af en økonomisk og en religiøs Idé.

Maaske vilde mange af de Forfatningsskrifter, der er blevet affattet, aldrig være blevet skrevet, om ikke efter Opgangsaarene fra 1815-20 de frygtelige Modgangsaar var kommet. Tyvernes Periode er præget af Uaar, Sommerfrost, der dræbte Kornet, Regn, der gav Misvækst, faldende Priser, manglende Marked, stigende Skatter, Restancer og en Flom af Konkurs, paa Vestkysten de store, ødelæggende Stormfloder, der ødelagde mange Aars kostbare Digearbejder. Paa Landet var det alvorligst, men ogsaa Byerne led derunder, Skibsfarten formindskedes, Fabrikker lukkedes, — Kobbermøllen ved Flensborg kom under Administration. Det var en Tid af Depression, der kun var frugtbar for Kværulansen, baade den berettigede og den uberettigede. Og derfor kunde Trediverne blive Forfatningskampenes Tid. Lige før Tyverne var Kampinstinktets vaagnet, men det havde ikke kunnet skaffe sig en Hær.

Tværtimod viser Billedet af Grænselandet lige før 1820 mange opmuntrende Træk. Reformerne er ikke rystende, men mangfoldige, og tyder paa Initiativ. Paa Landet tages Mergelbehandlingen op til Forøgelse af Jordens Fold. I Byerne viser sig mere og mere en human Tankegang. De fleste Steder kommer der Orden i Fattigvæsenet; der bygges Skoler, der anlægges Kolonihaver, her og der oprettes Badeanstalter, — man fortsætter med Oplysningsaarhundredets Tankegang. De fleste Steder, i By og paa Land, er det Præsterne, der gaar i Spidsen for Reformerne, idet de endnu i størst Tal tilhører Rationalismen.

Men samtidigt med denne Rationalismens ydre Forbedringer gaar Bølger af ny religiøs Vækkelse over Landet. I Haderslev Amt er det Christiansfeldts Herrnhuter, der virker. Længere sydpaa er det først og fremmest Ditmarskerpræsten Claus Harms, som med sin lutherske Ortodoksi faar Indflydelse.

Men den begyndende Vækkelse havde langt fra endnu ført til virkelig Aarvaagenhed. Det viser Gennemførelsen af Skoleloven af 1814. Denne Skolelov var i Sammenligning med Sprogskriptet af 1810 et Tilbageskridt. Dens Grundtanker om Ordningen med tre Slags Skoler — lærde Skoler, Borgerskoler og Landskoler — og med Kravet om fuldt og forsvarligt uddannede Lærere til alle tre Kategorier, det var noget moderne og betydningsfuldt. Men den tog ikke Hensyn til de naturlige Krav om dansk Skolesprog saa langt som Folkesproget var dansk, som Reskriptet af 1810 havde lovet opfyldt.

Undervisnings sproget i de lærde Skoler og i Borgerskolerne var — ogsaa for de nord-slesvigske Byers Vedkommende — tysk. Der skulde gives Undervisning i Dansk ogsaa, hvilket Sprog som Undervisningsemne var sidestillet med Fransk!

For Landsbyskolerne gjaldt det, at der skulde undervises paa Dansk, hvor Kirkesproget var dansk, og paa Tysk, hvor Kirkesproget var tysk. Og dette Skel havde intet med Folkesprogets Grænser at gøre.

Men at det jevne Folk i disse Aar før Tyverne, hvor der blev gjort saa meget for at sikre en bedre Fremtid, ikke var synderligt interesseret i Forfatningsspørgsmaalet, det siger sig selv. Det blev overladt de klagende Godsejere og de studerende ved Kiels Universitet. Nogle af disse studerende var grebne af den nye romantiske Filosofi, nogle af revolutionære Frihedsdrømme, andre følte sig bundet til Rationalismen; fælles for dem var, at de søgte en Nyorientering i Spørgsmaalet om Hertugdømmernes Styre, og at de fik Sporen dertil udefra.

FORFATNINGSKRAVENE

I

I Begyndelsen af Tyverne fik Grundtvig fra en poetiserende Tolder i Kappel i Angel Opfordring til at skrive et Digt til en paa Tysk udgivet Almanak, hvori baade tyske og danske Digtere skrev. Den velmenende Tolder mente, at Ejderfloden ikke mere skulde skille de to herlige Folk, men være den Bro, der bandt dem sammen. — Inge-mann har aabenbart, siden han var gaaet ind paa at levere Bidrag, troet paa denne Mulighed. Men Grundtvig svarede klart nej. Med den programmatiske Sikkerhed, der var ham egen i politiske Ting, skrev han: — Der er Skillemure mellem Nationer, som ej kan nedbrydes uden derved, at den ene gaar til Grunde, og af det Slags turde Murene være, som adskille det egentlige Tyskland fra Danmark i Aandens Verden, Grundforskelligheder nemlig i Karakteren, som kun udslettes med den.

Grundtvigs skarpe Syn maa sikkert forklares ud fra hans digteriske Intuition, thi paa det Tidspunkt, 1822, var der paa begge Sider meget faa, der var i Besiddelse af saa fast og fremtidsindstillet et Synspunkt. Grundtvig interesserer sig ogsaa for Forfatnings-sagen, men da kun for en fælles Forfatning for alt det Land, der var dansk.

2

Det slesvig-holstenske Ridderskab, der under Henviisning til fratagne Privilegier havde rejst Kravet om Samling af en Landdag, blev et Par Aar senere støttet af Magistraten i de fleste Købstæder, som i Petitionerne af 1817 enten anmodede om eller ligefrem krævede at faa økonomisk Selvstyre for Hertugdømmerne; men bag baade Ridderskabet og Byerne stod Mænd fra Kiels Universitet.

I Februar 1815 var det holstenske, — ikke det slesvigske, — Ridderskab samlet til Drøftelse i Kiel. Det sendte som Udsending Grev Adam Moltke til Kong Frederik VI, der opholdt sig paa Kongressen i Wien. Udsendingens Krav var en Indkaldelse af en holstensk Landdag. Kongen var ikke oplagt til at give noget bestemt Svar; men det var hans Opfattelse, at dette Krav i hvert Fald ikke kunde vedkomme Hertugdømmet Slesvig. Han drøftede Spørgsmaalet med sin gamle Raadgiver, den tidligere Præsident for det tyske Kancelli, Møsting. Og Møsting var i og for sig ikke uvillig til at indrømme

begge Hertugdømmer Retten til en Stænderforsamling, — men da skulde ikke blot Ridderskabet repræsenteres, da skulde alle Stænder være med.

Uden at nogen af de ansvarlige dengang havde en dybere Forstaaelse af det folkeligt-nationales Betydning, var der fra forskellige Hold Tale om at gøre Forskel paa Holsten og Slesvig. Saaledes mente baade den daværende Præsident for Kancelliet, Møstings Efterfølger, Otto Moltke, og Arveprins Christian Frederik, den senere Christian VIII, at Holsten vel ifølge Historien kunde have Krav paa en selvstændig Forfatning, men at det ikke kunde gælde Slesvig.

Kongen var imod Forandringen. Ved det tyske Riges Ophør 1806 var Holsten blevet undergivet den danske Regent alene; men skulde man nu, som det syntes, igen anerkende Holsten som en Del af det tyske Forbund, da maatte man ogsaa risikere, at Hertugdømmet skulde have sin Stænderforfatning. Og det var hans Enevoldsmajestæt imod.

Men Ridderskabet i Holsten stod fast bag dets Krav, og det fik Støtte af Mænd ved Universitetet i Kiel, først og fremmest af Historikeren Friederich Christoph Dahlmann, der, skønt han var født Mecklenborger og altsaa Udlænding, kom til at deltage ikke saa lidt i Helstatens Politik, og det vil naturligt sige i Bestræbelserne for at frigøre Hertugdømmerne fra Danmarks Administration, — ikke fra dets Kongehus.

Dahlmann var i meget en Tidstype, det vil sige, at han hørte til de uklare. Han følte sig som Tysker, og det tyske Folks Nød under Napoleonskrigene bandt ham yderligere til dets Skæbne. Men han var gaaet i dansk Tjeneste og følte sig absolut loyal over for den danske Regering, som havde gjort ham til Professor ved Universitetet i Kiel. Han var betaget baade af romantisk Digtning og af romantisk Filosofi, men han mente samtidigt, at han som Historiker var forpligtet til at tage Standpunkt til Døgnets politiske Spørgsmaal. Hvor stor hans Begavelse har været, kan det være svært at afgøre. Hans Ungdoms Studier af Kampene i Grænselandet havde givet ham en uudryddelig Vished om, at Hertugdømmerne, — ikke blot Holsten, men ogsaa Slesvig, — var beboet af gamle tyske Folkestammer, Angler og Sachser. Denne Vished dannede en Slags Basis for, hvad han senere kom til at forfægte.

Dahlmann gav sig i Lag med det hertugelige Ridderskabs Historie, og det hævdes, at han er den første, som har set noget grundlæggende og afgørende i Sætningen: evigt sammen udelt; — som Grev Christian af Oldenburg, senere Kong Christian I, skrev i 1460.

Han behandlede nogle og saa bort fra andre juridiske Vanskeligheder for at holde fast paa Hertugdømmernes evige Samhørighed. Hvis Holsten blev en Del af det nye tyske Forbund, maatte Slesvig ogsaa blive det, — og han begrundede dette først og fremmest med det uhistoriske Udgangspunkt, at Landet var beboet af Sachsere. Dahlmann gik saa vidt, at han mente, ogsaa det danske Kongerige skulde indgaa i det tyske Forbund. Og denne hans romantisk forekommende Tankegang var i Virkeligheden baseret paa en saa rationalistisk-humanistisk Opfattelse, at den var mere nøgtern end Virkeligheden nogensinde kunde blive det. Han bortskar alle nationale Fornemmelser til Fordel for et al-europæisk Forbund.

Intet Under da, at Studenterne, især de sønderjydske, nærmest lo Professoren ud, naar han kom frem med sine Programmer. Han maatte nøjes med et Par ligesindede Professorer som Tilhængere. Derimod kunde Dahlmann blive ved med at have Indflydelse paa det Ridderskab, hvis Sag han havde gjort sig til Talsmand for.

Holsten var efter Wienerkongressens „Bundesact“ igen at betragte som en Del af det tyske Forbund, og Kongen maatte da indrømme dette Hertugdømme en Ret til at danne egen Forfatning. Det skete ved at der i August 1816 blev indrømmet Ridderskabet de tidligere Privilegier. Men det gjaldt kun for Holsten, ikke for Slesvig; og Forfatningskommissionen, der blev nedsat, skulde kun udarbejde Forslag, der gjaldt for Holsten. — Dahlmanns Forsøg paa at faa Slesvig med i Drøftelsen — ved de før nævnte Petitioner af 1817 — blev der ikke taget Hensyn til. Og til sidst faldt ogsaa det særholstenske Forsøg sammen; Kongen foretrak i 1819 at henlægge Sagen og lade den gaa i Glemmebogen. — Maaske havde det været klogere at give Holsten en Forfatning paa det Tidspunkt, og Slesvig ikke, for paa den Maade at markere Forskellen mellem de to Hertugdømmer.

3

Men havde Dahlmann ikke Succes, — han maatte til sidst forlade Kiels Universitet i Bitterhed, — saa blev hans Arbejde ikke sporeløst, fordi han havde naaet at vække Interessen om sit Standpunkt.

En af hans Venner var Sønderjyden Niels Nicolaus Falck fra Emmerlev, der i 1814 blev Professor i Jura ved Kiels Universitet. En anden var Lægen Franz Hermann Hegevisch. De var langt fra enige i alt; de var forskellige i Karakter og Anlæg; men de var

fælles i Ønsket om en Forandring af Landets Styreform. Og selv om de ikke altid havde Studenterne med sig, kunde de ikke undgaa at øve Indflydelse, især efter at det misforstaaede Udtryk for Liberalisme, som den ret raa „Burschenschafts“ bevægelse betød, ogsaa fik Indpas paa Kiels Universitet. Trods den Fiasko for det først rejste Forfatningskrav, der laa i Kancelliets og Kongens Henlæggelse af Spørgsmaalet, var der skabt mere end Jordbund for en Genoptagelse. Og den fandt Sted med Brask og Bram umiddelbart efter de ulykkelige Aar i Tyverne.

4

Det Navn, der mere end noget andet er knyttet til den slesvig-holstenske Rejsning omkring Forfatningskravet i 1830, er Uwe Jens Lornsen. I Dag er dette Navn en Myte, der ingenlunde svarer til Mytens jordiske Aarsag.

Uwe Jens Lornsen kunde meget vel gøres til Genstand for en psykologisk Romanskildring, men i saa Fald paa Grund af Karakterens Sammensathed, ikke paa Grund af Mandens Værdi. Ofte benævnes han som „Fader“ til den eller den Tankegang, — han var i ingen Henseender oprindelig. Tidsstrømninger brødes i ham som i andre, men en medfødt Selvhævdelsestrang fik ham til at optræde, og Tiden selv satte ham i Relief. Da han efter Fængsling og senere Landsforvisning selv gjorde Ende paa sit Liv, kom han til at fremstille sin Skæbne som en Tragedie, der hurtigt rykkedes ind i de heroiske Tragediers Rækker. Han var kun 43 Aar gammel, da han i 1837 tog sig af Dage i Genf. Men dette tragiske var uden Forbindelse med hans politiske Bane; en tærende Sot i Forbindelse med Depressionsanlæg var bestemmende. Han var for ringe et Intellect til at aandelige Skuffelser kunde bringe ham til den yderste Fortvivlelse.

Det, Uwe Jens Lornsen har skrevet, er uklart, næsten altid fattigt paa antagelige Begrundelser, og uigennemtænkt. Hans Betydning laa ikke i hans Aand, men i hans Lidenskab, den, hvormed han ogsaa skabte sig en Tilhængerskare, der kunde virke efter hans Død. Interessen om hans Person maa nu i historisk Perspektiv blive lig med Interessen for det tidstypiske.

Lornsen var født i 1793 i Keitum paa Øen Sild. Selv om hans sidste Aar var præget af en Sygdom, der havde varet længe, var han som Dreng og ung Mand meget kraftig, en blondkrøllet Slagsbroder, frygtet af Skolekammeraterne. Hans Far var Kaptajn og havde tjent sig en hel god Formue; ogsaa Uwe skulde være Sømand, men Krigen med

England kom i Vejen, og i Stedet for kom han til Bogen. Efter Skolegang i Tønder og Slesvig begyndte han at studere Jura. Studiet gennemførtes kun med Møje; det havde ikke hans Interesse. Om direkte Dovenskab har været Aarsagen, eller om andre Interesser har taget Tiden, er vanskeligt at sige. Men tidligt viste sig hans Hang til Optræden, til Deltagelse i offentligt Liv, og han har ikke tænkt paa den Dygtiggørelse, et saadant Hverv burde forudsætte. Imidlertid naar han at faa sin Eksamen og gaar endda ind i en ikke ringe Stilling i det tyske Kancelli i København, for saa af Helbredshensyn at tiltræde Pladsen som Landfoged paa sin Fødeø Sild.

Som nævnt viste sig tidligt Lysten til Deltagelse i offentligt Liv. Der er ingen Tvivl om, at denne Lyst var en idealistisk. Lornsen var ikke en ringe Mand; han troede paa de Idéer, han gik ind for, og kun Selvhævdelseskomplekset gør, at hans Kamp ikke er tiltalende. De Idéer, han var grebet af, ønskede han ført til Udfoldelse, men han ønskede i lige saa høj Grad selv at vise sig som Bæreren af Idéerne, og derfor drømte han om at tage til Haiti og senere til Amerikas Forenede Stater for at virke for sine Idéer, eftersom der ikke var gode Udsigter herhjemme.

Men hvilke Idéer var det?

Det tidstypiske i Lornsens Historie er ikke blot hans Program, men de Paavirkninger, der fik ham til at fremsætte Programmet. Det var ikke i Hertugdømmerne, han fandt Næring for sine Idéer, — tværtimod gik han i mange Aar ud fra, at der ikke i hans Hjemland vilde vise sig en Arbejdsmark for ham. Det var i den nye tyske Studenterbevægelse, Burschenschaft, han fik sin Daab, og i en lille Kreds af ligesindede Embedsmænd i København, han fik sin Konfirmation. Og han tilhørte saa ganske Tiden ved politisk at gaa ind for et Program, et Idéindhold, der kun kan stemples med Tegnér's Udtryk: det dunkelt sagte er det dunkelt tænkte. — Der var paa det europæiske Fastland grumme faa politiske Tanker, der var klare under Den hellige Alliances Bestaaen. Der er intet at bebrejde en fremadstræbende Landbostudent, naar han i Tiden mellem 1815 og 1830 kaster sig i Armene paa en Frihedsbevægelse, der teoretisk bygger paa Tanken om en international Gyldighed, men praktisk er Forberedelsen til en Nationalisme, hvis indsnevrende Resultater endnu kun foreligger som Brudstykker. Der er heller ikke noget at bebrejde Uwe Jens Lornsen, naar han mente, at alle Midler, alle Tankeudtryk, ogsaa naar de gik imod Historien, var forsvarlige, hvis de gavnede Formaalet, — det var ikke hans, men Tidens Fejl. Det er ogsaa ganske forstaaeligt, at han, der med

sit lyriske Gemyt var blevet indfanget af den nytyske Studenterbevægelses tilsyneladende fribaarne Aand under Parolen *Gud, Frihed og Fædreland* — senere *Ære, Frihed og Fædreland* —, blev forstemt, da han kom til København og paa nærmeste Hold havde Lejlighed til at se en Del af de Administrationssynder, Enevoldsstyret gjorde sig Skyld i, saadan at han kom til at brænde af Trang til at udfri sit Fædreland. Men hvor forklarligt det i saa Henseende end er, maa det ikke forties, at Uwe Jens Lornsen lige saa lidt som andre havde Ret i at slaa Holsten og Slesvig sammen til det udelelige Hele, der var blevet Slesvigholstenismens Program.

At han med sit Forfatningsskrift i Efteraaret 1830 heller ikke havde sit „Fædrelands“ Befolkning med sig, ses allerbedst deraf, at endog det meget klagende Ridderskab i et Skrift til Kongen tog Afstand fra ham.

At Lornsen flere Gange kom til at optræde som storhedsvanvittig, er et pathologisk, ikke et politisk Tilfælde; at hans Person senere er blevet i saa høj Grad fremhævet, har ogsaa kun grumme lidt med politisk Tænkning at gøre.

Lornsen følte sig som Tysker; Hertugdømmerne var kun det „snevrere Fædreland“; det store Fædreland var Tyskland. Holsten var kommet til at tilhøre det nye tyske Forbund, og Lornsen slog Slesvig sammen med Holsten. Hertugdømmerne maatte da føje sig efter den tyske Forbundspagt. Og i denne Pagts § 13 stod, at hvert Land inden for Forbundet skulde oprette en landsstændersk Forfatning.

Ogsaa uden Lornsen og hans Tilhængere vilde den danske Regering være nødt til at tage Hensyn til Paragraffen, selvom Landsfaderen endnu ikke havde bekvemmet sig dertil.

I Juli 1830 udbrød i Paris den anden Revolution, og i dens Kølvand fulgte Oprør i Belgien og i en Del Stater i Tyskland, hvor Fyrsterne endnu ikke havde opfyldt § 13. Den danske Konge, der som Hertug af Holsten tilhørte det tyske Forbund, havde sin Udsending ved Forbundsdagen i Frankfurt og modtog derfra flere Henvendelser om nu snarest at faa ordnet Forfatningsspørgsmaalet. Men paa direkte Forespørgsel i Berlin kom Svaret, at en Ordning nu — Efteraaret 1830 — vilde faa Udtryk af at være fremkaldt af Tryk udefra, — altsaa ikke tilraadelig.

Erindringen om, hvad der var sket ved den første franske Revolution 1789, fik imidlertid Kongen og hans Raadgivere til — under Indtrykket af den nye Revolution, der ovenikøbet havde nærmet sig Helstaten ved et Slagsmaal paa Grænsen mellem Ham-

borg og Altona – at overveje Forfatningsspørgsmaalet for Alvor. Og den samme Erindring gjorde Uwe Jens Lornsens Optræden mere betydningsfuld, end den var.

Men paa den tydeligt udtalte *slesvig-holstenske* Tankegang blev der ikke svaret i Anledning af Forfatningsspørgsmaalet, der først var rejst af Ridderskabet, siden støttet af Byerne og senere gjort betydningsfuldt af Begivenheder ude i Europa.

Paa den slesvig-holstenske Tanke kunde alene utvetydigt Danske fra Grænselandet selv svare.

DANSKE SVAR TIL SLESVIGHOLSTENISMEN

I

Mange Ords Værdi gennemgaar hastige Forandringer, og især gælder det de Ord, der anvendes som politiske Betegnelser. Naar 1830erne er gaaet over i Historien som Liberalismens Tidsalder, maa man med en nyere Tids Syn indrømme, i hvor høj Grad alt er relativt. Men samtidigt maa man undre sig over den Usikkerhed, bundende i manglende Kendskab, der gjorde sig gældende, naar vigtige Beslutninger skulde tages, og tillige over den mærkelige Uklarhed, der her og der gjorde Liberalisme lig med vaagnende Nationalfølelse, mens andetsteds de liberale Tankegange skabte Drømme om det store europæiske Folkeforbund.

De Dønninger, der fra Julirevolutionen i Paris 1830 naaede til Danmark, var ikke kraftige, selvom Uwe Jens Lornsens kortvarige Optræden fik alvorligere Følger. Den danske Regerings Svar paa Lornsens og andres Krav om en Forfatning for Hertugdømmerne blev ikke velovervejeth. I nogen Grad hang det sammen med, at Befolkningen ikke stod bag Lornsens lidt for voldsomme Fremfærd, og det private Underretningsvæsen kunde hurtigt gøre Københavns Hof bekendt med Tilstandene. Naar der alligevel blev indrømmet Hertugdømmerne en Slags forfatningsmæssig Selvstændighed, skyldtes det Skik og Brug i andre Lande. Kong Frederik VI var ikke døv for Folkets Klagemaal, hvor han mente, de kunde efterkommes uden at Kongeværdigheden led derved. Men den Nyordning, der lovedes i Foraaret 1831 og som blev gennemført 1834, var i alle Henseender utilfredsstillende.

Nyordningen, Stænderforfatningen, der ogsaa indførte Stænderforsamlinger i det øvrige Land, havde for Hertugdømmerne følgende uheldige Indhold: Hvert af Hertugdømmerne skulde have en raadgivende Stænderforsamling; for Slesvigs Vedkommende blev den paa 44 Medlemmer; over Stænderforsamlingerne stod en Fællesregering med Sæde paa Gottorp samt en Overappellationsret med Sæde i Kiel. Dermed var Slesvig bundet til Holsten uden Hensyn til det voksende Ønske i Folket om Tilknytning til Danmark.

At Stænderforsamlingen i Slesvig væsentligst var af tysk Sammensætning, laa i Sagens Natur. Valgretten var betinget af Grundejendom, og de rigeste Godsejere boede

i den sydlige, tyskpægede Del af Slesvig. Dog forelaa der intet om, at der ikke maatte tales Dansk paa Møderne.

I det store og hele virkede denne Ordning beroligende og tilfredsstillende i Øjeblikket, fordi kun de færreste havde aabent Øje for Farerne ind i Fremtiden. Selv en Mand som Grundtvig, der i 1822 havde udtalt sig om Muren mellem tysk og dansk Aand og som i det hele taget var særdeles vaagen for det folkeligt-nationale, mente ikke blot, at Enevoldsregimentet var det bedste, men ogsaa, at Slesvigerne vilde være Kongen mere taknemmelig for at blive knyttet til Holsten end til Danmark, og han gav Udtryk derfor i et Skrift af 1831, „Politiske Betragtninger med Blik paa Danmark og Holsten“.

Hurtigt skulde han, til Gavn for hele Landet, skifte Mening; men hvorvidt han i 1831 havde Ret, er svært at afgøre. En Befolkning, der ikke har haft Lejlighed til at deltage i politisk Liv, vælger lettere det tilvante end det nye, og det tilvante var jo netop Sammenholdet med Holsten.

Ogsaa andre store Aander, som A. S. Ørsted, fandt Ordningen af 1834 god. Lærerne ved Kiels Universitet syntes først og fremmest tilfredse med, at der skabtes en Ordning uden den voldelige Omvæltning, Lornsen ikke vilde være vejet tilbage for.

Der var dog een af Lærerne ved Kiels Universitet, der reagerede mere frimodigt end alle andre, — det var den juridiske Professor *Paul Detlev Christian Paulsen*, der med sit Skrift af 1832 om Hertugdømmet Slesvigs Folkelighed og Statsret ikke blot imødegik Lornsen, men ogsaa — og navnlig — hævdede de Principper, der skulde danne Grundlaget for Danskernes Holdning i den kommende nationale Kamp, — de folkelige og sproglige.

Men selv om Paulsens Skrift blev velvilligt modtaget af baade de øverste Myndigheder i Kancelliet og af Kongen selv, blev der under Udarbejdelsen af Stænderforfatningen intet Hensyn taget dertil.

2

Christian Paulsens Udvikling er for interessant til, at man kan nøjes med kun at omtale hans Indsats som moden Mand. Var Lornsen typisk for den nye tyske Slesvig-holstenisme, saa blev Paulsen typisk for den vaagnende Danskheds Mænd, selv om hans Liv formede sig helt usædvanligt. Man kan i hans Arbejde finde Genspejlinger af Tankegange ude i Folket, der endnu ikke var kommet til selvstændigt Udtryk. Hvad det

jevne Folk har ment og følt, maa vi mest gætte os til, men givet er det, at den Hær af nationale Forkæmpere, der rejste sig i 30erne og 40erne, ikke rejste sig uden at der ogsaa fandtes Forudsætninger i det jevne Folk; men Historien har kun optegnet faa Navne som Faderen til Nis Nissen Hammelev eller Grænsepræsten i Bov. Den nationale Vækkelse vilde heller ikke have fundet saa fyldig en Genklang, om ikke den var Svaret paa et længe undertrykt Ønske. — Men vi maa nøjes med de faa Enere, der fik Lejlighed til at indskrive deres Navne i Historien.

Christian Paulsen var kun et Par Aar yngre end Lornsen og en Tid lang Ven med denne. Men selv om deres personlige aandelige Vækkelse havde samme Kilde, den nye Liberalisme ude i Europa, var de i alt meget forskellige, i Anlæg, Begavelse, Midler og Maal.

Lornsen var Sømandssøn fra det frisisk-selvstændigt prægede Sild; Paulsen var Købmandssøn fra Flensborgs Patricierklasse. Christian Paulsen blev opdraget paa Tysk; det var Hjemmesproget for de fleste kongeligtsindede Borgere i Byerne. Han gik i tysk Skole og studerede ved tyske Universiteter; han udgav sit Forsvar for Slesvigs Danskhed paa Tysk. Men allerede som Student ved de tyske Universiteter føler han Lysten til at lære sig Dansk for at beherske det Sprog, der bedst udtrykker hans elskede Fædrelands Aand. Den store Theolog H. N. Clausen fortæller om det mærkelige Indtryk, det gjorde paa ham, da han i Göttingen traf en kun tysktalende Student, der var glødende dansk i Sind og Aand. Og Paulsens Danskhed var en anden end den Loyalitet mod Landsfaderen, Borgerne i Flensborg ellers som Regel var i Besiddelse af. Ved enhver Lejlighed viser han, hvor inderligt han tilhører den Kultur, han kun havde haft saa ringe Lejlighed til at komme paa nærmere Hold, — et mærkeligt Tilfælde af national Tilhørighed under de ugunstigst tænkelige Kaar. Der er intet kunstigt i hans stædige Danskhed; hans Følelse er lige saa ægte som hans Fornuft klar og hans humanistiske Idealisme uselvisk. Baade hvad Begavelse og Karakter angik var han af en langt højere Karat end Lornsen, selv om ogsaa Christian Paulsen i sine nationale Skrifter kunde begaa Fejltagelser.

Men som de fleste Idealister var han paa visse Punkter naiv.

Da Christian Paulsen 1826, ikke tredive Aar gammel, bliver Professor i Jura ved Kiels Universitet, føler han sig som et Menneske, der har faaet en lykkelig Mission. Han skriver: „Min Embedsstilling har den vigtige Betydning for mig, at jeg bidrager til at

gøre de to Hoveddele af Riget mindre fremmede for hinanden, ved at fremhæve mit nærmere Fædrelands (Slesvigs) danske Grundbestanddele og derved at vise Slægtskabet med Kongeriget, medens jeg til samme Tid søger upartisk at udvikle det tyske i dets Aand.“ – I Sandhed et meget krævende humanistisk Program! Men han følte det som en Pligt, Opfyldelsen af et indre selvvakt Krav, ikke et Program, der var givet ham udefra.

Hans nærmere eller snevrere Fødeland er Slesvig, det større Fædreland er ikke blot Danmark, men Norden, som han følte sig knyttet til. Han ser med stor Beundring paa det nye Tysklands Forbundssamling uden snevre Hensyn mellem Landene, og han føler, at Norden er et andet stort Fællesskab, der mødes med det tyske netop i den Egn, hvor han skal gøre sin Gerning. Norden er forskellig fra det tyske Forbund, men i Stedet for Rivninger skal træde Forstaaelse til gensidig Gavn og gensidig Befrugtning.

At Christian Paulsen her ikke beskæftigede sig med en Drøm eller en Ønsketænkning, men virkeligt var rede til at gøre en Indsats som Brobygger, det viser den Alvor, hvormed han fra Begyndelsen gik til Værks. Han, den tysk uddannede, ønskede at gøre sig færdig som Jurist ved Københavns Universitet for at være bedst muligt forberedt til Gerningen. Det var hans faste Overbevisning, at nøjere Kendskab til hinanden vilde bringe de to Folk nærmere sammen, og at først og fremmest Videnskaben her havde en stor Opgave, fordi den maatte bygge paa Saglighed.

Oprøret i 1848, der ogsaa fordrev Christian Paulsen fra den Gerning som Professor i Kiel, han havde holdt af med Pligtens krævende Kærlighed, skulde knuse ethvert muligt Resultat af hans Bestræbelser.

3

Som ældre søgte Professor Paulsen at udrede for sig selv, hvad Grunden til hans Bestræbelsers Forfængelighed kunde være. Han giver ikke Udtryk for den Bitterhed, der ligger i A. D. Jørgensens Dom: „Han kendte dengang endnu ikke sine tyske Landsmænds ejendommelige Natur: kun at forliges med den, som underkaster og opgiver sig selv.“ – Det er – i Overensstemmelse med hele hans Fremfærd – ikke folkelige Karaktertræk, han lægger til Grund, men historiske Begivenheder. Og

mærkeligt nok maa han standse ved Aaret 1830 som det skæbnesvangre, skønt der i det Aar skete adskilligt, der havde hans Sympati.

Baade under Skolegangen og senere i Studieaarene ved Göttingens, Berlins, Heidelbergs og Kiels Universitet havde han været udsat for Paavirkning af den nye Tankegang, som ogsaa satte Lornsen igang. I København havde han haft Lejlighed til at se en Del Korruptionstegn inden for Administrationen, og han mente, at et Land vilde blive sundere styret, naar et folkevalgt Raad kunde kontrollere Embedsstanden. — Men al Tanke om Revolution er ham fremmed og imod. „Er det ikke afskyeligt,“ siger han, „at de, som føler sig gennemtrængt af den højeste Fædrelandskjærlighed, som føler en hellig Iver i deres Bryst, at fremme, saa meget de formaar, Fædrelandets Vel, men netop derfor ønsker og arbejder paa Forandringer, hvis Nødvendighed de er overbeviste om for at komme ud af den gamle trevne Slendrian, at disse kaldes Demagoger, Revolutionære? Dette Navn passer dog kun paa de faa (hvis Tilværelse jeg hverken vil eller kan benægte), hvilke uden alt Hensyn paa den bestaaende Tilstand agter paa engang at indføre i Virkeligheden deres filosofiske Bygninger — —.“

Christian Paulsen var ikke Revolutionær, men Aristokrat, ligesom hans Kærlighed til Friheden ikke var Sværmeri for Idéen — som hos Lornsen, der lige saa godt vilde arbejde for Princippet paa Haiti som i Holsten, — men en Anerkendelse af, at hans eget Fædreland vilde kunne vinde ved en forbedret, men tidssvarende Styreform. Enhver Forandring skulde indføres i Ro.

Han havde Synspunkter fælles med Lornsen, men da Kancelliraaden i Efteraaret 1830 kommer til Kiel og udgiver det Skrift om Forfatningsværket, der skulde vække Uroen, da maatte Christian Paulsen bryde med ham baade af nationale og af humanistiske Grunde. Han kunde lige saa lidt gaa med til Slesvigs Adskillelse fra Danmark som til den Tanke, Lornsen over for ham gav Udtryk for, — at Reformerne muligvis skulde gennemføres ved Vold. Christian Paulsen var ikke for ingenting Professor i Retsvidenskab og Retshistorie og han havde ikke for ingenting den sunde Niels Falck som ældre Kollega.

Det er saaledes i 1830 ikke blot nationale Grundsætninger, der skiller den tyske Slesvigholstener og den danske Slesviger, det er i lige saa høj Grad den forskellige Vurdering af Indholdet i den nye Humanisme. — En Vurderingsforskel, der ikke har ladet sig udslette endnu.

Mens Lornsen først efter sin voldsomme og selvbevidste Optræden, der bragte ham i Fængsel, gav sig til at undersøge den historiske Baggrund for sine Paastande, fordi han ikke kunde vinde frem uden Beviser, gik den mere ligevægtige og ansvarsbevidste Christian Paulsen den modsatte Vej, — hvilket ikke er nogen særlig Ros til en Videnskabsmand. Hans Svarskrift kom først i 1832 (Forordet er dateret til Julen 1831).

Lornsen skal i en Samtale med Paulsen have sagt, at gamle historiske Forhold ikke spillede nogen Rolle; enhver Tid maatte skabe sig sine egne Tilstande. En saadan Tankegang maatte i alt være Professor Paulsen imod. Ganske vist var det det levende Folkelivs Sag, han var rede til at kæmpe for, men han kunde som Rethistoriker ikke undgaa at tillægge Historien og dens Stadfæstelser af Retsforholdene en afgørende Betydning.

Hans Skrift „Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogthums Schleswig“ lader sig vel angribe paa visse Punkter, men da er det fordi Tiden savnede en Del af det Forskningsmateriale, der nu er tilgængeligt for enhver. Hans Krav til Regeringen om Hensyntagen til Folkets Sprog og Sindelag er beskedne, hele Tonen i Virkeligheden tilbageholden. I Hovedsagen er Skriftet klart, — en Redegørelse for de øjeblikkelige Forhold.

Han ledsagede sine Henstillinger med Statistik. Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland havde paa det Tidspunkt 330,000 Indbyggere; deraf talte de 185,000 Dansk, men kun 110,000 havde dansk Kirkesprog, og alle Danske var underkastet tysk Retssprog. De danske Myndigheder havde i Stedet for at aabne Øjnene for disse virkelige Forhold skilt Sønderjylland fra Moderlandet ved at gøre Kongeaaen til Toldgrænse og gøre den tyske By Hamborg til den vigtigste Handelsby. Dette kom i mange Tilfælde Hertugdømmerne til Gode; men det var uretfærdigt, at *én* Landsdels Danske skulde have større Chancer end andre. I Hertugdømmerne havde Byerne bevaret deres Selvstyre, mens Enevælden nord for Kongeaaen havde gennemsyret alt Styre med sin Centralisation.

Endvidere: trods det store danske Folketal i Nordslesvig fandtes der i Hertugdømmerne ingen højere Skole med dansk Sprog; det rige danske Aandsliv — det var jo Guldalderetiden — forblev fremmed for en Folkedel, der var lige saa naturligt dansk

som Befolkningen nord for Kongeaaen. Universitetet i Kiel var tysk, Embedsstanden i Sønderjylland næsten udelukkende tysk. De, der havde opnaaet en højere Dannelse, var dermed ikke i Stand til at paavirke Almuen. Den almindelige Opfattelse gik mere og mere i Retning af, at Dansk var et anden Klasses Sprog, og Folkets rige Overleveringer af Sagn og Sange døde hen.

Ud fra denne Redegørelse opstillede Paulsen saa Kravet om, at Dansk skulde være Øvrighedssproget, hvor det var Kirke- og Skolesprog, og at der i hvert Fald skulde undervises i Dansk saa langt mod Syd, som det endnu var Folkesprog.

Det var det første Forsøg paa, klart og tydeligt at skildre for Offentligheden, hvordan de folkelige Forhold saa ud og hvilke Forsømmelser der burde rettes, mens Tid var. — Over for Lornsens Paastand om Holstens og Slesvigs Udelelighed hævdede Christian Paulsen sin Mening om Slesvigs naturlige, historiske og retslige Samhørighed med Danmark, idet han henviste til, at Hertugdømmet Slesvig var et gammelt dansk Len, der i 1721 var tilfaldet Riget, fordi Lensmanden (Gottorperen) havde forbrudt sin Ret ved at gaa i Forbund med Danmarks Fjender.

Disse retslige Petitesser har mindre at sige end Sandheden om det folkeligt-nationale Stade. — Som nævnt blev Paulsens Skrift modtaget med Velvilje paa højeste og allerhøjeste Sted, uden at der dog blev taget Hensyn dertil. Men medens Lornsens Kamp var en kort og hektisk Opblussen, blev Christian Paulsen ved, utrætteligt, taalmodigt at arbejde for sit Maal, Sønderjyllands Genforening med Moderlandet. Han er ikke blot en af de smukkeste Skikkelser i vor nationale Kamp, han er tillige en af dem, hvis humanistiske Grundidéer pegede frem mod det Aandsindhold, der skulde blive den danske Nationalfølelses bedste Stræben.

5

Eet af de Forhold, Christian Paulsen i sit Skrift af 1832 dybt havde beklaget, — at de højere dannede ikke kunde faa Indflydelse paa Almuen, — skulde i det næste Aarti gennemgaa en stor Forandring. Dels gjorde Christian Paulsens egen utrættelige Indsats sig gældende, dels fik han andre ligesindede til at gaa ind i Arbejdet, i første Række Christian Flor, der var Professor i dansk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Kiel og saaledes Paulsens daglige Omgangsfælle. Flor arbejdede energisk paa at

oprette et vidt forgrenet Net af Forbindelser med betydelige Mænd, hvis Interesse for Sønderjylland var blevet vakt. Han omgikkes Kronprinsen, den senere Kong Christian VIII; han traadte i Forbindelse med den Orla Lehmannske Kreds i København, Kredsen omkring *Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug*, der blev oprettet i 1835.

Men han var lige saa ivrig efter at knytte Baand til de Kredse i Borgerstanden og Almuen, der nu begyndte at røre paa sig, kaldt til Daad af Christian Paulsens manende Tale om Selvbesindelsen. Det gjaldt om, overalt i Kongeriget og i Hertugdømmet at kalde Interessen for Grænselandets Skæbne frem i Lyset. Der blev i de nærmeste Aar oprettet Bogsamlinger rundt om i Sønderjylland, — de fleste Bøger var Gaver fra København. Trykkefriheden benyttedes i udstrakt Grad til at udsprede oplysende og vækkende Skrifter. Paulsen fortsatte sine Arbejder om det danske Sprog i Slesvig, og Herredsfoged Wimpfen i Flensborg skrev om Sønderjyllands Historie — paa tysk Sprog, men ud fra dansk Sindelag.

Men der var ogsaa nok at tage Vare paa; Slesvig-Holstenerne laa ikke paa den lade Side. Over det Uwe Jens Lornsenske Program arbejdede en stor Kreds videre, og det var mest Mænd med indflydelsesrige Stillinger, Advokater og Læger, Lærere og Bladmænd.

Den sønderjydske Presse dengang stod saa lavt som tænkeligt, — et Par tosidede Ugeblade med Annoncer, Myndighedernes Bekendtgørelser og enkelte Nyheder, taget fra de vigtigste Blade, der kom fra Altona, Itzehoe og Kiel. Var der ikke Stof nok, kunde man fylde Spalterne med en Portion Moral eller en Røverhistorie. Oftest var det saadan, at et Blad udkom, fordi en Mand skulde have en Levevej, som Tilfældet var med den fallerede Købmand Kopperholdt i Aabenraa. — Normalt havde disse Ugeblade ikke Lov til at skrive om Politik, ja, knap nok til at referere politiske Meddelelser. Men efter at den værste Uro havde lagt sig med Lornsens Bortrejse, ændredes dette noget, og de smaa ynkelige Organer kom til at sprede slesvig-holstenske Idéer.

Det er derfor ikke mærkeligt, at det just blev omkring Pressen, en Del af de nye nationale Agitatorer kom til at samle sig. Og det er med disse nye Folk, Professorerne Paulsen og Flor træder i Forbindelse, saa de paa den Maade fik mere Indflydelse paa det jevne Folk.

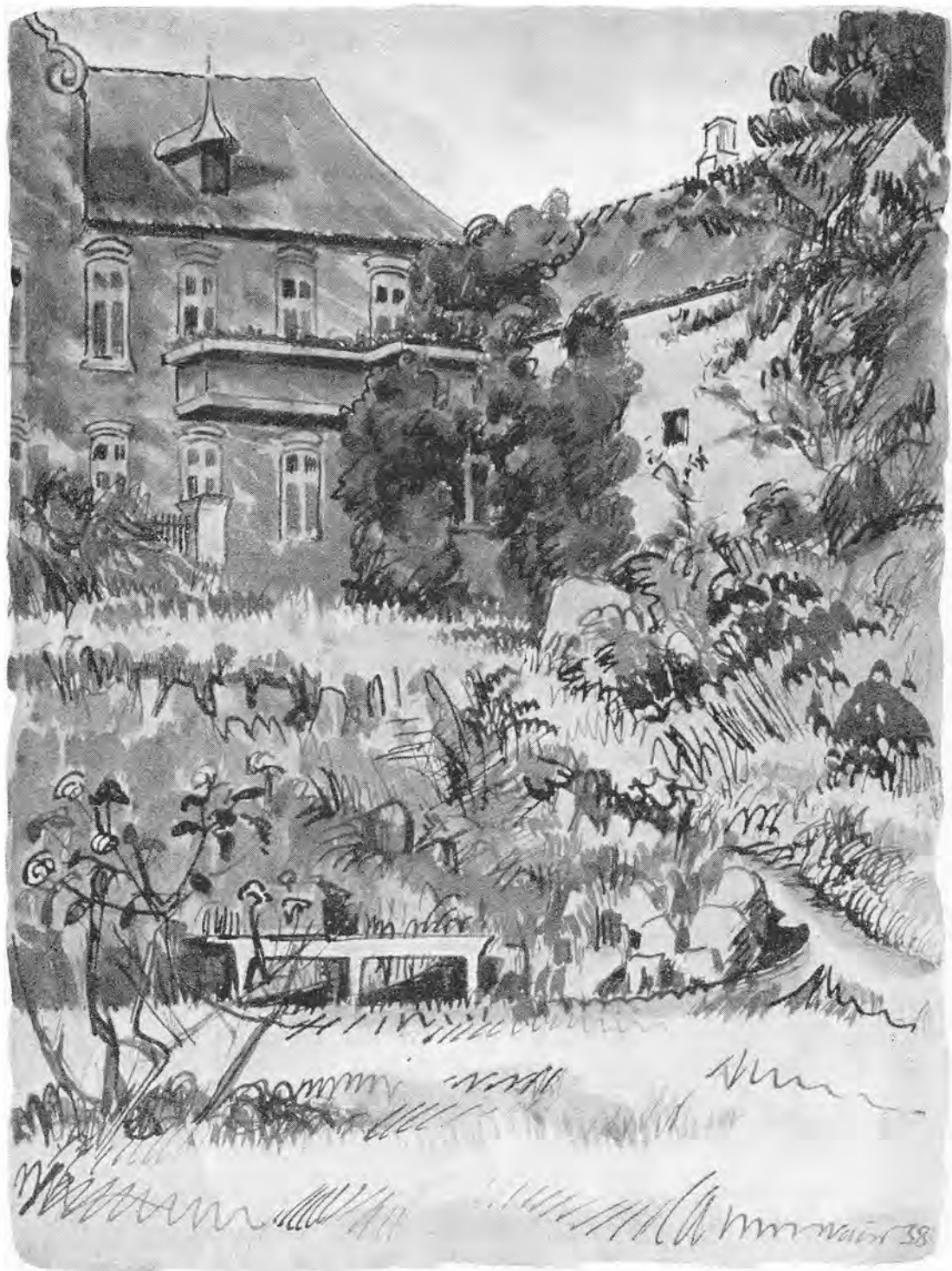
6

Den 31. Juli 1837 samledes hos Nis Lorentzen i Lilholt ved Haderslev en Række Mænd, der havde overvejet Muligheden for at begynde Udgivelsen af et dansk Blad, og ved dette Møde, som ogsaa overværedes af Professorerne Paulsen og Flor, blev den endelige Beslutning taget.

Allerede i 1836 havde Bogbinderen Nis Kristian Nissen i Haderslev sat sig i Forbindelse med Christian Paulsen. Han var i Handel og Vandel en ganske jevn og tilbageholdende Mand, men godt begavet og rig paa selverhvervet Viden, — en af de første kendte Repræsentanter for en Type, der altid har været rigt repræsenteret i Grænselandet. Naar han satte sig i Forbindelse med Professor Paulsen, var det for at faa Raad og Vejledning i et Spørgsmaal, der laa ham dybt paa Sinde, — hvordan kunde de Tanker, Paulsen havde fremsat, i rigest Maal komme Almenheden til Gode? Det blev til en lang Korrespondance mellem Haderslev og Kiel. Og under disse Forhandlinger kom han i Forbindelse med den velhavende Købmand P. C. Koch, der ligeledes hørte til de Lægfolk, som tragtede efter Viden. Koch, der var meget religiøst betonet, havde omgaaedes med Planer om at udgive et dansk Ugeblad, mindre af nationale end af religiøse Grunde. Men under Nissens glødende Paavirkning blev han grebet af Troen paa ogsaa at have en national Pligt at opfylde ved at udgive dette Blad. Og saaledes dannedes da „Dannevirke“, det første danske Blad i Sønderjylland. Og Udgivelsesretten fremskaffede Professor Flor gennem sin Forbindelse med Kronprinsen. Det første Nummer udkom paa Valdemarsdagen 1838. Baade Flor og Paulsen skrev ofte i Bladets Spalter, og dets Indflydelse blev stor.

Kort Tid efter fulgte i Aabenraa det danske Blad, der danner Grundlaget for „Hejmdal“. Ogsaa det blev startet af en Folkets Mand af usædvanlig Begavelse og med usædvanlig Viden, — Krøblingen Urmageren og Astronomen Frederik Fischer.

Men hvor fristende det end kunde være, baade at følge disse Blade og at skildre deres Skæbne nøje, — navnlig Frederik Fischer er en spændende Skikkelse, — maa vi nøjes med her at understrege de Træk, der viser os Danskhedens Svar paa den slesvig-holstenske Udfordring: den umiddelbare, omend endnu kun spredte Opvaagnen af den nationale Bevidsthed hos det jevne Folk. Og det bør ikke glemmes, at denne Bevidsthed havde flere Bærere end de Navne, vi vilde kunne fremdrage.

BRUDET MELLEML TYSK OG DANSK

I

I Løbet af Christian VIII's korte Regeringstid (1839—48) tog Begivenhederne i Sønderjylland en rivende Fart. I enkelte Ting gav den nye Konge en Del af Anledningen, men mest var det en uundgaaelig Udvikling i Folket selv, der bestemte Resultaterne.

Christian VIII var i Begavelse sin Forgænger langt overlegen, men den lange Tilværelse som Kronprins i Enevoldskongens Skygge havde gjort ham vaklende og veg; han var ikke øvet i at tage vigtige Beslutninger, og havde han taget en Beslutning, kunde han ved Efterskrifter og Forhandlinger gøre dens Indhold ugyldigt. Hans Liv blev paa den Maade tragisk; hans ædle Karakter og gode Vilje kom ikke til at genspejle sig i Regeringshandlingerne af varig og folkevindende Værdi.

Allerede som Kronprins havde han interesseret sig meget for det sønderjydske Spørgsmaal, — det var ham, der skaffede P. C. Koch Tilladelsen til at udgive „Dannevirke“, — og han fulgte med Spænding og Opmærksomhed de to danske Forkæmpere ved Kiels Universitet, Professorerne Paulsen og Flor. Men i dette Spørgsmaal var han som saa mange andre blind for den nationale Kerne, — af Arv og Opdragelse Helstatsmand, naturligt konservativ, ivrig for indre Reformer i Forvaltningen, men alene set ud fra et statsretsligt Synspunkt, ikke ud fra et folkeligt — nationalt. Han forstod en Del af Sprogvanskelighederne i Grænselandet; han brændte efter at tilfredsstille Folkets Krav; men han havde ikke Mod til at følge dets Førere i de afgørende Øjeblikke, fordi han som Monark tænkte paa Bevarelsen af det store Rige til Elben.

Een af Christian VIII's første Regeringshandling var Udstedelsen af Sprogreskriptet i 1840, der viser hans gode Vilje og hans Forsigtighed paa een Gang. Efter dette Reskript indførtes i Sønderjylland dansk Retssprog ned til Linjen Flensborg — Tønder; men det af Christian Paulsen rejste Krav om, at der skulde være dansk Skolesprog saa langt mod Syd som Dansk var Hjemmesprog, og at Undervisningen paa Latinskolerne i de nordslesvigske Byer skulde være dansk, blev ikke opfyldt.

Dog kan man vanskeligt bebrejde Kongen og hans nærmeste Embedsmænd i den Anledning, naar man betænker, hvilke Reaktionen Reskriptet fremkaldte i Hertugdømmet.

Stænderforsamlingen, der nu havde været samlet tre Gange, bestod mest af Slesvigholstenerne; selv de danske Medlemmer ønskede endnu ingen Adskillelse af de to Hertugdømmer eller en Forening af Slesvig og Danmark.

Kernen i den Bevægelse, der havde ført til Stænderforsamlingens Dannelse, var det liberale Parti. Dets endelige Program var en fri Forfatning fælles for Slesvig og Holsten; baade Danske og Tyske tilhørte Partiet, og der fandtes Sympatiforbindelser mellem de slesvigholstenske Liberale og Københavns Liberale. Alligevel er det i disse Aar, at just de Liberale bliver særligt nationalt prægede, saadan at Bruddet mellem dansk- og tysk-sindede kommer til at fremtræde som uundgaaeligt.

De decideret slesvigholstensk indstillede var som oftest ogsaa stærkt tysk paavirkede, og selv om de længe bevarede deres Loyalitet mod det danske Kongehus, skulde der nu ikke meget til at faa dem gjort helt og bevidst tyske. Alligevel blev Brudlinjen ikke uden Overraskelser.

Der blev Anledning til mange bitre Ord frem i Tiderne over det, som skete i Begyndelsen af Fyrerne. Men langt fra alle de bitre Ord har været berettigede. Megen ærlig Overbevisning — ofte grundet paa manglende Kendskab — kom til Orde og viste Karakterer af urokkelig Stabilitet. Saaledes var Professor Niels Falck (stammende fra Tønder-Eggen), Stændermødernes Præsident, loyal og retfærdig efter *sin* Overbevisning. En anden Deputeret, H. Hansen fra Eckernførde, i lang Tid Ven med Hjort-Lorenzen, viste sin Ærlighed og gode Vilje lige saa længe. Han var een af de Slesvigere, der først følte sig som overbevist Tysker, hvilket fremgaar af et Brev til Hjort-Lorenzen: „Hvad vil Nordslesvig selv være?“ skriver han, — „tysk eller dansk? Vil det være dansk, godt, saa maa det ogsaa have danske Institutioner og inkorporeres i Danmark; vil det være tysk, saa maa det forbinde sig paa det nøjeste med Holsten og se mod Syden. Det maa have en Nationalitet. Uden Nationalfølelse intet Folk.“

Det er usædvanlige Ord fra den Tid. Men det maatte komme saadan; den ydre Loyalitet mod Kongehuset kunde i Længden ikke tilbageholde de tysk-sindedes naturligt voksende Ønske om Tilslutning til de tyske Landes Forbund. Og har Stændermøderne ikke betydet andet, har de i hvert Fald Skylden for, at Vejen kom til at gaa fra partipolitiske Stridigheder til national Klaring.

3

Det var det partipolitiske, der drev Peter Hjort-Lorenzen ud af den liberale Sammenlutning. Han begyndte sin politiske Bane som liberal Slesvigholstener, og han endte med at blive en af Danskhedens mest aarvaagne Førere. Han begyndte som Modstander af det danske Blad „Dannevirke“, skrev imod det i det tyske Blad „Lyna“, for et Par Aar senere at blive en af „Dannevirke“s bedste Medarbejdere. — Aarsagen til denne Forandring var de Liberales Eftergiven; Hjort-Lorenzen ønskede først og fremmest en fri Forfatning og øjnede Muligheden for, at den snarere vilde komme i Kongeriget end i Holsten.

Hjort-Lorenzen, stammende fra en Bondeslægt ved Flensborg Fjord, var Storkøbmand i Haderslev og var som saadan valgt til Byens Deputerede ved Stænderforsamlingen. Paa Grund af sine lidenskabeligt forfægtede Fremskridtsidéer kom han hurtigt paa Kant med Hertugen af Augustenborg, der havde et fast Sæde i Forsamlingen.

Da Hjort-Lorenzen brød med sine tidligere Partifæller, nedlagde han tillige sit Mandat som Deputeret og beskæftigede sig nogle Aar mest med Kommunalpolitik. Men paa Grund af sin Bekendelse til Danskheden, især paavirket af P. C. Koch, med hvem han sluttede Venskab, blev hans Forretning sat betydeligt tilbage; de slesvigholstenske Kunder svigtede ham ganske, og da han anden Gang — valgt af Sønderborgerne som en Protest mod Hertugen — træder ind i Stænderforsamlingen, er han langt fra nogen økonomisk sikret Mand. Saa meget mere beundringsværdig er hans energiske Indsats i de Aar, der fulgte efter Dagen, hvor han vedblev at tale Dansk.

4

Det er endnu Sprogforholdene, der volder de store Vanskeligheder.

Efter Reskriptet af 14. Maj 1840, der af nogle kaldes et Vendepunkt i Sønderjyllands Historie, og som i hvert Fald betød en kongelig Anerkendelse af, at Nordslesvig ikke var noget tysk Land, opstaar et alvorligt Røre i Befolkningen.

At de tysksindede Slesvigholstenerne var irriterede, er ikke underligt. Der havde de sidste Aar oparbejdet sig en betydelig Modvilje mod det, der kaldtes „den danske Propaganda“, — et alt for stort Ord for den ganske vist voksende, men endnu dog kun lidet betydende Interesse hos Kongerigets „Intelligens“. Hertugen af Augustenborg gav

sine Herredsfogeder Ordre til at erklære sig ude af Stand til at mestre det danske Sprog, og Dr. Neuber i Aabenraa tog sig den Dristighed at skrive, at det almene Folk kun med stort Besvær forstod det rigsdanske Maal. — I Løbet af et Par Aar var det, som selv de tysktalende Deputerede havde anerkendt som et berettiget Krav, blevet til en Uhyrlighed.

Men ikke nok med det, — der indgik fra Befolkningen Petitioner til Kongen med Anmodning om, at Reskriptet maatte tilbagekaldes. Petitionerne indeholder direkte Haan mod det danske Folkesprog, mens Tysk roses som Sprog og fremhæves som den store Nødvendighed for Handelsforbindelsen mod Syd. Og der udtales Frygt for at faa dansk uddannede Embedsmænd, der ikke kender til Landets Sæd og Skik.

Om disse Petitioner havde været en spontan Folkebevægelses Udslag, havde det set ilde ud med Danskheden i Nordslesvig. Men det var ikke Tilfældet; Stilen viste, at det var de tyske Embedsmænd selv, der havde sat Bevægelsen i Gang; og de Underskrifter, der kom paa, kunde i Tal ikke maale sig med dem, der fulgte den danske Takkeadresse til Kongen. — Imidlertid maa man ikke se bort fra, at Petitionerne kun kunde faa Underskrifter fra det jevne Folk, fordi Slesvig i saa lang Tid havde været adskilt fra Danmark. Paa Stænderforsamlingen i 1840 var det først og fremmest Hertugen af Augustenborg, der agiterede for Sprogreskriptets Ophævelse. Men det hang sammen med personlige Forhold, — Arvefølgespørgsmaalet, hvorom der senere skal fortælles.

5

Samtidig med at den nationale Bevidsthed begyndte at vaagne inden for de danske Kredse, kom ogsaa en i Tyskland opstaaende national Bevægelse til at skylle ind over Hertugdømmerne. De liberale Fremskridtsidéer veg mere og mere Pladsen for det tydeligt nationale og mere konservative; det gjaldt ogsaa for den danske Hovedstads Vedkommende, hvor Orla Lehmann udtalte sig til Fordel for den af danske Sønderjyder kort forinden hævdede Ejderpolitik.

Det tyske Blad i Haderslev, der ganske vist en Overgang prøvede at sætte nyt Liv i de gamle liberale Idéer om en fri Forfatning fælles for Hertugdømmerne, begyndte en bevidst tysk Agitation med konsekvent Henvisning til det tyske Forbunds tiltagende Styrke. Man slog først og fremmest paa de økonomiske Streng. Slesvig vilde ved en Tilslutning til Danmark gaa Glip af sin store Udførsel af Stude til Hamborg. Prisfald

i By og paa Land vilde blive Følgerne. Man opfordrede Slesvigerne til at gaa ind for et Toldforbund med Tyskland, ja, endda Kongeriget Danmark skulde gaa med i dette Forbund.

Da Stænderforsamlingen i Efteraaret 1842 traadte sammen i Slesvig, var Salen fyldt af en Spænding, der steg fra Møde til Møde. Den alvorligste Anledning til Spændingen kom fra tysk liberal Side, fra Advokat Gülich, Aabenraa, der krævede et fælles slesvigholstensk Landsflag (formodentligt et Svar paa Kongens Indførelse af Dannebrog som Flag for hele Hæren) og *Afskaffelsen* af Mærket „Dansk Ejendom“ paa de Skibe, der udgik fra Hertugdømmerne.

Endnu var ethvert Krav stillet i Loyalitetens Navn; her begyndte en tydelig Afstandtagen fra det danske, som gik videre end den historiske Selvstændighedstrang. En lang Række Skibsredere og Kaptajner fra Aabenraa stod bag Kravet. Men endnu var de fleste, ogsaa de konservative Slesvigholstenere, imod Anskaffelsen af et nyt Flag.

Den 10. November talte Advokat Gülich igen, og han svingede sig da i sin Tale op i en revolutionær Orators Højder, da han kom til Kravet om, at Mærket „Dansk Ejendom“ skulde fjernes. „Bort med dette Trældommens Mærke!“ raabte han.

Det var denne Udtalelse, der kaldte Hjort-Lorenzen frem til Daad. Den Dag, den 10. November, talte han endnu Tysk; han protesterede imod, at det skulde være en Skændsel af være dansk Undersaat. Gülich var ikke blevet irettesat, – Hjort-Lorenzen blev det; man beskyldte ham for at være et Redskab for den danske Propaganda. Dagen efter blev Gülichs Forslag vedtaget med 28 Stemmer mod 6.

Mod Stænderforsamlingens Flertal kunde Hjort-Lorenzen ikke udrette noget; men just derfor var han klar over, at det nu gjaldt om at komme til at virke i det almene Folk. Og efter en grundig Drøftelse med Professor Flor havde han taget sin Beslutning om for Fremtiden at tale Dansk i Stændermødet. Efter Afstemningen om Gülichs Forslag bad Hjort-Lorenzen paa Tysk om at faa Ordet, og derefter talte han Dansk og vedblev at tale Dansk.

Han erklærede, at han for Fremtiden kun vilde tale paa Dansk, og han udtrykte sit Haab om, at danske Taler kunde blive ført til Protokols lige saa korrekt som de tyske.

Formanden, Professor Falck, indrømmede ham Retten til at tale Dansk, men Kongens Repræsentant, Reventlow-Criminil, sagde, at han ikke forstod hans Tale; og han indberettede til Kongen, at Hjort-Lorenzen havde gjort et meget daarligt Indtryk.

Der gik nogle Ugers Forhandlinger frem og tilbage. Baade Præsidenten Falck og Kongen viste Svaghed. Naturligvis var der ingen Hjemmel for at forbyde dansktalende Deputerede at tale Dansk, og Kongen lod i den Anledning den 2. December udstede et særdeles uklart Reskript; Hjort-Lorenzen bad han dog om, at han ikke vilde gøre Brug af sin Ret. Derefter skulde Stænderforsamlingen afgive sin Betænkning i Sagen; paa Grund af Stemmernes Fordeling kunde den ikke blive i Hjort-Lorenzens Favør. Sprogens Ligestilling kunde ikke gennemføres.

Men selv om Hjort-Lorenzen ingenlunde kunde være ligegyldig over for denne Sags retslige Udgang, var det ham dog vigtigere, at han med sin Demonstration havde gjort det brede Folk opmærksom paa uretfærdige Forhold og dermed kaldt det til Eftertanke. Ganske vist skulde en kort Tid ogsaa danske Røster rejse sig mod hans Opførsel, men det skyldtes nok først og fremmest Angsten for Gennemførelsen af en tysk Plan om Afstaaelse af Haderslev Amt til Danmark, — et Forsøg paa at skræmme de selvbevidste og velhavende Bønder. — Men det blev kun en Episode.

6

Den berømte Stænderforsamling skulde slutte med en Tildragelse af ejendommelig, ja, fantastisk Karakter.

Kong Christian VIII var selvfølgelig ubehageligt berørt ved den Uro, der nu var vakt i Slesvig, og han vilde gøre, hvad han kunde, for at berolige Gemytterne. Derfor bad han sin Repræsentant Reventlow-Criminil henvende sig til Stænderne med følgende Udtalelse: Kongen vil saavist opretholde saavel de statsretlige Forhold, hvorpaa Hertugdømmet Slesvigs Selvstændighed under Danmarks Krone beror, som dets Forbindelse med Hertugdømmet Holsten. —

Under Oplæsningen udelod Reventlow-Criminil imidlertid Ordene *under Danmarks Krone*, for, som han sagde, ikke at ophidse nogen. Og Kongen fandt sig i denne grove Undladelsessynd, som blev et kærkomment Vaaben i de nationale Modstanderes Hænder. —

7

Men var Regeringens Holdning over for de danske Krav end ikke klar, saa skulde Folkets Holdning i de nærmest følgende Aar blive tydelig. Det Røre, Hjort-Lorenzens Tale havde vakt, blev rundt omkring Skyld i, at Folket for Alvor begyndte at murre

mod den tyskdannede Embedsstand som noget fremmed. Gennem Bogsamlingernes Udbredelse af dansk Litteratur, gennem enkelte Familiers Tilknytning til de grundtvigske Tankegange, gennem de danske Blades Henvendelser var det jevne Folk begyndt at genoptage den naturlige Forbindelse med Danmark og dets Aandsliv. Den sønderjydske Bondes Hovmod over for „Uldjyden“ var et Skel, som var ved at forsvinde. Sammenholdet om det fællesdanske begyndte at vise sig som en Opgave, ingen maatte lade ligge. Det gik ikke fra een Dag til den næste eller fra eet Aar til det andet; men naar Forvandlingen, der betød national Rejsning, alligevel skete saa hurtigt, var det, fordi Rejsningens Formaal var et naturligt.

I første Omgang er det nu dansksindede Bønder, der staar frem; men de er støttet af den Almue, der endnu ikke havde naaet en grundigere Dannelse. I Slutningen af Trediverne var det videbegærlige Haandværkere som Nis Christian Nissen og Frederik Fischer, der gik ind for Arbejdet med den nye Presse. De Bønder, som nu rejser sig, er af samme videbegærlige, kundskabshungrende Art. Nogle af dem var ogsaa — som Hans Nissen i Hammelev — Foregangsmænd paa Landbrugets Omraade, Mænd, der havde deres Bysbørns Respekt. Og selv om den slesvigske Forening, der blev dannet i Haderslev den 12. Juni 1843, de første Aar ikke talte mere end godt 400 Medlemmer, selv om det endnu først og fremmest var Haderslev Amt, der rørte paa sig, har disse Bønder ved deres Møder af folkelig Art haft Evne til at kalde ud over deres egen Kreds, — baade fra Aabenraa-Eggen og Sundeved kunde Bondealmue og Arbejdsmænd finde paa at gaa til Møder i og ved Haderslev.

Hans Nissen-Hammelev, Nis Lorenzen-Lilholt, Iver Jokumsen-Bjerner og mange flere er den første Stab af Kæmpere. Men ejendommeligt og med størst Indflydelse er Laurids Skau, Sognefogdens Søn fra Sommersted. I Modsætning til de fleste af sine Fæller havde Laurids Skau ikke megen Forbindelse med Religionen; hans Vækkelse var alene en politisk-national. En urolig, lidt overfladisk, men kvik Begavelse, ærgerrig, med umættelig Lyst til at optræde, men ogsaa i høj Grad i Besiddelse af Ansvarsfølelse over for dem, han følte sig kaldet til aandeligt at vejlede, utrætteligt rejsende Landet rundt for at tale og agitere.

En Del sikkert misforstaaet Kritik har senere prøvet paa at forklejne Laurids Skau; man har fremhævet det alt for skuespilleragtige hos ham og lyttet lidt rigeligt til Rygter. Derved er det ogsaa blevet understreget som noget nedsættende, at Skau ikke selv

har skrevet de Taler, hvormed han vakte største Opmærksomhed. Talen ved det første Skamlingsbankemøde, 18. Maj 1843, er skrevet af Professor Flor, som selv manglede enhver oratorisk Begavelse. Flor har skrevet adskillige andre af Skaus Taler ogsaa; men Taleren har selv Ansvaret for lige saa mange; og da han bogstaveligt talt sled sig op i Sagens Tjeneste, viende alle sine Kræfter til det nationale Arbejde, har han ikke brugt de fremmede Fjer til at pynte sig selv med.

I Forhold til tidligere Tidens Sendrægtighed handles der nu meget hurtigt. Allerede den 21. Februar 1843, kun to Maaneder efter Stænderforsamlingens Afslutning, holdtes det første Møde i Sommersted, Hurtigt dannes et Aktieselskab til Køb af en national Mødeplads, og Valget falder paa den storslaaede Skamlingsbanke. Den 18. Maj holdes det første store Møde. Den 12. Juni stiftes i Haderslev den slesvigske Forening med Hans Nissen som Formand og Laurids Skau som Sekretær. Den 18. September holdes Møde i Gram Slotspark.

Det første Skamlingsbankemøde, der havde samlet 6000 Mennesker – en stor Forsamling i Betragtning af Tidens Befordringsmidler – blev i mange Henseender symbolsk. Kongerigske og nordslesvigske Danske rakte hinanden Haanden i Broderskab med Løfte om fælles Kamp i Fremtiden. Laurids Skau holdt den af Flor skrevne Tale, der først og fremmest manede til modig Vedholden og Kamp for Modersmaalet, hvis fulde Ret ogsaa Loven af 1840 havde anerkendt. Det gjaldt ikke mere om at løbe i Hælene paa de fremmede eller at føle et ikke dansk Æresbegreb. Det gjaldt om at huske, at Slesvigernes Vaaben ikke er en Abekat, men en Løve.

Talens Styrke laa vel især deri, at Folket hørte sin egen Røst; man glædedes over, at en almindelig Bonde kunde staa frem med saa megen Myndighed.

Efter Skaus Tale traadte paa Københavnernes Vegne Drewsen frem og overrakte Hjort-Lorenzen et Drikkehorn hamret af Sølv. Derpaa stod: Han vedblev at tale Dansk.

Det første Skamlingsbankemøde var dog kun et Signal til en lang Række endnu værdifuldere og til et omfattende Arbejde for Sagen. Alt, hvad der var af aandelig og national Interesse i Danmark, vendte sig nu mod Grænselandet. Orla Lehmann, Drewsen, Grundtvig, H. N. Clausen agiterede i København. I Jylland havde Hjort-Lorenzen knyttet Forbindelse med Stænderdeputerede, der virkede i deres Egne (selve Skamlingsbankefesterne havde Blichers Himmelbjergsfester til Forbillede). Den nystiftede slesvigske Forenings Mænd rejste rundt i Sønderjylland og agiterede. Der var ikke mere Tale

om en Kamp for Statsrettigheder, men først og fremmest om en folkelig Vækkelse. Derfor, da der var arbejdet for Oprettelsen af nye Undervisningsanstalter i Nordslesvig, blev det ikke et Par nye Latinskoler, men Rødding Folkehøjskole, der begyndtes (1844), den første Folkehøjskole i Danmark.

8

Men var saaledes den danske Befolknings Bevidsthed ved at vaagne, saa satte nu ogsaa en stærk slesvigholstensk Agitation sig i Gang.

De første slesvigholstenske Møder var af en anden Karakter end de danske; det var først Fællesspisninger, kun med de velhavende som Deltagere, Godsejere, Lærere og Præster, ingen jevn Bonde. Paa disse første Møder var det endnu kun det slesvigholstenske Program, der var Tale om; der var ikke Tale om Indlemmelse i det tyske Forbund; Loyaliteten opretholdtes, og man begyndte med en Tale for Kongen.

De første Møder holdtes i Sønder Brarup i Angel og i Haddeby ved Slesvig. Men efter dem indkaldte Slesvigholstenerne til et Kæmpemøde i Hundeklemmen ved Aabenraa. Der var omtrent lige saa mange Deltagere som paa det første Skamlingsmøde, men kun 500 Bønder, ikke mange af Egnens Folk, derimod mange Tilrejsende fra Sydslesvig og Ejderstedt. — Den eneste *Bonde*, der talte paa Mødet, var Laurids Skau, der stod op og angreb de to slesvigholstenske Deputerede.

Paa Mødet i Aabenraa mødte Slesvigholstenerne for første Gang op med deres „Landesfahne“, og paa et Møde i Tønder kort Tid efter var Talerne nærmest helt tyske.

Vore Modstanderes Agitation gik imidlertid især ud paa at skabe økonomiske Tvivl hos Danskerne. Man arbejdede paa Oprettelsen af en Landsbank som en Protest mod den bebudede Flensborg-Filial af den danske Nationalbank. Man talte om Statens Udsugelse af Hertugdømmerne. Men selv om der i dette første Mødeaar 1843 endnu nærmest var Ligevægt mellem de to Lejre, blev det tydeligt, at Danskerne var de stærkeste i Nordslesvig.

Endnu var Kampene dog kun svage ved Siden af de lidenskabelige Udtryk, der kom til at præge de næste Aar. Men Bruddet var sket, — paa den ene Side stod Danske med Ønske om Tilslutning til Danmark, paa den anden Side stod Holstenerne, endnu delt mellem de to Synspunkter: Loyalitet mod Helstaten og Tilslutning til Tyskland.

DE SIDSTE AAR FØR OPRØRET

I

Den Dag, der bedst kan betegnes som Signalet til en Vending i den nationale Kamp – Vendingen fra Forvirringen af mange uklare Synspunkter frem mod en større Klarhed og Forenkling —, er den 11. November 1842, da Hjort-Lorenzen vedblev at tale Dansk i Stænderforsamlingen. Dermed var det endelige Brud ikke gennemført, men dets Forberedelse tydelig. Og den danske Konge havde i sit Reskript af 2. December samme Aar anerkendt de danske Deputeredes Ret til at tale Dansk paa Møderne, selv om han omgav denne sin Anerkendelse med Uklarhed, der gav Mulighed for forskellige Fortolkninger.

De Mennesker i Almenheden, der deltog i den begyndende nationale Rejsning i det første Mødeaar 1843 og som ikke kendte til, hvad der foregik ved Hoffet eller i Deputeretkredse, maa derfor have følt sig meget forundrede, da der den 29. Marts 1844 udstedtes et nyt kongeligt Patent over det samme Spørgsmaal, et Lovudkast, der aabent tilsidesatte det danske Sprog som et Maal, der kun skulde anvendes i Undtagelses-tilfælde, nemlig naar en Deputeret kunde erklære, at han ikke var det tyske Sprog mægtig.

For Hjort-Lorenzen maatte det føles som et Slag rettet mod ham personligt, fordi han — som det fremgaar af Sagens opsigtsvækkende Natur — altid havde talt Tysk i Stænderforsamlingen indtil den Dag, han begyndte og siden vedblev at tale Dansk.

Om Kongen har ønsket at give Udtryk for Uvilje over for Hjort-Lorenzen, er lige saa tvivlsomt som det er tydeligt, at Patentet af 29. Marts 1844 maa betragtes som et nationalt Tilbagetog, bestemt af Kongens Svaghed og hans manglende Forstaaelse af den nationale Kamps tiltagende Alvor.

Det første Svar paa dette Lovudkast var Bønskrifter om Sprogenes Ligeberettigelse, Bønskrifter baade fra Kongeriget og fra Sønderjylland. Men den nationale Bevidsthed var allerede saa stærk, at man ikke mere nøjedes med Bønskrifter.

Hjort-Lorenzens første Reaktion synes at have været en Slags „væbnet Neutralitet“, idet han tænkte at underkaste sig Reskriptet, men saa tale paa Tysk, saa det skulde give Genlyd i hele Landet. Han har drøftet denne Beslutning med sin Ven Flor, som nok har billiget den. Det var ikke unaturligt, at de for den danske Grænsesag saa trofast arbej-

dende med en vis Bitterhed saa hen til den Stund, da København selv saa sig nødsaget til at bøde paa Skandalen.

Men denne Form for Modstand kunde man alligevel ikke nøjes med.

Den 13. Maj holdt „Den slesvigske Forening“ Generalforsamling i Haderslev. Medlemmerne vilde ikke finde sig i, at deres danske Stænderdeputerede talte Tysk. Forsamlingen henvendte sig i en Adresse til Kong Christian VIII, mindede ham om, at han var den Konge, der i December 1842 havde anerkendt danske Slesvigeres naturlige Ret til at udtale sig paa Modersmaalet, og bad ham betænke de alvorlige Udsigter for Fremtiden, naar det danske Sprog skulde forsvinde. Og for at vise, at Forsamlingen mente det alvorligt, bad den de danske Deputerede nedlægge deres Mandater.

I Nis Lorenzens Erklæring om Mandatnedlæggelsen hedder det: – „Jeg vil ikke ved en Usandhed købe af mine Medundersaatte som en *Naade*, hvad der af Hans Majestæt Kongen selv er blevet anerkendt som min *naturlige Ret*. Derfor møder jeg ikke i Stænderforsamlingen, saa længe det kongelige Patent af 29. Marts d. A. angaaende Brugen af det danske Sprog i den slesvigske Stænderforsamling er i Kraft.“

Aanden bag denne nationale Forenings hastige og drastiske Svar var vel nok Hjort-Lorenzens, og han vandt ikke det Bifald, han havde ventet fra ligesindede Kredse i København. Naar han alligevel fortsatte i radikal Retning, har det uden Tvivl været i den oprigtigste Mening, i Ønsket om, gennem en Demonstration at kalde paa de andres Indsats. Hjort-Lorenzen stod ogsaa bag Laurids Skaus Opsigelsesbrev til Kongen, eet af de dristigste, for ikke at sige dumdristigste Dokumenter fra de urolige Aar.

Det hedder deri: – „Desuden føler jeg meget godt, at jeg ikke som før kan tale Deres Majestæts Sag for Bønderne; Begejstringen, der hidtil altid fulgte mig, vil ej mere komme; thi ogsaa hos mig har Troen paa, at Hjælpen vil komme fra Deres Majestæt, tabt i Liv og Fasthed. Saa længe ikke Sprogpatentet bliver forandret dertil, at enhver Stænderdeputeret har Lov til at tale, hvilket Sprog han vil, uden mindste Hensyn til, hvor godt han kan Tysk eller ikke, saa længe vil Forbitrelsen vedblive her i Nordslesvig, og enhver Bevægelse i Kongeriget, der sigter til at befrie os fra den Beskæmmelse, som siden den 29. Marts hviler paa den danske Nationalitet, vil her finde en levende Anklang og Erkendelse. Og da Kærlighed til mit Fødeland og Agtelse for den Stand, hvori jeg er født, snarere er vokset end aftaget ved den Kulde og Mistænksomhed, hvormed mine Venner have mødt mig, vil jeg ærlig og oprigtig tilstaa Deres Majestæt,

at jeg for Fremtiden hverken kan eller vil afholde mig fra virksom Deltagelse i alle hæderlige og lovlige Bestræbelser for at tilbageerobre vor Nationalære.“ — —

Og ikke nok med, at Brevet blev sendt til Kongen, — der blev ogsaa sørget for, at dets Indhold blev bekendt.

Helt i samme Aand forløb den næste ekstraordinære Generalforsamling i „Den slesvigske Forening“ den 12. Juni, hvorfra der udsendtes et „Protokolekstrakt“, der ganske billigede de danske Deputeredes Tilbagetræden. Fra samme Møde udgik Indbydelsen til det andet — det store — Skamlingsbankemøde, en Indbydelse, der stod under den bitre Parole: „I Aar kan man ved Skamlingsbanken endnu tale Dansk; Gud alene ved, om det kan ske ad Aare.“

Svaret var fra Regeringens Side naturligvis omgaaende Sagsanlæg mod Skau, Hjort-Lorenzen og „Den slesvigske Forening“.

2

Men selv om Bitterhedens Udtryk vel kan forstaas, — især i Betragtning af den nærmest følgende Tids Begivenheder, — maa man dog indrømme, at Hjort-Lorenzen, Skau og en Del af deres Venner ikke blot over for den velmenende Konge var for dristige i Munden, men ogsaa over for Folket var ufornuftige, og det baade over for de kongerigske Venner som over for Sønderjyderne.

Hjort-Lorenzen burde ud fra egen Erfaring have tænkt paa den nationale Bevægelses Ungdom; og Skau, der senere indrømmede, at de forløb sig, fordi de undlod at hente Flors Billigelse, burde have holdt igen paa sin Selvbevidsthed.

Reaktionen hos Regeringen var mindre vigtig end Reaktionen i Folket. Endnu var overalt i Nordslesvig Bondestanden Kernen i den nationale Rejsning, — der slet ikke havde nogen stor Udbredelse, — og Bønder er sindige. At tidligere Tilhængere maatte tage Afstand fra Hjort-Lorenzen, var lige saa naturligt som beklageligt — og smerteligt for Bevægelsen i denne haarde Begyndelse.

Noget helt klart Billede af den nationale Stilling i den Tids Nordslesvig er det af mange Grunde vanskeligt at give. Meddelelserne er ofte modstridende. Den nationale Rejsning var ung paa begge Sider. Senere „Omvendelser“ — til begge Sider — gør tilsyneladende paalidelige Oplysninger tvivlsomme, idet de lader Een ane et andet Ind-

hold end det, Parti- og Nationalitets-Etiketten lyder paa. En slesvigholstensk sindet Familie kan i de følgende Aar godt dele sig i følgende Partitilhængere:

1. En Slesvigholstener med Ønske om Tilslutning til det tyske Forbund.
2. En Slesvigholstener med Ønske om Hertugdømmernes udelelige Sammenhæng og Selvstændighed under den danske Krone. (Loyalitet.)
3. En Slesvigholstener, saa afgjort tysk indstillet, at han gerne ser en Deling af Slesvig, saa Holsten samt Syd- og Mellemslesvig tilsluttes det tyske Forbund.
4. En dansksindet Slesviger med Ejderpolitikens Program, Ønsket om Tilslutning til Danmark, men Bevarelse af Slesvigs Særrettigheder som Hertugdømme.
5. En dansksindet Slesviger med Helstatstanker.
6. En i national Henseende ligegyldig.

Denne Udskillelse af forskellige Tendenser inden for samme Familie har naturligvis været at finde længe før, men den blev tydeligere nu, og den kan saaledes forklare mange mærkelige Familieforhold i vore Dage.

En anden Vanskelighed ved Dannelsen af et tilforladeligt Billede er de forskellige økonomiske Forbindelser i de forskellige Egne. For Eksempel behøvede Ønsket om Bevarelsen af det tyske Sprog ikke altid at betyde tysk Sindelag; det kunde udspringe af den merkantile Nødvendighed.

Inden for Byernes Borgerstand endeligt — ja, for visse Landegnes Vedkommende ogsaa — maa man regne med den uundgaaelige Snobisme, som opstaar ved de borgerligt-privilegeredes Omgang med Embedsstanden, — og Embedsstanden var mest tysk. — Det kan derfor ikke undre, at der, efter at det nationale Spørgsmaal var stillet i al sin krævende Klarhed, viste sig at være flere Danske i Nordslesvig end den Rejsende umiddelbart fik Indtryk af, naar han kom gennem Landet i Gæringsaarene.

Det eneste Billede, vi — al Omtrentlighed til Trods — kan regne med vilde holde Skik, maatte se saadan ud i Midten af Fyrreerne:

Naturlig og uomtvistelig Danskhed fandtes mest paa Landet nord for Linjen Flensborg—Tønder. Lysten og Trangen til Deltagelse i det nationale Arbejde var højst skiftende, da ogsaa de nye politiske Bevægelser Udbredelse var afhængig af Enkeltmænds Indsats. Af Byerne var Sønderborg den mest bevidst danske; Flensborg var ret loyal;

Slesvigholstenismen havde der ikke saa stor en Indflydelse som i Aabenraa, hvor Embedsstanden, støttet af Rhederne, virkede i slesvigholstensk Aand. Ogsaa i Haderslev var Tyskheden (Slesvigholstenismen) fremtrædende, men mest i det højere Borger-skab. I Tønder taltes der ganske vist Tysk, men her var Handelsforbindelserne sydpaa saa afgørende, at der ikke var Tale om noget bevidst Udtryk for Danskhed.

Om Arbejderstanden i Aabenraa siges det, at den er dansk; det har uden Tvivl været Tilfældet i de andre Byer ogsaa.

Men Bybefolkningen var kun en ringe Procentdel af Landsdelens Befolkning. I Haderslev kunde Omegnens Befolkning – vakt af Nissen, Skau og Lorenzen – danne Modvægt mod det tyske. I Aabenraa kunde Slesvigholstenismen brede sig paa Grund af den Sympati for det tyske, de hjemvendende Kaptajner viste, ogsaa naar de ned-satte sig som Gaardmænd paa Løjt Land. I Sønderborg gjorde voksende Antipati mod Augustenborgerne sig gældende. I Tønder holdtes der mest Ro, fordi Nabosognene var saa danske.

Men hvilket Amt man end vilde tage, var det vanskeligt at finde Danske, der virkeligt vilde sige Ja til en saa frimodig Kamp som den, Hjort-Lorenzen og Skau havde haabet at indlede.

3

Men heller ikke i Kongeriget kunde Hjort-Lorenzens Tankegang helt akcepteres. Professor Paulsens gamle Ven, Theologen H. N. Clausen og hans Kreds, tog skarp Afstand.

Alligevel var det mere Hjort-Lorenzens Person end hans Sag, der kom til at lide der- under, – og det gør hans Tragedie mere gribende. (Hjort-Lorenzen døde allerede 1845.) Thi hans Demonstration virkede dog som Appel, hvis første Udslag var Dan-nelsen af „Den slesvigske Hjælpeforening“ og hvis næste og vigtigste Udslag var den store Opmarch til Skamlingsbankemødet den 4. Juli.

Det store Skamlingsbankemøde, der er hver Dansker bekendt, havde samlet op imod 15,000 Deltagere, hvoraf de 8000 var fra Nordslesvig. Formaålet var som i 1843 – om end kraftigere –, at Sønderjyderne skulde modtage deres kongerigske Landsmænds Haandslag. Talere var: fra kongerigsk Side Orla Lehmann, Carl Ploug, Goldschmidt og Grundtvig; fra sønderjydsk Side Hjort-Lorenzen, Laurids Skau og „Dannevirke“s

Redaktør P. C. Koch. Dette store Møde har vel af Eftertidens mytedannende Evne faaet en Glans og en Betydning, der gaar en Del videre end Sandheden, — i det nærmest følgende Aar, 1845, var den nationale Kamp inde i Dødvande, — men Mødets Betydning kan alligevel lettere undervurderes end det modsatte.

Man har fremhævet, at Dagen var Grundtvigs, fordi han med sin mere end time-lange Tale holdt Forsamlingen fængslet omkring et Program, der ikke blot *bevidst* arbejdede for den danske Sag, men som ved sit menneskelige Indhold, Understregningen af det folkeligt vaagnes Betydning, blev vejvisende for dansk Folkeliv indtil den Dag i Dag. Men just deri ligger jo tillige Berettigelsen til at kalde Dagen det danske Folks Dag. Naar danske Akademikere som Paulsen og Flor, der havde hvæstet deres Danskhed paa Tyskheden ved Kiels Universitet, kunde faa saa stor en Indflydelse, var det, fordi de lod deres Tanker tilflyde Almenheden gennem dens egne Mænd. Den danske Kamp i Sønderjylland var ikke en Studenterbevægelse, men en Folkets Sag. Og for enhver, der har Lejlighed til at drage Sammenligninger, vil det ogsaa være et stærkt Udtryk for det særpræget danske, at en stor Skjald og Folkeprofet, en dansk-sindet Jøde, en Højesteretsadvokat og et Par Bønder og en Købmand talte ved samme Møde, uden at det fra dansk Side kunde opfattes som noget bemærkelsesværdigt. Mere end i de Taler, der vakte Begejstring, ligger Skamlingsbankemødets Betydning i denne Dannelse af Fællesfronten for Folkets nationale Sag, og den peger frem mod vore Tider, hvor Fronten er endnu bredere ved Arbejderstandens lige saa naturlige Tilslutning.

Men just — og bortset fra Overgangsvanskeligheder — i dette det fællesfolkelige Program for alle Lag i Samfundet ligger ogsaa i det store Møde et Slags Udtryk for Sønderjydernes naturlige Samhørighed med det danske Folk. Og at en og anden af Mødedeltagerne kunde forledes til mere Nationalromantik end Nationalrealisme, kan ikke fortrænge eller overskygge dette Forhold. Ej heller er det af Betydning, at de forskellige „Førere“ havde forskellige Standpunkter, der ofte — alt for ofte — førte til Uvenskaber, som skadede den fælles Sag. Det har hverken i Vækkelsens eller Bevarel-sens og Styrkelsens Tider ligget til Sønderjyderne at være enige om andet end det, Parterne virkelig *var* enige om.

Det store Skamlingsmøde havde jo ogsaa en mere „praktisk“ Side end Stadfæstelsen af det folkelige Fællesskab. Det gjaldt om at tage Stilling til Kongens Patent af 29. Marts. Og det var Laurids Skau, der i sin Tale (skrevet af Flor) kom til, som Goldschmidt udtrykker sig, at koncentrere Festen om dette Spørgsmaal.

Hans Tale var skarp. Han erklærede ikke at ville holde nogen Sørgetale, fordi han ikke betragtede Patentet som en Ligsten over Sprogfrihedens Grav. Ej heller vilde han lade sig gaa paa af Klagerøster, — „thi heldigvis er ikke blot Frygten, men ogsaa Modet smitsomt, og det besjæler de fleste iblandt os.“ Skau polemiserede meget, og mest maatte Kongen holde for. — Saa længe de nationale Modstandere haanede det danske Modersmaal, gjorde det ikke noget. Men naar Nedværdigelsen skal stadfæstes ved Lov, „i hans Navn, som er alle Undersaatters Fader“, da er der Grund til at stille ængstende Spørgsmaal. — „Mine Venner! Hvad Modersmaalet egentligt er og hvori dets Hellighed egentligt bestaar, maa lærde Mænd udgrunde og forklare for os; men det ved jeg, at naar nogen ringeagter og forhaaner mit Modersmaal, da er det for mig, som om de ringeagtede og forhaanede mine Forældre, mine Søkende og hele min Familie, alle mine Bysbørn, hele Sognet, hele Nationen, alle dem, mit Hjerte hænger ved; thi det er Modersmaalet, der knytter mig til dem alle, der har bragt deres Følelser over til mig og mine til dem — —“

„Naar da Dommen lyder saaledes: I det Folkeraad, hvor Statens danske og tyske Undersaatter mødes, kan enhver, som har Lyst, tale Tysk, men Dansk tør kun de tale, som ej kan tale Tysk, — da er den danske Nationalitet degraderet, og, hvor der findes nogen dansk Nationalære, da er den krænket.“

Fem Dage efter, den 9. Juli, udtalte den jydsk Stænderforsamling i Viborg sig i samme Aand, — Kongerigets Interesse var ved at brede sig.

Den 17. Juli overrakte en Deputation Kongen en Adresse med 20,000 Underskrifter for Anmodningen om Sprogenes Ligeberettigelse. Det hedder i Adressen: „Det er en Ulykke for et Land, naar to Nationaliteter staar fjendtligt over for hinanden — og det er under saadanne Forhold Fyrstens skønne Lod at træde op som Fredens Bringer, — men Freden kan kun naas derved, at begge Nationaliteter gives lige Ret.“ — Og i den velvillige, men svage Konges Svar hedder det: „Ved denne Lejlighed vil jeg iøvrigt ytre for Dem, at fædrelandsindede Mænd hellere maa optræde forsonende mellem de

stridende Parter end ensidigen, og at det er lettere at forurolige Gemytterne end at berolige dem; det første sker ved at indsamle Underskrifter paa Adresser rundt om i Landet; det andet overlader De til Kongen. Dog, jeg vil haabe, at Kraften ikke skal fattes mig, for at dette maa lykkes mig.“

5

Kongens Haab har imidlertid været større end hans Evne; Spørgsmaalet lod sig ikke længere løse i Fred. Under en Rejse gennem Sønderjylland samme Aar træder han ofte i direkte Forbindelse med den almene Befolkning og viger ikke tilbage for at levere personlige Forsvar for sin Politik. — Det er Tegn baade paa hans reelle Vilje, hans danske Sindelag og hans Mangel paa Forstaaelse af det, der var Tidens gærende Indhold. — Skønt personligt dybt saaret af Haderslev-Kredsens alvorlige Angreb, lod han ret hurtigt Sagen mod den „Slesvigske Forening“ falde, sikkert for paa den Maade at vise, hvor hans Sympatier folkeligt set var.

Han var klar over den tysk-orienterede Slesvigholstenismes statsopløsende Tendens, men han kunde ikke opfatte sin Stilling som andet end den statsbevarende Monarks; og derfor maatte han søge at opretholde en god Forbindelse med Slesvigholstenerne ogsaa.

Hvorvidt Kongen har forstaaet det naturlige i de danske Slesvigeres Forbindelse med rigsdanske Kredse, eller om han helt har været bestemt af den gamle Statstankegang, er vanskeligt at afgøre. Een Ting er imidlertid givet: at han ikke har haft Mod eller Evne til at vurdere de nye folkeligt-nationale Bevægelser og deres forskellige Udslag. Han har ikke kunnet se, at den Forening, der i Juli 1845 blev til som „den slesvigholstenske patriotiske Forening“, var een af de mange Forløbere for en ren tysk Agitation. Han har heller ikke set det faretruende i Udbredelsen af Slesvigholstenernes nye Sang, som just opstod i de Aar: „Schleswig-Holstein, meerumschlungen“, skønt der netop i denne Sang gives et aabent Udtryk for, at Hertugdømmerne er tysk Kulturs og tysk Væsens Vagt imod Nord. — Paa tysk-slesvigholstensk Side arbejdede alvorligst de nydannede Sangforeninger, der gennem Indøvelsen af nye Sange indhamrede Befolkningen de Slagord, der var Brug for. Fra Møde til Møde indførtes ogsaa det slesvigholstenske Flag, saadan at Kronprins Frederik under sin Rejse gennem Slesvig i 1845 flere Gange kom ud for det, ligesom han maatte høre Slesvigholstensangen.

Det lader sig vel gøre at finde et Forsvar for Christian VIII's svage Holdning, men

da bliver det et Forsvar, som har sine Bevæggrunde i Kongens Person, ikke i politiske Tankegange, — Svagheden var for en stor Del dikteret af ædel Bekymring for Kongehusets Fortsættelse. Men det er et trist Kapitel, at just saa dansksindet, velmenende og i mange Henseender begavet en Konge ikke havde Mod til at støtte Nationalitetskampens bedste Mænd.

Der er næppe noget holdbart Forsvar at føre for Hjort-Lorenzens Opførsel i Begyndelsen af Januar 1845, men det er paa den anden Side alt for forstaaeligt, at en Mand, der havde sat saa meget ind for sin og Fædrelandets Sag og havde fundet saa ringe en Anerkendelse derfor, af lutter Bitterhed kan lade sig forlede til at begaa Ting, der ellers af Danske ikke anses for at være velegnede i en politisk Kamp, — Hjort-Lorenzen kom i Slagsmaal, — og han har sikkert selv provokeret det.

Kronprinsen, den senere Kong Frederik VII, rejste gennem Haderslev den 2. Januar 1845. For at forskaane Højheden for slesvigholstenske Demonstrationer af den Art, der havde fundet Sted under hans sidste Gennemrejse, havde Laurids Skau og flere andre førende Bønder samlet en stor Skare Landboere, der holdt Byens Stemning i deres Haand. Gennemreisen forløb uden Demonstrationer. Om Aftenen samledes, som naturligt var, nogle af de danske Deltagere til Fest i Schloeters Gæstgiveri, hvor den slesvigske Forening var blevet dannet. Deriblandt var Hjort-Lorenzen, Laurids Skau og en Del Medarbejdere fra „Dannevirke“. En 12—15 af Mødedeltagerne fandt ud paa Aftenen paa at gaa over til Vinhandler Nehlsen, i hvis Lokaler den nye, slesvigholstensk farvede Borgerforening holdt til og hvor det slesvigholstenske Flag var ophængt. Selve Indmarchen var en Provokation, og i Skænkestuen ved Siden af Mødesalen sang de indtrængende danske Sange, bl. a. „Vift stolt paa Kodans Bølge“, hvorefter Hjort-Lorenzen holdt en Tale for Flaget, som skulde vaje højt „trods alle oprørske Faner og Emblemer“. — Talen og Sangen lokkede Folk til, ogsaa fra Gaden. Det begyndte med Skældsord, og det endte i voldsomt Slagsmaal.

Ingen af de „kæmpende“ i denne Batalje er at betragte som Helt. Vi behøver ikke engang at give Professor Flor Ret, naar han, efter at have læst om Slagsmaalet, siger: „Blot de andre er begyndt, gør det ingenting; Slagsmaal kan nu og da være slet ikke saa daarlige.“ — Men at danske Mænd, der stod forrest i Kampen, vidende at den aandelige Kamp var den mest betydende, kunde forledes til den Slags Udskejelser, taler tydeligt om de danske Myndigheders Forsømmelser.

6

At de danske Myndigheders manglende Aarvaagenhed samtidigt betød en Styrkelse for Slesvigholstenerne, er aabenbart. Ikke blot breder sig Sangforeningerne fra By til By; de slesvigholstenske Faner føres frem; ogsaa den direkte *tyske* Bekendelse kommer mere og mere til Orde. Betegnelsen „*unser grosses Vaterland*“, vort store Fædreland, træder ind som et nyt og selvfølgelig Vaaben i Kampen. Nu skal ogsaa Friserne i Vest, der hidtil har været uden for de politiske Kampe, drages med ind. Skønt endnu under Loyalitetens Dække begynder den direkte tyske — ikke mere blot slesvigholstenske — Agitation. Paa et Møde i Eckernførde den 2. Juni 1845 siges for Eksempel: „Slesvigholsten, den tyske Grænsevagt i Norden, skal give Hermannskikkelsen i Teutoburger Wald Sværdet i Hænde.“ — Og samtidigt med at Slesvigholstenerne arbejdede paa deres *tyske* Programs Gennemførelse i Hertugdømmerne, havde de deres Mænd ude for at finde Støtte og Hjælp sydpaa i det tyske Forbunds Lande. Der skabtes et Slags Medlidenhedens Selskab til Rygstød for det af Danskerne underkuede Land. Agitationen var dygtig og dens Arbejde virkningsfuldt.

7

Men alle alvorlige og vigtige Spørgsmaals Løsning afgang af Enevoldskongen og hans nærmeste Raadgivere — for Grænselandet mest tyske, men loyale Embedsmænd. Christian VIII havde næppe noget højere Ønske end det, hans Søn, Frederik VII, kom til at formulere — Folkets Kærlighed min Styrke. Men dette Ønske var iklædt en anden Tids Klædebon og lukket inde af en ensom Persons Skyhed. Det vilde være halsløs Gerning at bedømme Talenter, der ikke er kommet til Udtryk; men der er saa meget just i Christian VIII's Karakter og Skæbne, der faar een til at tænke Ønsketænkning, fordi næsten alle hans af Svaghed dikterede Kendelser røber en Mand, der vil det bedste.

Han er ikke Demokrat, men alligevel Folkets Ven; han er langt fra Despot, men alligevel eneraadig. Han har ikke Øje for Danskhedens øjeblikkelige Tarv, men han er dybt bekymret for Danmarks Fremtid og arbejder paa at sikre dets Ro. Han har Øre for Folkets Røst, men han ved, at den afgørende Stemme er hans egen. Han ser en ny Tid komme, men han tager sine Standpunkter ud fra den gamle Tid. — Men Hans

Majestæt er i de allerfleste Fejltrin undskyldt, fordi hans Arv var saa tung at løfte. Det er ikke hans Skyld, at Arvespørgsmaalet for Slesvigs Vedkommende følte vigtigere end Folkets naturlige Trang, men det er hans Raadgiveres Skyld, at dette Spørgsmaal under hans Regeringstid fik saa uheldig en Løsning.

Slesvigholstenernes Lyst til en Sammenslutning med Tyskland var naturlig, men Agitationen derfor var langtfra altid ført med naturlige Midler. Midt i den liberal-politiske Kamp optages ogsaa Problemet om Fyrstehusenes Arvefølge.

At en Konge, der mente Landet sikret ved en Arvefølges Sikring, følte sig forpligtet til at faa denne Sag i Orden, er indlysende. Vi vil aftrykke det Resultat, Christian VIII kom til, og derefter se paa dets Forudsætninger. Det er det „Aabne Brev“ af 1846, hvis Indhold er saadan:

Vi Christian den Ottende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg, etc., etc., gjøre vitterligt: Ved mangfoldige Kjendsgjæringer er det kommet til Vor Kundskab, at der hos Mange af Vore Undersaatter herske uklare og urigtige Forestillinger om Successionsforholdene i Monarkiet, og at disse Forestillinger benyttes til at fremkalde Uro og Bekymring for det fælleds Fædrelands Fremtid, hvis engang efter Forsynets Villie Vort Kongelige Huses Mandsstamme skulde uddøe, hvorved tillige fremkaldes og næres en bitter Stemning mellem de forskjellige Landsdeles Beboere. Vi have derfor anseet det for Vor landsfaderlige Pligt at lade ved en dertil efter Vor Allerhøieste Befaling sammentraadt Commission gjennemgaae alle, disse Arveforhold vedkommende Acter og Documenter, som have kunnet tilvejebringes, og iøvrigt foretage en nøiagtig og grundig Undersøgelse af samtlige herhen hørende Forhold.

Efter at denne Undersøgelse er tilendebragt, og derpaa foredraget for Os i Vort Geheime-Statsraad og af Os overveiet, have Vi fundet det tilfulde stadfæstet, at ligesom Arvefølgen i det for den danske Krone ved Tractater erhvervede Hertugdømme Lauenborg er utvivlsom, saaledes er samme Kongelovens Arvefølge for Hertugdømmet Slesvig ifølge Patentet af 22de August 1721 og derpaa følgende Arvehylding, ligesom endelig ogsaa ifølge de af England og Frankrig under 14de Juni og 23de Juli 1721 udstedte Garantier og de med Rusland afsluttede Tractater af 22de April 1767 og 1ste Juni 1773 i fuld Kraft og Gyldighed.

Vor faste Forvisning om at dette er grundet i Ret og Sandhed, og Vor Overbeviisning om, at Vi ei tør opsætte at modvirke de skadelige Følger af de urigtige og falske Anskuelser som i saa Henseende stadigen udbredes inden selve Monarkiets Grændser, have bevæget Os til ved dette Vort aabne Brev for samtlige Vore troe Undersaatter at kundgjøre denne Vor Forvisning om samtlige Vore Kongelige Arvesuccessorers Arveret til Hertugdømmet Slesvig, som Vi og Vore Efterfølgere paa den danske Throne ville ansee som Pligt og Kald at opretholde.

Derimod er det af fornævnte Undersøgelse fremgaaet, at der med Hensyn til enkelte Dele af Hertugdømmet Holsteen ere Forhold tilstede, som hindre Os fra med samme Bestemthed at kunne udtale Os om samtlige Vore Kongelige Arvesuccessorers Arveret til dette Hertugdømme. I det Vi imidlertid allernaadigst forsikkre alle Vore troe Undersaatter og navnlig Hertugdømmet Holsteens Beboere, at Vore Bestræbelser uafladeligen have været og skulle blive rettede paa at fjerne berørte Hindringer og tilveiebringe en fuldstændig Anerkjendelse af den samlede danske Stats Integritet, saa at de under Vort Scepter samlede Landsdele ei nogensinde skulle adskilles, men bestandigen forblive tilsammen i deres nærværende Forhold og med de dem hver for sig tilkommende Rettigheder, saaledes ville Vi navnlig herved forvise Vore troe Undersaatter i Hertugdømmet Slesvig om, at det ei ved dette aabne Brev er tilsigtet paa nogen Maade at træde dette Hertugdømmes Selvstændighed, saaledes som denne hidtil af Os er erkjendt, for nær, eller at gjøre nogen Forandring i de øvrige Forhold, som fortiden forbinde samme med Hertugdømmet Holsteen, hvorimod Vi meget mere herved gjentage Vort Tilsagn om fremtidig som hidtil at ville beskytte Vort tro Hertugdømme Slesvig i Besiddelse af de samme, som en, vel med Vort Monarkie uadskillelig forbunden, men tillige selvstændig Landsdeel, tilkommende Rettigheder.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

Givet i Vort Geheime-Statsraad paa Vort Slot Sorgenfrie den 8de Juli 1846.

CHRISTIAN R.

Frederik K. P.

Frederik Ferdinand.

Stemann.

A. W. Moltke.

Ørsted.

Reventlow-Criminil.

I dette Uklarhedens fornemme Dokument afspejler sig lange Tidens Kamp, og den Kommission, hvis Resultat dette „aabne Brev“ er, har ikke formaaet at skelne mellem væsentligt og uvæsentligt, saa Spørgsmaalet kunde faa en tydelig Løsning. Hvad der imidlertid er ejendommeligere – omend ogsaa forstaaeligt – er Uenigheden mellem Eftertidens Historikere, der dog har haft et fyldigt Materiale at arbejde med. Det vil sikkert fremdeles vise sig umuligt at fælde nogen klar og eentydig Kendelse i Sagen mellem det uddøende danske Kongehus af oldenborgsk Stamme og den augustenburgske Hertuginje, og det er heller ikke vigtigt, om Arvefølgen som Sag bliver klaret eller ikke, – Tiden og Udviklingen har ikke ladet sig standse af saa indviklet en Proces. Derfor skal her ogsaa kun fremdrages nogle enkelte Punkter, hvorom der var alvorligst Strid.

Det er i det danske Riges Historie fra ældre Tid en beklagelig Sædvane, at Dokumenter vedrørende Grænselandet skal være uklare; fra Knud Lavards Dage til 1850 har det været Tilfældet. Hverken Ribe-Overenskomsten af 1460 eller Arvehyldingen af 1721 afgav klare Udtryk for den politiske Realitet. Fra ældgammel Tid var Hertugens Hverv, hans Opgaver, Forpligtelser og Rettigheder et Virvar, der blev nogenlunde udrett, da Slesvig blev gjort til et Len efter tysk Mønster (og især heri ligger Aarsagen til Følelsen af Skellet mellem Kongeriget og Hertugdømmet). Hvad der derimod aldrig blev klaret, var Spørgsmaalet om Arvefølgen.

Det danske Kongehus mente, at Lensretten var bortfaldet ved Arvehyldingen af 1721, der var en Følge af Gottorperhertugens Utroskab. Alligevel brugte det danske Kongehus det meste af et Aarhundrede til at faa denne Opfattelse stadfæstet, og selv om Gottorperne i 1773 fraskrev sig enhver Arveret, følte end ikke Christian VIII sig sikker, men søgte yderligere Betyggelse for sit Standpunkt ved at foranledige Giftermaal mellem sin og den gottorpske Familie. – Det hævdedes fra kongelig dansk Side, at Kongeloven (med Arvebestemmelserne) var gældende for Slesvig, mens „visse Dele“ af Holsten var underkastet en anden Arvefølge.

I den danske Kongelov gjaldt det, at Kvindelinjen blev arveberettiget, naar Mandslinjen var uddød. Gottorperne og Augustenborgerne derimod havde kun Arvefølge i Mandslinjen.

Stridsspørgsmaalet nu, i forrige Aarhundredes første Halvdel, var altsaa dette: gjaldt den danske Arvelov eller gjaldt Hertughusenes Arvelov i Slesvig?

Mod det danske Standpunkt hævdede Augustenborgerne, at Hertugerne ikke havde fraskrevet sig Retten, — et Standpunkt, der ikke er til helt at tilbagevise.

Spørgsmaalet var ved at blive aktuelt, fordi Christian VIII kun havde een Søn (Frederik VII), hvis to Ægteskaber var barnløse. Tilfældet med Kvindesidens Arveret kunde altsaa indtræde i overskuelig Fremtid. Og dette Spørgsmaal interesserede i høj Grad den pligtopyldende Christian VIII, der vilde sikre sin Helstat ind i Fremtiden.

Men naar det uklare „aabne Brev“ fremkom, var det, som det deri staar skrevet, fordi Gemytterne var kommet i Uro i Anledning af Arvefølgen. Den nærmeste Aarsag var Uwe Jens Lornsens i Landflygtighed skrevne Arbejde „Unionsforfatningen“, der blev udgivet i 1841, og hvori eet af Hovedpunkterne er Paastanden om Augustenborgernes Arveret til Hertugdømmerne. Den opblussende Slesvigholstenisme havde taget dette Vaaben i Hænde, og Hertugen paa Augustenborg, Christian August, var særdeles tilfreds med denne Vending.

At Augustenborgeren nu og da handlede mod bedre Viden, at han, skønt Svoger til Kongen, modarbejdede denne, er vel ikke Træk, der forskønner en Hertugs Karakter; men Bitterheden mod den danske Krone var en Arv, hvis Love aldrig kunde blive problematiske. Og den alviise Kong Frederik VI af Danmark maa bære en stor Del af Skylden for denne Bitterhed. Thi forud for Svenskerne Valg af Bernadotte som de Svenskes Konge 1815 gik en ret ufin Kampagne, Frederik VI havde sat ind mod Hertugen af Augustenborg, Karl Frederik, der var Kongsemne. Denne Hertug Karl Frederik nedskrev sine Meninger om sin Slægts Arvekrav og gav dem til Sønnen Christian August, der fik Lejlighed til at udgive dem i „Hallebogen“. Og Christian August, der havde fast Sæde i Stænderforsamlingen, benyttede al sin Myndighed til at støtte de slesvigholstenske, hvilket vil sige de tyske, Idéer.

Troen paa Augustenborgernes Arveret blev et vigtigt politisk Vaaben i Grænselandet, og det er derfor særdeles forstaaeligt, at det „aabne Brev“'s Fremkomst satte Fart i de Begivenheder, der ganske vist ogsaa vilde være kommet uden dette Brev, de Begivenheder, der maatte føre til Oprøret.

Danskerne i Kongeriget som i Slesvig følte sig nærmest beroligede; men hos Slesvigholstenerne saa det anderledes ud.

De holstenske Stænder, der var forsamlede paa denne Tid (Midten af Juli 1846) protesterede straks, og deres Protest blev især betydningsfuld derved, at den ogsaa blev

indgivet til det tyske Forbund. — Den danske Konge svarede med Censur og Forbud mod offentlige Forsamlinger, — en pludselig, men forsinket Fasthed gjorde sig gældende. — Prinsen af Nør, Hertug Christian Augusts Broder, der var Statholder, blev afskediget, og i Stedet indsatte Kongen L. N. Scheel baade som Regeringsoverhoved og som kongelig Kommissær ved Stændermøderne.

Et Par Maaneder senere, i Oktober 1846, traadte den slesvigske Stænderforsamling sammen, og det blev urolige Mødedage.

Slesvigholstenismens Opvaagnen skyldtes en Paavirkning af liberale, halvrevolutionære Tankegange ude i Europa, og Uwe Jens Lornsens indledende Kampe var, ligesom Hjort-Lorenzens, ansporet af denne Liberalisme, saadan at det i Grænselandet først og fremmest drejede sig om Forfatningsspørgsmaalene. Men efterhaanden fik et mere konservativt Synspunkt Overhaand, og det syntes at gaa bedre i Spænd med de nye nationale Idéer hos Slesvigholstenerne. Den fornærmede Hertug af Augustenborg var naturligvis Førstemanden i denne Bevægelse.

Der var ikke god Stemning i Stænderforsamlingen i Slesvig. Mere end Halvdelen af de Deputerede udeblev fra den obligate Middag, Kongens Repræsentant Scheel havde indbudt til, og holdt i Stedet for en Fællesspisning andetsteds i Byen, hvor ogsaa de mange Deputationer med Klager mødte frem. Kongens betroede Mand, Scheel, fik et vanskeligt Hverv. Den første Klage, en Protest mod det aabne Brev, afviste han som uakceptabel. En anden Klage, der udtalte Utilfredshed med den nye Præsident for det holstenske Kancelli, Karl Moltke, afviste Scheel ligeledes, idet han begrundede sin Afvisning med en Paastand om, at Kravet var af en for personlig Art. — Men det blev ved med at strømme ind med Klager, og i Længden var det ikke let at navigere mellem Vanskelighedernes Skær.

Hertugen af Augustenborg, der sammen med hele sin Familie — undtagen Prins Christian, den senere Christian IX — havde tilkendegivet sin Utilfredshed med det aabne Brev og hvis Arveforhold var blevet et Led i den tysk-slesvigholstenske Agitation, fremkom paa dette Møde med et Forslag, der var lidet i Overensstemmelse med hans konservative Tankegang. Han foreslog Indførelsen af en fri Forfatning for Hertugdømmerne, — sikkert i Haab om, paa den Maade at blive Fører for Separatisterne. En anden krævede Slesvigs Tilknytning til det tyske Forbund, en tredje Slesvigs Adskillelse fra Kongeriget i finansiell Henseende. — Det har næppe været Mening, at nogen af

disse Forslag skulde behandles for Alvor; Meningen var alene at demonstrere, – som Hjort-Lorezen for fire Aar siden kun havde demonstreret ved at tale Dansk. I hvert Fald kunde Scheel ikke modtage disse Andragender, og tre Fjerdedele af de Deputerede, med Hertugen i Spidsen, nedlagde deres Mandater. De slesvigholstensk sindede vendte hjem og blev i deres Valgkredse modtaget med Jubel. Saadan blev Gülich fra Aabenraa fejret ved en Fest paa Raadhuset, og for at give Demonstrationen yderligere Virkning, blev der ved denne Lejlighed ikke udbragt nogen Skaal for *Kongen*, – der blev drukket for *Dronningen* og *Hertugen*, – eet af de mange Udtryk for Ønsket om Adskillelse fra Danmark.

8

Christian VIII's „aabne Brev“ havde saaledes ikke Sukces, og det fortjente det heller ikke, hvis man ser paa dets juridiske Uklarhed. Men just omkring dette Brev samler sig Træk, der gør Christian VIII's Tragedie saa menneskeligt gribende.

Ud af ærlig Vilje har han søgt at finde en Løsning af det vanskelige Arvespørgsmaal; længe har han bevaret Venskabet med sin Svoger, Hertugen af Augustenborg, og først grebet til, da han har mærket Svogerens politisk farlige Indflydelse. Som den arvede Pligt stod Helstatstanken, – ud fra den maatte han handle. Derfor forstod han ikke de danske Nordslesvigere i deres Rejsning, maatte kalde dem Fredsforstyrre, hvor meget end den danske Sag laa ham paa Hjerte. Det var hans fine Herskerpligt at søge en Kurs, der gjorde det muligt for dansk Politik at styre det hele Rige frelst gennem Tidens og Fremtidens Vanskeligheder; men, uøvet i at lytte til den Tale, der krævede hans personlige og ansvarlige Standpunkttagen, fordi han for sent fik et Ansvar, forblev han døv over for Tidens Røst. Til det sidste er hans Drømme og Forsæt ædle, naar han staar som Danmarks Regent, og til det sidste følger Vanheld hans Idéer.

1848 var det 400 Aar siden, den første Oldenborger besteg Danmarks Trone. Det Aar vilde Christian VIII have benyttet til at give det danske Folk en Forfatning. Hans Idé mødtes af det sidste Uheld, Døden, der indhentede ham den 20. Januar 1848, otte Dage før hans Søn, Frederik VII, skulde forelægge Forfatningsreskriptet.

I

Som i 1830, da Uwe Jens Lornsen begyndte sin slesvigholstenske Kampagne, var det ogsaa i 1848 Begivenheder fjernt fra Danmark, der fik Indflydelse paa Udviklingen i Grænselandet, om end disse Begivenheder mindre var en virkelig Anledning til ny Handling end et brugbart Vaaben i de førendes Hænder. Opgøret og Oprøret var i lange Tider forberedt,— ikke Handlingen, men Handlingens Resultat, Maalet, var tydeligt givet ogsaa under de undskyldende Omskrivninger, og Opstanden i Foraaret 1848 var i meget en uappetitlig Affære.

Det Udkast til en Forfatning, Christian VIII havde ladet udarbejde, og som Frederik VII kort efter sin Tronbestigelse skulde forelægge, fik naturligvis ikke nogen enstemmig gunstig Modtagelse i Riget. Indholdet af Forslaget lovede fælles Stænder for Kongeriget og Hertugdømmerne; dog skulde samtidigt, men underordnet, de hidtidige Stænderforsamlinger eksistere.

Hertugdømmernes Samhørighed, Holstens og Lauenborgs Forhold til det tyske Rige, samt det danske og det tyske Sprogs Ligeberettigelse i Nordslesvig skulde garanteres. — Det liberale Skridt, der var taget med dette Udkast, vakte i Kongeriget mest Modstand. I Hertugdømmerne var Stemningen delt.

Danskerne i den nordlige Del af Hertugdømmerne var tilfredse, fordi Forfatningsløftet syntes at imødekomme den efterhaanden voksende Trang efter en Tilknytning til Danmark. Men inden for Slesvigholstenerne fandtes meget divergerende Anskuelser.

Betegnelsen „de liberale“ stod fremdeles ved Magt, men dog mest som Betegnelse alene. Den yngste og nyeste Gren af de liberales Parti havde Tilslutning til Tyskland som det væsentligste Punkt paa sit Program. Men der fandtes endnu en Del liberale, der var mere interesseret i det politiske end i det nationale og derfor kunde acceptere Forslaget som et Skridt i den rigtige Retning, — blandt dem var ogsaa Provsten, Grev Reventlow Preetz, der havde formuleret Slagordene mod Regeringens Enhedstanker i følgende Program:

1. Hertugdømmerne er selvstændige Stater.
2. Hertugdømmerne er fast forbundne.
3. Hertugdømmerne beherskes alene af Mandsstammen.

Og det var disse sidste „moderate“ inden for de slesvigholstenske liberale, der kom til at sejre — i Begyndelsen. Man gik ind paa, at „erfarne Mænd“ for de to Hertugdømmer skulde mødes for at drøfte Forslaget, og denne fælles Stænderforsamling traadte sammen i Kiel.

Men under dette Møde kom Efterretningen om Februarrevolutionen i Paris. Denne Revolutions politiske Idéer har kun spillet ringe Rolle i Hertugdømmerne; det var selve Revolutionspanikken, der havde Betydning. — Det er i den Tid, Casinomøderne i København finder Sted — og finder Sted just under Skyggen af Spørgsmaalet om Hertugdømmernes Styrelse.

I København var mange blevet vakt til Interesse for Grænselandet. Problemet drøftedes om ikke grundigt, saa i hvert Fald lidenskabeligt. Mod Goldschmidts Forslag om at lade Sønderjyderne selv bestemme deres Nationalitet stod Helstatsmanden Tschernings Trusel om Straf til alle Slesvigere, der ikke svor Kongen af Danmark Troskab. — Dengang altsaa: Selvbestemmelsespolitik mod Helstatspolitik.

De københavnske Møder maatte naturligvis finde deres Ekko i Hertugdømmerne.

Den 18. Marts fandt i Rendsborg det andet Møde af Hertugdømmernes Deputerede Sted. Der var af de 70 Deltagere kun to loyale, — Krüger fra Bevtoft og Schmidt fra Flensborg. — Og Krügers Protester blev næppe forstaaet, fordi de blev fremsat paa Dansk. Forsamlingen vedtog, at der skulde sendes en Femmands-Deputation til København med Krav om en fælles fri Forfatning for Slesvig og Holsten og om Slesvigs Optagelse i det tyske Forbund. Endvidere besluttede man at nedsætte et Femmandsudvalg, der skulde sammenkalde Stænderforsamlingen, naar det igen skønnedes nødvendigt.

Til Deputationen, der skulde rejse til København, blev valgt de mest radikale, for Eksempel Ohlshausen, der havde haanet Danmark og Danskerne alvorligere end nogen anden. „Et dovent, dvask og usammenhængende Folk“ havde han kaldt Danskerne.

Paa dette Tidspunkt, skulde man synes, kunde det være ligegyldigt med Etiketterne, — Ord som Kongetroskab og Loyalitet havde ikke megen Værdi, naar den danske — Helstatens — Regering faktisk havde mistet ethvert Herredømme over Slesvigholstenerne.

Det Oprør, der blev til Trearskrigen, var da ogsaa i Virkeligheden vel forberedt i Forvejen: — Mødet fandt Sted den 18. Marts, og man var parat til at gribe til Vaaben den 26. Marts, om Deputationen til København ikke til den Tid var vendt tilbage

med et positivt Resultat. Endvidere havde man sikret sig Soldaterne, der laa i de holstenske Garnisoner. —

I København blev der svaret ved Borgerrepræsentationens Møde den 20. Marts, hvor Orla Lehmann brugte Ord om Fortvivlelsens Selvhjælp, der vel ikke kan betegnes som velovervejede, men som i hvert Fald gav Udtryk for en Stemning, der var udbredt og forstaaelig i al sin harmdirrende Bitterhed.

Som bekendt førte dette Møde og det samtidigt afholdte Casinomøde til Dannelsen af det saakaldte „Martsministerium“.

Dette Martsministerium, der politisk havde Konstitutionen og nationalt havde Slesvigs Bevarelse for Danmark paa Programmet, fik for Grænselandet en stor Betydning, — idet pludseligt de slesvigholstenske kunde bruge den danske Konge i deres Agitation.

Historien om den ufri Hertug er i hvert Fald en politisk god og godt gennemført Rævestreg.

Den ufri Hertug er Kong Frederik VII, der ved Martsministeriets Dannelse erklærede Enevælden for afsluttet. Det konstitutionelle Kongedømme skulde begynde.

Rygterne om Revolution i Berlin og andre Byer bredte sig ogsaa til Grænselandet og skabte Forvirring; men da Budskabet om Martsministeriets Dannelse i København kom hertil, tog Begivenhederne for Alvor Fart. Den 24. Marts dannedes i Kiel en provisorisk Fællesregering for begge Hertugdømmer. De ledende i denne Regering var Beseler, Prinsen af Nør (den tidligere Statholder), og Reventlow, som udstedte følgende Proklamation:

Medborgere!

Vor Hertug er ved en Folkebevægelse i København bleven tvunget til at afskedige sine hidtidige Raadgivere og at indtage en fjendtlig Holdning over for Hertugdømmerne.

Landsherrens Vilje er ikke mere fri, og Landet uden Regent.

Vi vil ikke taale, at tysk Land gives til Pris for Danskernes Rovlyst. Store Farer kræver store Beslutninger; til Grænsens Forsvar, til Ordenens Opretholdelse kræves en ledende Myndighed.

Paa Grund af den tvingende Nødvendighed og styrket af den Tillid, der hidtil er vist

os, har vi, følgende Kaldet, foreløbig overtaget Regeringen, som vi vil føre i vor Arvehertugs Navn og til Opretholdelse af Landets og hans Rettigheder.

Vi vil ufortøvet sammenkalde den forenede Stænderforsamling og tilbagegive den Magt, vi har overtaget, saasnart Landsherren atter er fri, eller Stænderforsamlingen har betroet Ledelsen af Landets Anliggender til andre.

Vi vil med al Magt slutte os til Tysklands Enheds- og Frihedsbestræbelser.

Vi opfordrer alle velsindede Indbyggere i Landet til at forene sig med os. Lad os gennem Fasthed og Orden give det tyske Fædreland et værdigt Vidnesbyrd om den patriotiske Aand, der fylder Slesvig-Holstens Indbyggere. — —

Denne Regeringsproklamation var jo hverken Fugl eller Fisk, hverken Udtryk for sand Loyalitet eller aabent Oprør, og da det er utænkeligt, at dens Forfattere har handlet i Naivitet, kan man vanskeligt undgaa at kalde den fejg.

Man talte om „den ufri Hertug“, altsaa Kongen, til hvem man vilde tilbagegive Magten, naar hans Stilling var ordnet igen. Men i samme Øjeblik nævntes Tyskland som Fædrelandet. Man opererede med den falske Forudsætning, at Hertugdømmet Slesvigs Befolkning udelt ønskede Tilslutning til Tyskland. Og man talte om Sammenkaldelse af den fælles Stænderforsamling, som ikke eksisterede.

Det uklare Indhold i Proklamationen havde da ogsaa kun Hensigter, der laa uden for dens Ordlyd: at Oprørerne kunde finde Beskyttelse under Legitimitetens Maske, og at den loyale Befolkning skulde tro paa „den ufri Hertug“ som et sandfærdigt Motiv. Ogsaa Soldaterne i Hertugdømmerne blev kun vundet for Oprøret mod „Martsregeringen“, fordi de mente paa den Maade at være tro mod deres Konge. Embedsstanden havde det paa samme Maade, — det var ikke Kongehertugen, de kæmpede imod, men den „oprørske“ Regering i København. — En saa ærlig Mand som Vækkelsespræsten Claus Harms havde i 1830 følt sig forpligtet til at underrette Kongen om Uwe Jens Lornsens Hensigter; nu i 1848 støttede han den provisoriske Regering ud fra samme loyale Tankegang. Intet Under da, at store Dele af den jevne Befolkning i Holsten og Sydslesvig sluttede sig til Oprørerne i den Tro, at de som Kongens loyale Borgere maatte være med til at udfri ham!

Der blev derfor heller ikke talt om Oprør, men om en „Rejsning“, et Ord, der skulde retfærdiggøre den regelrette Overrumpling.

Man ser, hvor langt man er borte fra den oprindelige „Frihedsideé“; der er ikke andet end Navnet tilbage af den Liberalisme, der var rede til at kæmpe for en fri Forfatning.

2

Dagen efter Proklamationen i Kiel overrumpledtes Rendsborg, — Professor Paulsen havde allerede nogle Dage i Forvejen skrevet til en Ven, at Rendsborg ikke mere var nogen dansk Fæstning, — og i samme Time oplæstes Proklamationen fra Raadhustrappen i Slesvig. Umiddelbart efter fik Bevægelsen fat i Angel, hvor der den 26. holdtes et stort Møde i Sønderbrarup. Paa dette Møde vajede det tyske Forbunds sort-rød-gyldne Faner, og man besluttede at oprette en Borgervæbning. De 3000 Deltagere lovede som „brave Angel-Sachsere“ at kæmpe for Fædrelandets Frihed. I Vest, i Byerne Frederikstad, Tønning og Husum fik Proklamationen en velvillig Modtagelse, og overalt, hvor det var Tilfældet, drejede alle Foranstaltninger sig om at opretholde den „Ro og Orden“, ingen uden den provisoriske Regering selv havde tænkt paa at forstyrre; og i det hele taget var Syd for Linjen Flensborg—Tønder al Modstand svag.

I Flensborg By var Stemningen delt, men den stærke Embedsstand fik Magistraten til at anerkende den provisoriske Regering. I Aabenraa gik det lettere før de slesvigholstenske, men ogsaa her var det Embedsmændene og Patricierne, ikke den jevne Befolkning, der blev bestemmende. De mange Værftsarbejdere viste sig tværtimod som danske Patrioter. I Haderslev varede det nye Regime kun to Dage, fordi Omegnens bevidst danske Bønder støttede Borgerne; ligeledes fik Sønderborg Støtte fra den danske Bondebefolkning paa Als. — I Tønder havde Beseler saa stærk en Indflydelse, at den slesvigholstenske Tankegang i Virkeligheden blev akcepteret, men økonomiske Hensyn til det dansksindede Opland dikterede Tilbageholdenhed i denne By. — I alle Byer fik Slesvigholstenerne deres Borgergarde.

Stemningen paa Landet, hvor de fleste Mennesker boede, var imidlertid den afgørende. Proklamationens lumske Uklarhed gør det naturligvis vanskeligt at drage sikre Slutninger om Forholdet, thi ogsaa her nordpaa har mange troet paa Legenden om „den ufri Hertug“.

Hans Krüger fra Bevtøft, der paa det første Rendsborg-Møde havde protesteret mod Slesvigholstenerne, sammenkaldte en Kreds af Sognefogeder til Møde i Agerskov Kro den 30. Marts. Han havde forberedt sig godt til dette Møde, ikke blot haft Samtaler

med Professor Flor og de danske Studenter, der var kommet herved, men ogsaa søgt Forbindelse med danske Militærkredse. Overalt, hvor Danskerne ønskede at yde Modstand, holdtes Øvelser med Høtyve og Leer, -- en lidet farlig Udrustning. Men nu fik Krüger organiseret et Efterretningsvæsen for den danske Hær, som var meget betydningsfuldt. Det var en Hær af Stafetter fra Landsby til Landsby, med Hovedkvarter i Hellevad. Disse Stafetter holdt Øje med Slesvigholstenernes Bevægelser og kunde i Tide advare de væbnede, den frivillige Landstorm og Hæren.

Samme Dag, d. 30. Marts, var der Møde i Bredebro, hvor Vesteregnens Folk kom sammen, og ifølge Beretningerne derfra skal Stemningen have været mere ophidset end noget andet Steds. Nordslesvigerne var gennemgaaende klare over Regeringsproklamationens uærlige Form, og Harmen mod de tysksindede Slesvigholstenerne lod sig ikke tæmme. Et Par Dage efter samledes store Skarer af Vesteregnens Folk omkring en Afdeling Soldater og et Frikorps fra Ribe. I Løgumkloster blev et Par Embedsmænd, hvis nationale Indstilling var tvivlsom, fængslede, og Embedsmændene i Møgeltønder og Tønder flygtede.

Østpaa svarede Stemningen blandt Landbefolkningen nogenlunde til Stemningen vestpaa, men paa Grund af de slesvigholstenske Troppers Fremrykning var det paa Sundeved og i Aabenraaegnen vanskeligt at organisere sig. Den hertugelige Familie var flygtet, da Stemningen paa Als og Sundeved viste sig saa anti-slesvigholstensk, og Bønnen for Hertugen af Augustenborg forsvandt fra Kirkerne.

Imidlertid betød Modstanden mod de slesvigholstenske Oprørere langt fra altid Ønsket om Tilslutning til Danmark. Og mangfoldige dansksindede har set med lige stor Modvilje paa de Danskes Landstorm, Borgervæbningen og Militsen som paa Insurgenterne sydfra. Det gjaldt høje Embedsmænd som Biskop Jørgen Hansen, det gjaldt Forretningsfolk, og det gjaldt store Dele af Almuen. „Forbandelse over disse Skrivere og Snakkere, der have frembragt denne usalige Disharmoni“, skrev en stor Handelsmand, Jens Wulff fra Brede, -- og han mente dermed baade Slesvigholstenernes Førere og de nationalliberale i København.

De faa militære Begivenheder af Betydning vakte langt fra alles Glæde, fordi saa mange var imod enhver Forandring og saa faa forstod Forandringens Nødvendighed. Dog viser baade Dannelsen af frivillige Korps og den Begejstring, Kong Frederik VII blev mødt med, da han fulgte sin Hær til Sønderjylland, i hvor høj Grad den almene Befolkning i Nordslesvig var paa dansk Side.

Rundt i nordslesvigske Hjem, ja, enkelte Steder ogsaa i Sydslesvig, hænger i Glas og Ramme et gulnet Ark Papir med Frederik VII's Billede omgivet af Kongens Opraab til Slesvigerne,— man kan endnu slumpe til at se det i smaa Landsbykroer ved Ejderen. Indholdet af dette Opraab var en Stadfæstelse af det Svar, Kongen den 24. Marts 1848 gav de slesvigholstenske Udsendinge. — Slesvigholstenerne havde sat Fristen for Kongens Svar til den 26. Marts, men afventede jo ikke denne Dag, idet Revolutionen i Kiel udbrød netop den 24.

Om Almenheden i Tide var blevet kendt med Kongens Svar, vilde Stemningen i Nordslesvig maaske have været mere hel. Frederik VII svarede de holstenske Udsendinge, der krævede en fælles Forfatning for Hertugdømmerne og Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund, et klart Nej. Der vilde blive givet Holsten som en selvstændig tysk Forbundsstat en fri Forfatning, og han vilde som Hertug for dette Land anerkende de tyske Frihedsbestræbelser og deres mulige Resultater. Men for Slesvigs Vedkommende gjaldt det, at han hverken kunde eller vilde indlemme det i det tyske Forbund, men tværtimod maatte støtte dets Forbindelse med Danmark og give det en Forfatning sammen med Kongeriget; dog vilde han anerkende dets Selvstændighed ved at tillade det egen Landdag og egen Styrelse.

Det var Ejderpolitikens Udtryk. Og om ikke Kielerfolkene allerede havde brudt Freden og Fristen, vilde dette Svar være blevet et Kampens Signal.

Hvad det augustenborgske Hertughus muligvis havde af resterende Arvekrav, maatte ogsaa nu betegnes som forskertse, idet baade Prinsen af Nør og Hertug Christian August samme Dag satte sig i Spidsen for Oprøret og tilkaldte fremmed Hjælp.

Det slesvigholstenske Oprør vilde være blevet knust, om ikke Prøjserne var kommet til. — Den danske Landbefolkning med Støtte af Hærafdelingen fra Fredericia kunde naturligvis ikke alene have klaret Opstanden, fordi de sydligere Byers Garnisoner under Parolen om den ufrie Hertug stod paa Oprørernes Side, men hurtigt svarede den danske Regering paa Sønderjydernes Krav om Forstærkning. Tropper kom hurtigt ind i Landet, baade fra Søen til Als og over Land nordfra. Og den nye Konge fulgte selv med sin Hær. Det var før dette sit Indtog i Grænselandet, han udstedte det før omtalte Opraab:

Eder, Slesvigere, har jeg tilsagt og tilsiger herved, at I nu i Forening med Danmark og ved eders egen Medvirkning skulle faa en fri folkelig Forfatning. Eders Selvstændighed som Slesvigere skal ved Siden af den fælles Forfatning sikres ved en egen Landdag, egen Administration, egne Domstole. — Slesvigere, I ville ikke bortkaste Lovlighedens og Frihedens Velsignelser for at tjene Ærgerrighedens troløse Planer. I ville ikke forspilde eders Selvstændighed og Velfærd. Eders Konge kalder eder for ad Lovlighedens og ad Ærens Vej at føre eder til Fred og Frihed. —

Det var faste, men kongelige og mere forjættende Ord, end der længe var talt af nogen dansk Monark, Ord der, udtalt blot saa meget som 20 Aar i Forvejen, maaske kunde have sikret den Ejderpolitik, der nu var en Umulighed og paa tværs af den „Frihed“, der taltes saa højt om. Men Kongens Ord havde en midlertidig Virkning langt ud over de Kredse, om hvis Danskhed der ikke kunde være Tvivl. For mange vaklende betød de en kort Tilbagevenden til et dansk-loyalt Standpunkt; for en Del betød de Forjættelse om en Genoprettelse af Ro i Landet, som altid var bedre end Borgerkrig, saadan at endog de frisiske Byer var venligtsindede, da de danske Tropper kom. Enkelte Episoder, ogsaa med Francireurs, forefaldt, men i Hovedsagen lykkedes det ret hurtigt Danskerne at genoprette Freden.

Da den danske Hær var kommet ind i Sønderjylland, oprettedes i Haderslev et midlertidigt Styre. Straks under Oprørets første Dage var der, paa Foranledning af Sønderjyderne selv, dannet en Kommission til Undersøgelse af Embedsmændenes Paa-lidelighed. En Del havde forladt deres Poster; ganske faa var fængslede. De fleste var blevet tilbage, ogsaa en Del af dem, der havde billiget den provisoriske Regering i Kiel, men gjort det ud fra den Tro, at de dermed støttede Kongen. Dog foretoges der nu en Del Udvisninger, saa passende Nybesættelser kunde finde Sted.

Men naturligt kunde den hurtigt fremskaffede Ro ikke være nogen tilforladelig og varig Tilstand i et Land, hvor Divergenserne var saa dybe, og under en Atmosfære, der dog trods alt maatte kaldes truende, og under økonomiske Forhold, der paa Grund af Belejringen forværredes fra Dag til Dag.

Den nogenlunde neddæmpede Mumlen skyldtes ogsaa for nogle Egnes Vedkommende den danske Hærs Fremgang.

Nordslesvig blev hurtigt besat af de danske Tropper. Under Flensborgeren Oberst Hedemanns Kommando drog den sønderjydske Hærafdeling, der laa i Fredericia, i Spidsen for de danske Tropper sydpaa. Det var i flere Tilfælde Landsmænd, de maatte slaas med, — lidt under Halvdelen af Officererne ved de sydslesvigske Garnisoner var gaaet over til Modstanderne. Til Gengæld kunde den danske Hær undervejs sydpaa faa Rekrutter nok, og da Suenson med sin lille Flaade laa i Aabenraa Fjord, optog han en stor Flok Værftsarbejdere og andre Alumuemænd, der tilkaldte hans Opmærksomhed ved at løbe frem og tilbage paa Bredden med deres Dannebrogflag.

Allerede Søndag den 9. April kom det afgørende Slag til at staa ved Bov i Nærheden af den nuværende Grænse. A. D. Jørgensen skriver om dette Slag: „Det var et historisk mærkeligt Sted, lige paa det gamle Skel mellem Syslerne, dér, hvor den holstenske Greve Klaus havde bygget Nyhus mod Kong Valdemar Atterdag. Hvad der dengang var sket, for 500 Aar siden, det gentoges nu: Holstenerne stod igen i den samme Stilling for at holde Danmarks Konge ude fra sit eget Land. Saa forunderligt har dette Lands Historie gentaget og atter gentaget sig selv!“

Under Anførsel af den augustenburgske Hertug og med den nye slesvigholstenske Fane, blaa-hvid-rød, havde Oprørerne taget Stilling ved Bov, langs den gamle Hærvej og Oksevej. Den 12. Bataljon, bestaaende af Sønderjyder, og de fynske Jægere angreb med et hurtigt og heldigt Resultat; de fjendtlige Stillinger blev oprevet, og Kampen fortsattes i spredte Afdelinger ved Bov, Frøslev og, efter Middag, inde i Flensborg. Fjenderne opløste sig i Flugt; ca. 800 toges til Fange. Danskerne havde kun 13 døde, Modstanderne 30. Noget stort Slag var det ikke, men som en afgjort dansk Sejr og som Oprørshærens fuldkomne Sammenbrud ikke uden Betydning for den øjeblikkelige Stemning. De slesvigholstenske Borgervæbninger rørte ikke mere paa sig, — ikke engang i Angel. I Flensborg By blev de danske Tropper modtaget med Begejstring, dels den spontane, der altid møder de sejrrige, dels den Begejstring, der skyldtes Haabet om en snarlig Ende paa Urolighederne. — Slesvigholstenerne havde allerede inden Slaget ved Bov klaget over den daarlige Behandling, de fik i Byen.

Fra Flensborg drog Hæren under Landsoldatstemningen sydpaa og mødte ingen sure Miner før i Slesvig. Kongen var kommet i Land i Sønderborg og fulgte nu efter sin sejrrige Hær; ridende med Laurids Skau ved sin Side fejrede han her sit første store Triumftog.

Slaget ved Bov, den danske Sejr, var det eneste afgørende Slag i Oprørets Historie, — de sidste Kampe blev udkæmpet under andre Forudsætninger, — da var Oprørerne ikke mere alene.

Kunde A. D. Jørgensen for et halvt Aarhundrede siden udtale sin Undren over Gentagelserne i vor Historie, — Gentagelser, der lige saa ofte vækker glædelige Følelser som det modsatte, — da kan der ogsaa være Grund til ved en Milepæl at bruge en Stund til en Smule Overblik. Og vi kan maaske tillade os at se noget symbolsk i det Tilfælde, at det afgørende Slag mellem Danske og slesvigholstenske, det vil sige tyske, Oprørere kom til at staa just paa det Sted, hvor 72 Aar senere Grænsen skulde drages efter Folkets Selvbestemmelsesret, den klareste af alle de Løsninger, der gennem tusind Aar er fundet for Grænselandets Skæbne.

Naar det betænkes, at tysk Indflydelse har kunnet gøre sig gældende fra omkring Aar 1000, da Hedeby var Handelsby, — naar det erindres, at Middelalder og Renæssance bragte holstenske Invasioner og Pantsættelser, at den danske Kongeslægt gennem lange Tider foretrak tyske Raadgivere, — naar de fyrstelige Familiestridigheder om Arv, Besiddelse og Lensret tages i Betragtning, og naar endeligt de store Ofre, Folket har maattet bringe, fordi det stod paa den ustandseligt udsatte Post, opregnes, — da maa man indrømme, at det kun er et lille Stykke Land, der under tusind Aars naadeløst Pres er gaaet tabt for det danske Rige. Og naar Grænsen af 1920, den Folket selv bestemte, kom til at ligge omtrent, hvor Sindelagsgrænsen laa i 1840, naar med andre Ord Landets Tilhørighed under Tyskland fra 1864 til 1920 kun ganske uvæsentligt har kunnet ændre Forholdene fra dengang, da skyldes det sikkert, at det slesvigholstenske Oprør kom i en Tid, hvor Folkebevidstheden var ved at vaagne i begge Folkelejer. Ansvar, — endnu ikke for de politiske Handlinger, men for de nationalpolitiske Skansers Holdbarhed, — var flyttet over paa Folket, det, der saa tappert, om end ubevidst havde holdt Stand i mere end tusind Aar, og som var Skyld i, at Danmark ikke blev lemlæstet, men kun saaret med et Saar, der vil gro til. — Er det derfor vel rigtigt i Anledning af Slaget ved Bov at erindre om Gentagelsernes mærkelige Spil, er det lige saa rigtigt at understrege Varslet om nye Tider.

min 88

UNDER TREÅRSKRIGEN

I

Det aabenbare slesvigholstenske Oprør var slaaet ned med Slaget ved Bov, men Slesvigholstenerne havde haft Succes med deres Appel i Tyskland. Det slesvigholstenske Problem og den slesvigholstenske Idé havde fanget Opmærksomheden og havde syd for Elben vakt Følelser, der nøje svarede til den Ekspansionstrang, som var en Følge af den nye tyske Rejsning med Ønsket om Kejserrigets Genoprettelse. Ligesom Slesvigholstenerne talte om deres tyske Fædreland, talte store Kredse i Tyskland om deres Folkefæller mod Nord. Slesvigholstenerne havde mange Gange indbragt deres Klager for den tyske Forbundsdag i Frankfurt, men endnu betydningsfuldere blev Hertugen af Augustenborgs Arbejde ved Hof-ferne, først og fremmest ved det prøjsiske. Og det første Slag i den Tilstand, der fra at være en Borgerkrig i Hertugdømmerne havde forvandlet sig til at blive en Krig mellem Danmark og Prøjsen, blev vundet af den prøjsisk-hannoveranske Overmagt ved Slesvig. Paaskedag den 23. April, fjorten Dage efter Slaget ved Bov.

Over dette Slag digtedes Sangen „Paaskeklokken kimed mildt“; og dens Omkvæd:

„Slutter Kreds og staar fast, alle danske Mænd!
Gud han raader, naar vi fanger Sejr igen,“

genspejler bedre end noget andet den Blanding af dyb Mismod, ja, dyb Fortvivelse, og Viljen til Fasthed og Udholdenhed, som raadede i Hertugdømmet og i Kongeriget omkring dette Slag.

Det var jo i Grænselandets Historie slet ikke noget enestaaende, at udenvælts Magter blev kaldt til Hjælp, naar indre Strid skulde udkæmpes; men paa Baggrund af Oprørshærens hastige Nederlag har Slaget ved Slesvig, der blev efterfulgt af tysk Besættelse af hele Slesvig, virket mere end foruroligende.

Oprørerne, Prøjserne og Hannoveranerne tilsammen raadede over omtrent 40,000 Mand, hvoraf dog kun Halvdelen kom til at deltage i Slaget, — over for dem stod Danskerne med lidt over 10,000 Mand. Paa prøjsisk Side førtes Kommandoen af General Wrangel, paa dansk Side af General Hedemann. Naar det kom til et Slag og ikke til en mulig dansk Flugt, skyldtes det sikkert, at den danske Hær, der for en stor Del bestod

af Sønderjyder, ønskede at vise, at Sagen, der blev kæmpet for, var alvorlig, — som A. D. Jørgensen skriver: „Meningen med at modtage det (Slaget), kunde kun være den, at faa det slaet fast for al Verden, at her ved Dannevirke mødtes Dansk og Tysk, nu som for et Tusendaar siden. Hvad Udfaldet skulde blive fremdeles, det laa i Guds Haand, det maatte andre Magter til syvende og sidst om; for os var der intet andet at gøre end at vove og ville.“

Slaget bølgede frem og tilbage fra Morgen til Aften, og Nederlaget var uden Skændsel. Slaget ved Slesvig og Kampen ved Oversø Dagen efter gav ikke store Tab for den danske Hær; den Øverstkommanderende og hans dygtige Stabschef Kaptajn Læssø førte Styrkerne tilbage nordpaa i beundringsværdig Ro og god Forfatning. — Men selv Betegnelsen ærefuld, som med Rette kan hæftes paa dette Nederlag, forandrer ikke Kendsgerningen, at det var et Nederlag.

Den danske Hær var alt andet end tilintetgjort; der førtes en Maanedes Tid senere sejrrie Kampe paa Dybbøl; men den tyske Besættelse af Nordslesvig som Helhed var en smertefuld Kendsgerning, og først et Aar efter, ved Slaget ved Fredericia, skulde denne Tilstand ændres.

Den 26. August sluttedes i Malmø mellem Prøjsen og Danmark en Vaabenstilstand, hvis Resultat ikke var særligt gunstigt for Slesvigholstenerne. Den skulde vare syv Maaneder — en værdifuld Tidsfrist for Danmark — og imens skulde Hertugdømmet styres af en Fællesregering paa fem Mænd, to valgt af Prøjsen, to af Danmark, og den femte valgt af de fire første. — Denne Fællesregering skulde afgøre, om den provisoriske Regerings Love og Bestemmelser skulde staa ved Magt eller ikke.

Naturligvis kom denne Fællesregering ikke til at betyde noget virkeligt, og respekteret blev den heller ikke. Af mange Grunde. For det første var dens Leder Grev Carl Moltke, hvem Holstenerne før havde protesteret imod. For det andet havde selve Vaabenstilstanden ikke givet nogen Antydning til en Løsning af det vanskelige Hertugdømme-problem. At Landet skulde styres af Fællesregeringen i Kongen af Danmarks Navn, var ikke tilfredsstillende hverken for Slesvigholstenerne eller for Danskerne.

De radikaleste blandt Oprørerne rettede sig ingeniunde efter denne Fællesregering, men kun efter *Landsforsamlingen*, der tog sig mere og mere Magt. Landsforsamlingen var de slesvigholstenskes fælles Stænderforsamling, der havde konstitueret sig selv.

Den var traadt sammen i Kiel den 15. August, og dens Opgave for denne Samling

var at skabe en fri Statsforfatning fælles for Slesvig og Holsten. Forfatningen havde længe staaet paa Programmet, men Prøjsen havde paaavirket Forsamlingen, at den ikke skulde handle for hurtigt, fordi det var lettere at slutte Fred med Danmark, naar Forfatningen ikke forelaa, – den maatte jo betyde et Brud.

Naar Prøjsen ønskede denne Udsættelse af Hensyn til Fredsslutningen, var det fordi Danmark, der ganske vist foreløbigt var slaaet til Lands, endnu var Herre til Søs, og den danske Flaade blokerede Tysklands Kyster og Flodmundinger, – Tyskerne kunde ikke *diktare* Danmark Freden.

Landsforsamlingen i Kiel tog Hensyn til dette Ønske, men da Vaabenstilstanden med Fællesregeringen kom, var Langmodigheden forbi. Der blev sat Gang i Forfatningsarbejdet, og allerede den 15. September forelaa den slesvigholstenske Statsgrundlov.

Atten Aar efter Uwe Jens Lornsens Forsøg paa at rejse Slesvig-Holsten til en Forfatningskamp med et liberalt, moderne Program, kom under en lovløs Tid den slesvigholstenske Grundlov, der ikke skulde føre til noget.

Denne Grundlovs Indhold var nationalpolitisk ikke noget nyt. Udviklingen fra Uwe Jens Lornsens Dage til nu havde jo ogsaa ført det med sig, at hans Krav om den frie Forfatning fælles for Slesvig og Holsten var blevet udvidet med Kravet om Tilslutning til det tyske Forbund, – og det stod i den nye Grundlov, ja, der stod endda, at Slesvig-Holsten udgjorde en Del af det tyske Forbund.

Slesvig og Holsten skulde styres af en Hertug. Hvis Hertugen var Regent i et andet Land (altsaa f. Eks. Konge af Danmark), havde han kun suspensivt Veto-Ret, og han maatte altid have sin Statholder boende i Hertugdømmerne. Statholderen skulde enten være af fyrstelig tysk Familie, eller en slesvigholstensk Borger. Hertugen skulde aflægge Ed paa Forfatningen og udnævne Ministrene, paa hvem Ansaret hvilede. Den lovgivende Magt laa hos Hertugen og Landsforsamlingen i Forening. Landsforsamlingen bestod af 100 Medlemmer. Valgretsaldere var 25 Aar, men helt fri var Valgretten ikke, idet Halvdelen af Landsforsamlingen valgtes efter et Treklassesystem, der favoriserede de besiddende i By og paa Land. Endvidere fik indvandrede Tyskere en Fordel for tilflyttede Rigsdanske. Men Grundloven havde en Del liberale Bestemmelser, der under normale Forhold vilde have været betydningsfulde; og selv om den afspejler en Del af de nye reaktionære Træk i Tiden – for Eksempel i Valgloven – er den et gan-

ske godt Bevis paa, med hvilken Alvor den provisoriske, oprørske Regering gik til Værks. I det hele taget vil det være en Fejl at frakende de Mænd, der dannede den provisoriske Regering, Idealitet. De falske Forudsætninger, hvorpaa de byggede, — Slesvigs og Holstens historiske Sammenhørighed, deres tysk-nationale Forbindelse, som ikke lod dem erkende den anden Nationalitets Ret, — har ingenlunde udelukket, at de arbejdede efter Principper, de mente gavnlige for Folket. Ganske vist blev den liberaleste og mest socialt indstillede, Ohlshausen, ret hurtigt fjernet, men som Helhed søgte disse Mænd i Rendsborg eller Kiel, hvor de skiftevis sad, at arbejde i Overensstemmelse med de oprindelige Frihedsideer. — Blot ikke paa det ene Punkt: det nationale.

Kort efter sin Dannelselse havde den provisoriske Regering talt om Selvbestemmelsesretten og sagt, at de ikke agtede at undertrykke nogen, saadan at Nordslesvigs Befolkning selv kunde afgøre, om den vilde slutte sig til Danmark eller til „det tyske Fædreland“. Men da Forbindelsen mellem Slesvigholstenerne og Prøjsen virkningsfuldt var etableret, forsvandt Selvbestemmelsesretten fra Programmet.

Den provisoriske Regering blev ved med at bestaa ved Siden af den af Danmark og Prøjsen udnævnte Fællesregering. Og efter Grundlovens Indførelse sad Landsforsamlingen og bevilgede Penge til den slesvigholstenske Hær, som om der overhovedet ikke fandtes nogen Regering. — Slesvigholstenerne maatte efter den første Vaabenstilstand ønske et nyt Udbrud af Fjendtlighederne. Og deres Modstand mod Vaabenstilstandsbetingelserne var saa stærk, at Danmark til sidst maatte overlade til Prøjsen alene at udnævne en ny Fællesregering, og det betød det samme som at Slesvigholstenerne traf de vigtigste Afgørelser.

2

Men havde den sønderjydske Befolkning taget alvorligt Del i selve de militære Stridigheder, saaledes at Blodofrene virkelig skyldtes Forskellen i Mening og Overbevisning, saa var Befolkningen kun i ringe Grad klar over, hvad der foregik i det administrative, — den nøjedes med at lide under Vilkaarene og her og der at rejse sig i Murren.

Slesvigholstenernes Held med at vække tyske Interesser for deres Idé fandt intet Sidestykke i den nordlige Del af Slesvig. Tværtimod var Stemningen blandt Befolkningen saa utilfreds og utryg, at Slesvigholstenismen omkring Nytaar 1848—49 led af Svindsot.

Da Skatterne — især de ekstraordinære Krigsskatter — ikke vilde indgaa paa normal Vis, blev Militæret sat til at indkræve Restancerne, og paa samme Maade maatte Militæret søge at indfange de modstridende værnepligtige. Mange Steder førte det til blodige Begivenheder, hvorunder Folket tog sig selv til Rette som i Svenskekrigens Dage.

Ovre paa Vesteregnen rejste Bondeungdommen sig og truede med at danne bevæbnede Friskarer, om ikke Besættelsestropperne forsvandt. En stor Skare gik fra By til By og fordrev — endnu uden Blodsudgydelse — de præjsiske Soldater. Dette lille Folketog startede den 19. Januar og naaede den 22. til Brøns. Her stødte 200 Bønder, hvoraf kun faa havde et Gevær, de fleste en Høtyv eller Fork, sammen med 60 Dragoner og 150 Jægere, der kom for at inddrive Skatter. Bøndernes Anfører traadte frem for at forhandle med Ritmesteren, men Soldaterne fo'r i samme Øjeblik ind paa Mængden. — Hvem der har løsnet det første Skud, kan være ligegyldigt; Skyldsspørgsmaalet ligger uden for og før Episoden. To Slesvigholstenere faldt, og fem danske Bønder; en Snes blev saarede, og en stor Flok Fanger førtes til Rendsborg.

Havde Holstenerne umiddelbart efter Vaabenstilstandens Indtræden været klar over, at den skulde brydes, og i den Anledning søgt at skabe sig en stærkere Hær, saa var man nu ogsaa fra dansk Side klar over, at der maatte komme en ny Afgørelse med Vaaben.

3

Krigens Udfald, der blev heldigt for Danmark, var ikke til at forudse. Det var Prøjsen, som havde hjulpet Slesvigholstenerne til Sejr i 1848; og naar Vaabenstilstandsfri-
sten løb ud uden nogen endelig Løsning, var efter al Sandsynlighed Prøjsere, Hannoveranere og andre Naboer atter paa Slesvigholstenernes Side. Det kunde ikke betyde gode Udsigter; og man kan da nok spørge, om der ikke rejste sig Røster for en Løsning af mere varig Karakter.

Ingen kan bagefter afgøre, hvor alvorligt det slesvigholstenske Forslag til Slesvigs Deling efter Selvbestemmelsens Princip var ment, da det blev fremsat, — at det senere ikke spillede nogen Rolle, var jo i hvert Fald tydeligt: selve den slesvigholstenske Statsgrundlov byggede paa Slesvigs Medindlemmelse i det tyske Forbund.

Stormagterne Rusland, Østrig og England var ingenlunde interesserede i et svækket Danmark og var derfor paa Forhaand stemt for en lempelig Løsning. Men ogsaa i Kongeriget var en Del Mennesker indstillet paa en fuldkommen Nyordning efter De-

lingstanken. Goldschmidt, der havde saa varmt et Hjerte for den danske Sag i Grænselandet, havde tidligt ment, at Folket burde spørges, og Grundtvig sluttede sig til Tanken. En anden Aandsarbejder, Hans Egede Schack, fremkom nu i Begyndelsen af 1849 med et udførligt behandlet Forslag i den Retning. Hans Formulering var i Tidens Aand, liberal og national, mod den foregaaende Tids Statstanker. Naar han var for en Deling af Hertugdømmet Slesvig, var det fordi han ikke kunde anerkende noget „slesvigsk Folk“. Hans Betragtning var nøgtern; Befolkningen i den sydlige Del af Hertugdømmet var tysk eller fortysket, i den nordlige Del var den dansk. Dette maatte være afgørende. Han forudsaa Faren ved inden for det danske Rige at bevare for stort et tysk Mindretal; det vilde volde Uro. Han kunde altsaa ikke slutte sig til Ejderpolitikken. En anden Løsning, der ogsaa var foreslaaet, nemlig Slesvig som et selvstændigt Land mellem Danmark og Tyskland, kunde han lige saa lidt anerkende. Han begrundede det med, at en saadan Stat vilde gro til i Smaalighed og Smaatskaarethed; men han har vel ogsaa været klar over, at det særslesvigske hurtigt vilde blive til det tyske. Derimod saa han i Delingen den Løsning, der vilde sikre varig Ro; thi naar først Nordslesvig var forenet med Danmark, vilde Tyskhedens aartusindgamle Fremtrængen mod Nord være standset, og der var de største Muligheder for at leve i Fred med Naboen.

At Schack ikke var klar over, *hvor* Delingslinjen skulde drages, kan under ingen Omstændigheder bebrejdes ham, thi paa det Tidspunkt at fastlægge Sindelagsgrænsen var en Kæmpeopgave. Han mente, Grænsen skulde fastlægges ikke ved Folkeafstemning, men efter neutrale Magters diplomatiske Vidners Skøn. — Ogsaa *det* Synspunkt maa anerkendes som klogt, fordi en Folkeafstemning paa den Tid næppe vilde have givet det Resultat, der virkelig svarede til den nationale Balance, — Danmark kunde efter en Afstemning lige saa godt have risikeret at faa for meget som for lidt.

I ansvarlige Kredse i København var det først og fremmest H. N. Clausen og Madvig, der sluttede sig til Delingstanken som den Løsning, der ikke blot var „det mindste Onde“, men „det Bedste“.

Men Kongen, der saa hurtigt var blevet folkekær, ønskede ikke denne Løsning. Hans Tanker om, hvad der skulde ske, har næppe været klare, stemningsbevæget som han var. Men ogsaa i hans Raadgiveres Kreds herskede en Opfattelse, der tydede paa den voksende Konservatisme; det var fra dansk Side enten Ejderpolitik, Helstatspolitik, eller et uklart Program om Slesvigs Selvstændighed, der gjorde sig gældende.

Det var ikke blot de overbeviste Danske, der protesterede mod den nye Regering og dens Skatteudskrivninger; ogsaa mange tysksindede, men i gammeldags Forstand loyale reagerede derimod. Der var livlig Utilfredshed med Udskrivningen af Krigsskatterne overalt, hvor de følte. Men i de Kredse, hvor man tillige var klar over de politiske Linjer, rejste sig ogsaa Klagemaal, og de ledende intellektuelle naaede at faa den murrende Befolkning stemt til en klarere Standpunkttagen. — Saadan kunde Frederik Fischer, der var flygtet til Sønderborg (Als holdtes besat af Danskerne) faa en Adresse i Gang med en tydelig Protest mod Slesvigs Forening med Tyskland. Det lykkedes ikke de af den nye Regering indsatte slesvigholstenske Embedsmænd at undertrykke Adressen. Disse Embedsmænd, der var blevet indsat efter de loyale eller dansk-sindede, der ikke havde anerkendt den nye Regering, prøvede ellers paa Trods af den slesvigholstenske Grundlovs Bestemmelse om Ytringsfrihed at bekæmpe Danskerne haardst muligt. Men mærkeligt nok var det ikke alene i Nordslesvig, Adresser med talrige Underskrifter kom frem; ogsaa i Mellemslesvig blev samlet Underskrifter som Protest mod Adskillelsen fra Danmark. Og jo mere Embedsmændene søgte at bekæmpe Protesten, des alvorligere blev den, — alvorligst naturligvis i Nordslesvig. Og da Kongen samtidigt udtalte, at der i Hertugdømmerne ikke fandtes nogen lovlige Regering, som Undersaatterne var „pligtige at agte og lyde“, er det endnu mere forstaaeligt, at Befolkningen her og der rejste sig mod Magthaverne. I Nordslesvig velsignede baade Præster og Skolelærere Skattenægtelser. En anden tydelig Protest laa i de mangfoldige unge Mænds Flugt for Sessionen. I Haderslev indfandt sig kun 5 pCt. af det krævede Mandskab, i Aabenraa kun knap 15 pCt. Landet nord for Kongeaaen maatte modtage mange Fastlandsslesvigere, Als og Ærø ligesaa. Og mærkelig er denne Protest ikke, skønt de fleste vel snarere er flygtet for den nye, ukendte Sessionsbestemmelse end i Bevidstheden om, at de skulde bruges til at kæmpe mod deres egne.

Eet Tilfælde fra den Tid er blevet særligt bekendt. Det er Episoden ved Brøns den 22. Januar 1849. (To Dage senere kom en ny Adresse fra Haderslev. Deri hedder det: „Vi ville ikke adskilles fra Danmark, hvortil vi er knyttede ved de helligste Baand, og under hvis Regering vi vare lykkelige, og vi ville ikke høre Tyskland til eller underkaste os tysk Herredømme.“ — Og Adressen slutter saaledes: „Flere iblandt os have nyligen beseglet denne Beslutning med deres Blod, nogle af vore Brødre har ofret deres Liv for den.“ Hermed henvises til Episoden ved Brøns. Se Side 97.)

Da Vaabenstilstandsfristen snart var forbi, begyndte Stormagterne at tage Stilling til det uløste Problem. England var indforstaaet med Hertugdømmernes Adskillelse. Ogsaa det tyske Forbund gik ind for denne Tanke, men krævede tillige, at Slesvig helt skulde skilles fra Danmark. — At Slesvigholstenerne ikke kunde gaa ind paa dette — et Angreb paa deres Programs Basis — er givet. Og med lige stor Beredvillighed paa begge Sider begyndte Fjendtlighederne igen den 3. April 1849.

4

Danmark, som fremdeles var stærkest til Søs, begyndte det nye Krigsjaar med en alvorlig Ulykke, der dog mere kunde have psykologiske end militære Følger. Allerede den tredje Dag efter Krigens Genoptagelse sænkedes de to Orlogsmænd „Christian 8.“ og „Gefion“ i Eckernførde Fjord. De havde ikke blot de tyske Kystartillerier at kæmpe med, ogsaa Strøm og Vind var dem imod. Ombord paa „Christian 8.“ opstod Brand, og Skibet sprængtes i Luften. Kort Tid efter led Danskerne ogsaa et Nederlag ved Kolding, og Stemningen blandt Befolkningen var mørk.

Denne for Danskerne saa uheldige Begyndelse paa det andet Krigsjaar gav Slesvigholstenerne nyt og dristigt Mod. De radikaleste, der havde været haardt imod Regeeringsproklamationen fra Aaret i Forvejen, hvori Begrebet „den ufri Hertug“ var brugt som et Agitationsmiddel, kæmpede nu for at faa ogsaa dette sidste Tegn paa en Forbindelse med Danmark udslettet og krævede Ophævelse af Personalunionen. Under de trykkende Forhold lykkedes det at skaffe Underskrifter paa dette Krav ogsaa fra Kredse, der hidtil havde været loyale. Og da den 5. Juni Grundloven „for Danmark og Slesvig“ blev vedtaget, fik Slesvigholstenerne ny Vind i Sejlene for deres Agitation.

Imidlertid skulde en dansk Sejr forhindre, at Slesvigholstenismen bemægtigede sig alt.

De slesvigholstenske Tropper var trængt nordpaa, og en stor Hærstyrke havde i Begyndelsen af Juli taget Stilling ved Fredericia, den Fæstning, der skulde forhindre Fjendernes Overgang til Fyn. Den danske Øverstkommanderende i Jylland, General Bülow, besluttede at forsøge en Sprængning af Belejningsstyrken, og om Natten den 6. Juli begyndte Udfaldet fra Fredericias Byporte. Det er et af de største og mest afgørende Slag i Danmarks Historie og kendt for hvert Barn. Slesvigholstenerne blev slaet; og Prøjserne, der forlængst var trætte af en Krig, der kun i ringe Grad vedkom dem, sluttede atter Vaabenstilstand.

Nævnes skal det her, at Sønderjyderne i deres Kamp allerede i disse Aar fik Støtte baade fra Norge og Sverige, og det ikke blot fra de navnkundige faldnes Side.

5

Men heller ikke denne anden Vaabenstilstand, der blev underskrevet i Berlin den 10. Juli, fire Dage efter Slaget ved Fredericia, førte til nogen Løsning af det alvorlige Spørgsmaal: Hertugdømmernes Forvaltning og deres nationale Tilhørighed.

Hertugdømmet Slesvig skulde under Vaabenhvilen, der var fastsat til seks Maaneder, styres af en Landsforvaltning i Kongen af Danmarks Navn. Prøjsen skulde til Landsforvaltningen udnævne eet Medlem, Danmark eet; det tredje Medlem skulde være en Englænder. Denne Landsforvaltning, der kom til at bestaa af Viceregeringspræsident Grev Eulenburg, Englands Gesandt i Hansestæderne Oberst Hodges og, fra dansk Side, Ferdinand Tillisch, der havde været Christian VIII's Kabinetssekretær, fik mange vanskelige Opgaver forelagt, men klarede de fleste dygtigt.

Omtrent alle de Vedtægter, den provisoriske slesvigholstenske Regering og den senere tyskprægede Fællesregering havde indført, blev kuldkastede. Oftest med Lempe, men dog ogsaa til Tider med resolut Fasthed gennemførtes Forandringer i Embedsbesættelser. Embedsmænd, der paa Grund af Loyalitet mod det danske Kongehus var blevet afskediget, kaldtes tilbage.

Mærkeligt er det, at Spørgsmaalet om en Deling af Slesvig nu ikke kommer til en Løsning, thi ogsaa de fremmede Magter har været klar over Nationalitetsforskellen: — det bestemtes, at Nordslesvig under Vaabenhvilen skulde besættes af svenske Tropper, Mellem- og Sydslesvig af prøjsiske, og Landsforvaltningen fik hurtigt at mærke, at der var Forskel paa Folkestemningen i Nord og Syd. — Slesvigholstenerne maatte betragte Prøjsens Vaabenstilstandserklæring som en Forbundsfælles Forræderi, og Bitterheden var stor. Men selve Bitterheden var en Spore for Agitationen, og under det sidste Krigsjaar drages Skellet mellem dansk og tysk i Slesvig klarere end nogensinde før.

Ledet af en Rhinlænder, Jacob Venedey, gennemførte de tysksindede i Sydslesvig en særdeles virkningsfuld passiv Modstand, — alle Tidens Forsøg paa at gennemføre en Omvæltning ad lovlig Vej. At der ogsaa var mere end passiv Modstand, siger sig selv, ligesom det er naturligt, at de slesvigholstensk-sindede i Nordslesvig Gang paa Gang protesterede mod de svenske Besættelsestropper.

Men samtidigt med Slesvigholstenernes indre Stabilisering kom ogsaa Danskernes nye Samlingsarbejde. Eet af dens Udtryk var *den slesvigske Fællesforening*, med Hovedsæde i Flensborg. Især havde Professor Flor, der nu var vendt tilbage til Slesvig, arbejdet for denne Forenings Tilblivelse, hvis Hovedformaal var at arbejde paa en Opfyldelse af det Løfte, Kong Frederik VII havde givet før Krigen 1848, — Løftet om den inderligst mulige Forbindelse mellem Hertugdømmet Slesvig og det øvrige Danmark.

Slesvigholstenerne holdt altsaa fast ved Hertugdømmernes Udelelighed, de fleste dansksindede ved Slesvigs (hele Hertugdømmets) Tilslutning til Danmark, kun ganske faa ved Delingstanken. Grundlaget for de Fredsforhandlinger, der begyndte umiddelbart efter Vaabenhvilens Indtræden og som førte til Freden i Berlin den 2. Juli 1850, var fra dansk Side: Bevarelsen af hele Hertugdømmet Slesvig i Forbindelse med Danmark, men med et nogenlunde selvstændigt Styre.

Og dermed var Forholdet mellem Slesvig og Holsten ikke klaret. Det kunde ikke klares, fordi reaktionære Tanker var ved at brede sig igen, og fordi Kongen fandt Støtte for sine Pligtfølelser over for Arven, han havde faaet som Monarki: Bevarelsen af Helstaten.

Freden i Berlin, der skulde være „en ren og simpel“, blev altsaa alt andet. Det var ganske vist en Fredsslutning i den Forstand, at den bekræftede Krigens Ophør, men den fjernede ikke Aarsagerne til nye Stridigheder. Betingelserne blev godkendt i Berlin den 2. Juli, og to Dage senere blev Protokollen underskrevet i London. — England, Frankrig, Rusland og Sverige-Norge (senere ogsaa Østrig) anerkendte det som en europæisk Nødvendighed, at den danske Helstat bevaredes og at den danske Konge ordnede Arvefølgen i sine Lande i Overensstemmelse med denne europæiske Interesse.

Efter denne „Fred“ skulde de svenske og prøjsiske Tropper forlade Sønderjylland og de danske tage Landet i Besiddelse. Slesvigholstenerne protesterede mod denne Fred, og den Hær, Landsforsamlingen havde faaet samlet, blev stillet op mod Danskerne, mens mange frivillige fra de sydlige og de frisiske Egne strømmede til. Kampene ved Øvre Stolk, Mysunde, Isted førte til den danske Hærs Sejr.

Men hverken Freden eller disse sidste Kampe banede Vej for en endelig og afgørende Løsning, selv om der i disse Aar var Røster fremme, som talte om det, der 70 Aar senere skete, og som, gennemført dengang, maaske kunde have forskaanet Grænselandet for mange Trængsler.

FØR DEN SIDSTE GRÆNSELANDSKRIG

I

Ønsket om den fædrelandske Hærs Sejr er i enhver Strid naturligt; selv den mest nøgterne Nationalfølelse fordrer det. Men Historien over hele Verden er jo nu engang spækket med Beviser paa, at det er lettere at føre en sejrrig Krig end at slutte og befæste en værdifuld Fred. Og i hvert Fald kan det være berettiget at spørge, om ikke en lidt mindre aabenbar Sejr i Treaarskrigen 1848—50 vilde have skabt en bedre Mulighed for Løsningen af Grænselandssagen.

Eftertiden har let ved at se, hvad der burde være sket, men Eftertiden har ikke Fortidens Følelser i Behold. Kun vor Fornuft kan fatte de Tankegange, der blev bestemmende, — vor Følelse ikke; men efter en Krig er det i lige saa høj Grad Følelsen som Fornuften, der dikterer Handlingerne.

De Danskes Harme over Slesvigholstenernes Oprør er forstaaelig; derved bliver Sejrglæden det ogsaa, og den lille Antydning af Hævnlyst i Folkestemningen, der støttede en ikke klog Politik.

En vis Nervøsitet var ogsaa ved at gøre sig gældende. De ansvarlige Danske var ved at opdage, at Grænselandet krævede større og mere indtrængende Interesse, end der hidtil var ydet det; Fornemmelsen af, at Interessen maaske var vakt lidt lovligt sent, forledede til overilede Handlinger. Mange Fejl blev begaaet i bedste Mening, men blev ikke mindre af det.

Hvor vi end søger Grunden, — i de indviklede politiske Forhold i Slesvig, i de ledende Personers manglende Indsigt, i Folkestemningens Uklarhed —, Perioden efter Freden i Berlin blev *ikke* benyttet til nogen Løsning, tværtimod forberedte den den Uundgaaelighed, hvormed Krigen 1864 udbrød.

2

De politiske Begivenheder, med politisk Dødvande indimellem, var indrammet af en Tid, der maatte betegnes som materielt gunstig. Med Undtagelse af en Kriseperiode i 1857, som ramte hele Europa, var Tiden mellem Krigene en Opgangstid; Indtægterne steg for alle Befolkningsklasser, og Indbyggertallet tog væsentligt til. Og det gjaldt

baade for By og Land. I Byer som Tønder og Haderslev var det mest Smaaindustrien, der gav Beskæftigelse, i Aabenraa og Sønderborg i første Række Skibsfart; i Flensborg er begge Kategorier af voksende Betydning.

Paa Landet gør sig moderniserede Dyrkningsmetoder gældende. Ikke blot Jordens Behandling, ogsaa Husdyravlen gennemgaar Forandringer, der betinger større Udbytte. Landboforeningerne stiftes; og at „den nordslesvigske Landboforening“ og „Haderslev Amts Landboforening“ ikke helt kunde forliges, fordi deres Hovedmænd, henholdsvis Hans Krüger og Laurids Skau, var Rivaler, fortæller en Del om de gode Tilstande, der har tilladt personlige Uenigheder ogsaa at betyde noget.

Ejendommeligt er det, at det mange Steder ved Dannelsen af disse særdeles faglige Landboforeninger er Gejstligheden, der er mest aktiv for deres Oprettelse, — for den nationalpolitiske og aandelige Bevægelse glemtes ikke Jordelivets mest nærliggende Krav. Ogsaa Fællesmejerier og Brandforsikringselskaber tages ind i Opbygningsplanen.

Hvad selve det udtrykt aandelige Liv angaar derimod, er Tiden ikke synderligt stærkt fremme. Siden Brorsons Dage havde Sønderjylland ikke frembragt nogen stor Digter ud over den herlige Johs. Ewald, der ikke var knyttet til sin snevrere Hjemstavn. Der opstod nu, just i denne Tid, en Grænselandsdigter af Format, Theodor Storm, men han var paa Slesvigholstenernes Side, som naturligt var, da han kom fra Husum, hvor dansk Kultur forlængst var fortrængt og dansk Sprog en Sjældenhed. Der fandtes Skribenter, som i Vers skildrede Folkelivet, som Karsten Thomsen og K. Karstensen, men til Trods for deres Værdi som folkelige Poeter med Evne til den gode Pointe kunde de ikke naa til nogen virkelig *aandelig* Indflydelse.

Men selv om der endnu i disse Aar ikke var Tale om noget betydeligt sønderjydske Bidrag til dansk Kultur, var Sulten og Tørsten efter aandelig Næring vaagnet.

Rødning Højskole gjorde, især for Midtlandet og Vestereggen, en uvurderlig Indsats, og dens Betydning kunde have været endnu større, om ikke en næsten uudryddelig Skinsyge havde raadet mellem Øst og Vest. De grundtvigske Tanker vandt indtil videre ikke langt ud over Kredsen omkring Rødning. I Haderslev By og nærmeste Omegn var Kirkelivet mere pietistisk dogmatisk præget; det samme gjaldt for Sundeved og Als. I Christiansfeld var Brødremenigheden overvejende ren tysk, og i den nærmeste Omegn blev den religiøse Paavirkning ofte lig med en tysk; men Herrnhuterne havde dog ogsaa Indflydelse i danske Familier ud over Landsdelen; baade fra Angel,

Sundeved og Als kom Bønder til Vækkelsesmøder. — Iøvrigt var der store Egne af Sønderjylland, hvor det religiøse Liv var stagneret eller præget af Ligeegyldighed.

Paa eet Omraade fik en stor Række af Kirkens Mænd afgørende Betydning, nemlig ved at gaa i Spidsen for Folkebibliotekerne. Efter Sejren ved Isted, der havde betydet en Støtte for den nationale Selvfølelse, gjorde sig en stadig stærkere Trang til Forbindelse med dansk Aandsliv gældende. Biblioteksarbejdet var begyndt saa smaat før Krigen, men under den provisoriske Regerings og Fællesregeringens slesvigholstenske Embedsmænd var dette Arbejde blevet stærkt hæmmet, ja, de fleste Steder standset.

I Foraaret 1851 udsendtes i Frederik Fischers Blad „Freya“ et Opraab, der henleder gode Landsmænds Opmærksomhed paa den tvingende Nødvendighed, at sætte Gang i Biblioteksarbejdet: — „Ved frivillige Bidrag af Penge og Bøger, samt ved velvillig Forudbetaling af et meget moderat Kontingent for et Aars Læsning, haabe vi at blive sat i Stand til at etablere en Bogsamling, der vil svare til det tilsigtede Øjemed. — Vi opfordre derfor vore patriotiske Medborgere til at række Haanden til denne Plans Iværksættelse, hvis Vigtighed i Nationalitetens Tjeneste er uden for al Tvivl. Vi haabe ogsaa, at fædrelandssindede Mænd i Kongeriget velvilligen ville yde vort Foretagende den Assistance, det saa højligen fortjener.“

Ud paa Sommeren kom et lignende Opraab fra Tønder. Og til Købstæderne sluttede sig en Del større Landsogne. Bladet „Fædrelandet“ i København sluttede straks op om Tanken. Og det positive Resultat udeblev ikke; i de tretten Aar mellem Krigene blev der til de sønderjydske Biblioteker samlet over 66,000 Bøger og Smaaskrifter.

Allerede under det første Opraab i „Freya“ stod Navnene paa et Par Bønder fra Omegnen; det er i det hele taget mest nye Folk, der nu tager Sagen i deres Haand, og paa Landet organiseres Arbejdet mest omkring de patriotiske Præster. Indtil Krigen 1864 var der oprettet 143 Biblioteker, hvoraf 56 laa syd for den nuværende Grænse: thi ogsaa det havde Istedslaget ført med sig, — Ønsket om Tilbageerobring af en Del af det tabte Sprogomraade. Men til det Formaal brugtes jo ogsaa andre Midler end det fredelige Biblioteksarbejde.

Men Side om Side med den voksende materielle Velstand og Kampen for Udbredelsen af dansk Kultur løb andre Strømninger af en mindre opmuntrende Art. Der skete allerede dengang for det lokkende Gulds Skyld store Udvandringer til Amerika og Australien, og samtidigt betød den mange Steder tiltagende Stordrift inden for Land-

bruget, at der blev Mangel paa Arbejdskraft, saa der aabnedes Plads for Indvandring af tyske Arbejdere.

Som Helhed vilde den danske Sag dog ikke have staaet ringe, om det politiske var styret med mere Kløgt.

3

Den eneste Bestemmelse, der ved Freden i Berlin var taget vedrørende Holstens og Slesvigs Forhold til hinanden, var som nævnt den, at Stormagterne var interesserede i den danske Helstats Bevarelse, og at Kongen maatte se at ordne Arvefølgen derefter. Og det var jo ikke nogen virkelig Bestemmelse. Knuden skulde da heller aldrig blive løst, men hugges over.

De Fejl i Styret, Eftertiden kan pege paa, er mangfoldige, men har dengang ikke været saa aabenbare som de synes nu. Og det er i det hele taget et Spørgsmaal, om en Løsning havde været mulig, selv om større Statsmandskløgt var anvendt. Thi selv om en Del af tysksindede umiddelbart efter Krigen, i Glæden over at være fri for dens Ødelæggelser, en Tid vendte tilbage til Loyalitetens Ro, blev Modstanden dog hurtigt meget levende, og til sidst har en fredelig Ordning næppe været ønsket fra Slesvigholstenernes Side.

Tillisch, der havde siddet i Landsforvaltningen under den sidste Vaabenhvile og saaledes var rig paa Erfaringer, overtog nu de vigtigste Regeringspligter for Hertugdømmet, og det var ialt væsentligt det samme som at opbygge en ny Statsorganisation.

De loyale var i Tiltagen, men de overbevist slesvigholstenske var mere umedgørlige end nogensinde, hejste det slesvigholstenske Flag og sang Kampsangen for at udfordre; heller ikke Smædesange mod Kongen veg de tilbage for. En af de første Ting, Tillisch maatte indføre, var derfor Belejringsstilstand i Sydslesvig, Censur over Pressen og Forbud mod den slesvigholstenske Kokarde. Dernæst begyndte en kraftig Udrensning af Embedsmændene, i hvis Kredse Oprøret jo var begyndt. Der blev ganske vist allerede i Maj 1851 udstedt Amnesti for Deltagere i Oprøret, dog kom det ikke til at gælde de frafaldne Officerer af den danske Garnison eller Mænd som Hertugen af Augustenborg, Prinsen af Nør, Gülich, Heiberg og en Snes andre fremtrædende Mænd fra Oprørets første Dage.

Alle de Love, den provisoriske Regering havde indført, blev ophævet. Almindelig

Værnepligt ordnedes som i det øvrige Danmark. Den tidligere fælles Appellationsret paa Gottorp erstattedes med en Overjustitskommission, der tog Sæde i Flensborg (i det hele taget skulde i disse Aar Slesvig By straffes for sit Frafald, mens Flensborg blev foretrukket for sin Loyalitets Skyld). Toldgrænsen blev flyttet fra Kongeaaen til Ejderen (en Handling, der ikke tydede meget i Retning af Helstatspolitik!). Mens Holsten endnu holdtes besat af de slesvigholstenske Tropper, indførtes i Slesvig de danske Toldsatser.

Til at erstatte de afsatte Embedsmænd maatte der hentes Folk nordfra, og Lejligheden benyttedes til at ophæve „Bieniet“, den gamle Bestemmelse om, at Embedsmænd, der skulde virke i Hertugdømmet, skulde have studeret to Aar ved Kiels Universitet.

Men nu, som gennem Aarhundreder, var *Sprogsagen* stadig det vanskeligste, eller i hvert Fald lige saa vanskeligt som Forfatningen.

4

Da Tillisch efter Fredsslutningen overtog Embedet som Regeringskommissær, havde han over for Kongen udtrykt det som sin Hensigt at skabe „den højst mulige Forening mellem Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig, og den størst mulige Adskillelse mellem Hertugdømmerne Slesvig og Holsten“. Hvor meget eller hvor lidt man i den Anledning vil lægge i Begrebet „størst mulig Adskillelse“ — man kan ikke sige, at denne Hensigt klart lader sig forene med Helstatspolitikken, Freden havde talt om.

Et vigtigt Led i Arbejdet for at naa dette Maal, var Ordningen af Sprogsagen til det danske Modersmaals Fordel; og i Kongeriget hævede sig mange betydelige Røster til Gunst for et Forsøg paa at vinde „Sprogets tabte Enemærker“ tilbage.

Theodor August Jes Regenburg (Jes viser det sønderjydske) var Søn af en Præst i Aabenraa og efter Faderens tidlige Død opdraget i Bjolderup Præstegaard. Han kom i Virkeligheden af smaa Kaar, men blev dog sendt til Sorø Akademi, hvor han i 1835 blev Student. Den ivrigt fædrelandssindede Historielærer C. F. Wegener kom til at støtte den unge Sønderjydes naturlige Interesse og Følelse for sit Hjemland, og han vandt sig paa Akademiet Kammerater, der senere i Manddomsalderen skulde betyde meget for det nationale Arbejde. — Regenburg var en begavet og pligtopfyldende

Mand, der blev baade Student og juridisk Kandidat med store Karakterer, og hurtigt blev han ansat i det danske Kancelli, hvor han vandt stor Anerkendelse. Og det vakte Bitterhed i København, da Tillisch rev Regenburg ud af de Omgivelser, der havde lært at sætte saa meget Pris paa ham.

Første September 1850 fik Regenburg overdraget Bestyrelsen af alle de sønderjydske Kirke-, Skole- og Undervisnings-Sager. Regeringskommissæren, Tillisch, mente aabenbart, at hans unge Sekretær efter de vanskelige Krigsaar i Grænselandet maatte have faaet tilstrækkelige Erfaringer. Regenburg, der havde glædet sig over at komme tilbage til København (og just var blevet udnævnt til Fuldmægtig i Justitsministeriet) prøvede at afslaa Tilbudet, men tog saa imod det, da det syntes vanskeligt at faa nogen anden til den vanskelige Post. — Senere har Regenburg udtalt, at han allerede fra han var femten Aar gammel, havde vidst, hvad han mente om Sprogsagen. Men hvad man husker saa lang Tid efter, kan godt være farvet af Øjeblikkets Hændelser; i hvert Fald lyder det usandsynligt, at han som femtenaars Dreng skulde have næret en Plan, der kom til Udførelse mere end tyve Aar efter og under helt andre Forhold.

Tillisch selv var blevet Nationalliberal og saaledes Tilhænger af Ejderpolitikken. Da han saa Regenburgs Arbejde med Sprogreskripterne, havde han intet imod at anerkende det og dermed tage en Del af Æren derfor; derimod kneb det med Lysten til ogsaa at bære Ansvar, da det viste sig.

Tillisch havde tidligt genindført Dansk som Undervisningssproget ved den lærde Skole i Haderslev. Da Regenburg tiltraadte sit Embede, gik det videre Skridt for Skridt. En af Paragrafferne ved Sprogreskriptet af 1840, den der havde tilladt Privatundervisning i Tysk ved de nordslesvigske Folkeskoler, blev ophævet. Dansk og Tysk stilledes lige som Kirkesprog i de nordslesvigske Byer. Dansk blev Undervisningssprog overalt paa Landet, — undtagen i Christiansfeld. Men deri var endnu ikke noget opsigtsvækkende.

Det nye Skridt var et Sprogreskript gældende for det sprogligt blandede Omraade, og for at afstedkomme det, lod Regenburg Præster og Lærere i denne Egn undersøge, hvordan Stemningen var. Grundlaget for det nye Sprogreskript var — i lidt forvansket Form — Indholdet af Frederik VI's Reskript af 1810, hvori det hed, at Dansk skulde være Kirke- og Skole-Sprog „overalt, hvor det danske Sprog er Almeenmands Sprog.“

Den 8. Februar 1851 fremkom da de Bestemmelser, der er blevet berømte som de stridsvækkende *Sprogreskripter*. Bestemmelserne gjaldt for Landsognene i Flensborg

Provsti, for Tønder By og de dansktalende Landsogne i Provstiet, samt for en Del Sogne i Husum—Bredsted Provsti. Undervisnings sproget skulde være Dansk med kun fire Timers Tysk om Ugen. I Tønder By skulde der holdes Gudstjeneste baade paa Tysk og Dansk hver Søndag, i Landsognene Dansk hveranden og Tysk hveranden Søndag. Daab og Nadver skulde forrettes i det Sprog, Menighedsmedlemmerne selv maatte ønske.

De samme Bestemmelser kom en Maaned senere til at gælde for de nordligste Landsogne af Gottorp Provsti. — Regeringen i København havde bestemt, at Kandidater fra Kiels Universitet skulde kunne blive Embedsmænd i det tyske Omraade; Tillisch og Regenburg var da interesseret i at gøre dette Omraade saa lille som muligt, — en Politik, der var mere forstaaelig end forstandig.

To Undtagelser blev dog ved med at eksistere i dette Omraade. Den første var Flensborg, hvis Borgere man vægrede sig ved at genere med Reskriptet, da de for deres Handels Skyld foretrak Tysk. Den anden Undtagelse var Friesland fra Husum til Højer, hvor Tysk bevaredes.

Først Aaret efter, i 1852, kom Bestemmelser om, at Tysk og Dansk skulde være lige stillet som Retssprog i det blandede Omraade, — hidtil havde Dansk været Retssprog i Nordslesvig, Tysk i Syd- og Mellem-Slesvig.

I Forbindelse med disse Reskrippers Hovedindhold kom saa alle mulige Bibestemmelser, baade nødvendige og overflødige.

4

Ligegyldigt hvilket Prædikat man end tildeler disse Reskripter, — deres Maal kunde ikke naaes; det skulde ikke lykkes at tilbagevinde noget af det Omraade, der var blevet fortysket. — Men Sprogreskripterne repræsenterer jo kun een Side af disse Aars Vanskeligheder. De danske Myndigheder havde nok at slaas med. I Sydslesvig var endnu til 1852 Belejringstilstand, og Uoverensstemmelser mellem den civile og den militære Magt var uundgaaelige. Det værste Tilfælde i saa Henseende opstod ved Oberstløjtnant *du Plats* Hilsepaabud, — han forlangte, at Anglerne skulde tage Hatten af for enhver Officer, — og denne Taabelighed blev naturligvis lagt paa Regeringens Skuldre.

De afgjorte Slesvigholstenere, baade i Sydslesvig og i Holsten, havde svært ved at

glemme deres Nederlag og tænkte paa Hævn, først og fremmest ved at interessere Udlandene for deres Sag. I et halvt Aarhundrede havde de planmæssigt drevet deres Agitation i de tyske Forbundslande; nu udvidedes Virkekredsen til ogsaa at omfatte Rusland og England. Og da Danmark samtidigt begyndte det svære Arbejde for en Forfatningsordning, der kunde sikre Ro og Tilfredshed baade i Kongeriget, i Slesvig og i Holsten, skulde vi snart mærke, at dette Spørgsmaal var vokset til en Sag af international Betydning, — vel at mærke for dem, der ønskede at bruge det i den Aand.

I Kongeriget raadede en Slags Overgangstilstand; Grundloven af 1849 var ganske vist i Kraft, det konstitutionelle Kongedømme indført, men nogen klar Forfatning fandtes ikke. I Hertugdømmet var Kongen formelt endnu enevældig Regent. Opgaven var at danne et Forfatningssystem, der kunde skabe en Enhed uden helt at udslette Selvstændigheden for Rigets forskellige Dele. Og selv om det ikke var nogen ringe Opgave, skulde den vel kunne været løst, om der havde været alvorlig Vilje til en fredelig Løsning.

Den 15. Maj 1851 sammentraadte en Forsamling af Tillidsmænd, den saakaldte Notabelforsamling, i Flensborg. Forsamlingen bestod af seks kongerigske, ni Slesvigere og seks Holstenere. Disse Tillidsmænd var udpegede af det danske Statsraad, og i Stedet for de oprindeligt udsete moderate Politikere blev i sidste Øjeblik Ejderdanske udpeget. De mest fremtrædende blandt Sønderjyderne var Laurids Skau, Hans Krüger, Christian Paulsen; blandt de kongerigske var Andræ, Hall, Krieger og Grev Sponneck, der i Forvejen havde været ude ved de europæiske Hoffer for at forelægge det Forslag, Forsamlingen skulde bruge som Forfatningsgrundlag. — Den kongelige Kommissær ved Forhandlingerne var den konservative, helstatsindstillede Greve Henrik Bille-Brahe.

Alle Slesvigere paa Mødet var paa een Undtagelse nær Tilhængere af Ejderpolitikken, det vil sige af den fuldkomne Adskillelse fra Holsten. Alligevel gik Forhandlingerne til at begynde med fredelig for sig.

Indholdet af Planen, som skulde drøftes, gik ud paa, at Kongeriget og Hertugdømmerne skulde have Fyrste, Arvefølge og Udenrigspolitik fælles, desuden „overensstemmende Handels- og Skibsfarts-System, Møntfod, Told og Postvæsen“. Endvidere skulde Kongeriget og Slesvig have fælles Hærvæsen. Hver af de tre Dele, Kongeriget, Slesvig og Holsten, skulde have sin egen besluttende Landdag for alle Særanliggander. For alle fælles Anliggander blev der gjort Forskel paa Slesvig og Holsten. Den fælles Lovgivning bestemtes for Holstens Vedkommende af et „Udvalg af Medlemmer i lige Tal af den

danske Rigsdag og Holstens samt Lauenborgs Landdage“, mens den for Danmarks og Slesvigs Vedkommende bestemtes af en fælles Forsamling, bestaaende af Rigsdagen og den slesvigske Landdag.

Holstenerne kunde ikke gaa ind paa denne Plan. De krævede kort og godt Tilstandene fra før 1848 tilbage, det vil sige, de ønskede Adskillelse mellem Danmark paa den ene Side og Slesvig og Holsten paa den anden Side. Derpaa svarede de Danske med en Betænkning, der gav en enstemmig Afvisning af Holstenernes Krav og en Tilslutning til Regeringens Plan. Kun een Slesviger, Prehn, sprang senere fra.

Den 17. Juli afgaves en Flertalsbetænkning, der gik endnu videre i ejderdansk Retning end Regeringsforslaget. Herefter skulde Holstens Forbindelse med de øvrige Lande i Riget kun opretholdes ved fælles Kongehus, Udenrigspolitik og muligvis Told- og Postvæsen, medens Slesvig skulde have *alt* fælles med Kongeriget undtagen Næringslovgivning, Kommunallove og Rets- og Politivæsen. Det vigtigste i denne Bestemmelse var, at Slesvig nu ogsaa skulde have Kirke- og Undervisningsvæsen fælles med Kongeriget.

Det vilde reelt have betydet, at Danmark-Slesvig og Holsten-Lauenborg stod som to adskilte Stater i Personalunion.

Men da denne Betænkning indgik til København, eksisterede det Ministerium, som havde udstedt Planen, ikke mere. Holstenernes Agitation i Tyskland havde frugtet; baade Prøjsen og Østrig støttede deres Krav, og København maatte Gang paa Gang rekonstruere Regeringen for endelig at lade den ejderdanske Politik falde til Fordel for en konservativ Helstatspolitik, der blev ledet af Bluhme. Og i Begyndelsen af December meddelte den danske Regering Stormagterne, at Kongen indtil videre vilde styre Hertugdømmerne som enevældig Hersker med raadgivende Stænder ved sin Side. Der skulde saa arbejdes paa „at hidføre en organisk og ensartet forfatningsmæssig Forbindelse af samtlige Landsdele til et samlet Monarki“.

Dermed var den liberale Forfatningspolitik ude af Verden.

Østrigs Regering svarede endnu i December imødekommende paa Bluhmes Forslag, men stillede enkelte Betingelser. Kongen skulde love, at ingen af de to Landsdele skulde være den anden underordnet. Østrig lod ogsaa forstaa, at det gerne saa en ny Regering i Danmark, — et Helstatsministerium med Grev Reventlow-Criminil som Minister for Holsten og Grev Carl Moltke som slesvigske Minister. Men Østrig indrømmede dog, at

det tyske Forbund ikke kunde have noget at sige over Slesvig, der ikke som Holsten var et tysk Forbundsland.

Faa Dage senere svarede Prøjsen i samme Aand. Og den 27. Januar 1852 efterkom Kongen disse Ønsker ved at udnævne en ny Regering. Først efter dette Skridt trak de tyske Stormagter deres Tropper tilbage fra Holsten. Og i Juli erklærede ogsaa det tyske Forbund sig tilfreds med disse Aftaler, — der senere blev kendt under „Aftalerne fra 1851—52“.

Samtidigt med disse Forhandlinger — der dog mest bestod i, at Prøjsen og Østrig stillede Krav, som Danmark maatte opfylde — førtes i London Forhandlinger om Arvefølgen. De fem Stormagter — Rusland, Østrig, Prøjsen, Frankrig og England — samt Sverige-Norge underskrev den 8. Maj 1852 en Traktat, ifølge hvilken Arveretten ved Frederik VII's Død skulde overdrages til Prins Christian af Glücksborg og hans mandlige Efterkommere i Ægteskabet med Prinsesse Louise af Hessen.

Hertugen af Augustenborg fraskrev sig alle Rettigheder; han fik en Afløsningssum for sine Godser og lovede at bosætte sig uden for Monarkiet.

Men den Ro, som skabtes ved disse Aftaler, var en Skinro. Dels havde Danmark maattet finde sig i at give efter for Trusler udefra, dels ønskede den overvejende Del af Slesvigholstenerne fremdeles den radikale Adskillelse fra Danmark, dels var Genoptagelsen af Helstatspolitikken et Brud paa en Udvikling, der var lige saa naturlig som den var trang.

5

Under Carl Moltkes Ministertid (virkelig Overhoved for sønderjydske Anliggender var og blev Regenbug) fik Sønderjylland sin *Lokalforfatning*.

Forudsætning for en slesvigsk Forfatning maatte være, om den kunde tillades af Fællesforfatningen — som endnu ikke var dannet. Arbejdet med denne Fællesforfatning førte til megen Uro. De konservative Regeringer, først Bluhme og senere A. S. Ørsted, kom i Modsætningsforhold til Rigsdag og Befolkning, og til Tider herskede rene Provisorietilstande. Heller ikke i Grænselandet kunde man være tilfreds.

Hvad der i Slesvig især voldte Uro, var Genoptagelsen af de raadgivende Provinzialstænder, hvori Slesvigholstenerne uvægerligt vilde faa Flertal, fordi Valgmetoderne

ikke var meget ændrede fra Tiden før 1848. Og af den Stænderforsamling, der traadte sammen i Flensborg i Oktober 1853, var 24 af de 43 Slesvigholstenere.

Mødet var uroligt, – Lykønskningstelegrammet til Kongens Fødselsdag kunde tale om Loyalitet saa meget, det vilde. Det begyndte med, at Slesvigholstenerne krævede Erstatning for den Skade, de havde lidt under Krigens (den Krig, de selv havde begyndt og tabt!). De krævede Sprogskripterne ophævet paa store Omraader. Til Støtte for dette Krav fremlagdes talrige Adresser fra de blandede Egne, – talrigest var Underskrifterne fra Angel. Holstenerne protesterede ogsaa imod, at de var blevet kaldt for Insurgenter, og de krævede den Gæld, som under den provisoriske Regering var stiftet i Kommunerne, anerkendt. Til sidst maatte Konsejlspræsidenten, Ørsted, tilskrive Forsamlingen et Irettesættelsesbrev.

Imidlertid fortsattes i København Arbejdet med Monarkiets Fællesforfatning. Trods ustandselig Modstand fra Rigsdagen blev Ørsted ved med sin konservative Helstatspolitik, og den 26. Juli 1854 udstedtes en Forordning om Monarkiets Forfatning for Fællesanliggender. Det væsentligste af Indholdet var Oprettelsen af et Rigsraad med hovedsagelig kun raadgivende Myndighed. Rigsraadet skulde bestaa af halvtreds Medlemmer, hvoraf de tyve skulde vælges af Kongen, atten af Rigsdagen, fem af Slesvigs og seks af Holstens Stænderforsamling og eet Medlem af Lauenborgs Ridderskab. Regeringen udnævnte straks de tyve Medlemmer, som skulde danne Raadet, indtil det fuldstændige Valg kunde foretages.

Dette Forslag var skrevet af Ministeriet og som nævnt uden Samarbejde med Rigsdagen. Det var Brud paa Grundloven, og da Rigsdagen i Oktober traadte sammen, var det første, den foretog sig, at anklage Ministeriet for Rigsretten paa Grund af dets Egenraadighed baade i Forfatningssagen og i Bevillingssager. Endnu en Tid holdt Kongen fast ved det forhadte Ministerium; men da han mærkede, at det var Skyld i, at hans Yndest hos Folket sank, blev det omsider afskediget i December.

I det nye Ministerium P. G. Bang indtraadte Andræ og Hall. Og det blev dem, der kom til at udforme den nye Forfatningslov, som Kongen underskrev den 2. Oktober 1855. Og det skete med Rigsdagsflertallets Billigelse.

Ifølge denne nye Forfatning skulde Rigsraadet bestaa af 80 Medlemmer, 20 kongevalgte, 30 valgt af Rigsdagen og Stænderforsamlingerne og 30 ved direkte Valg – dog med en ret høj Indtægtsskala som Valgberettigelse. Det nye Rigsraad vilde komme til

at bestaa af 47 kongerigske, 18 Holstenerne, 13 Slesvigere og 2 Lauenborgere; det var en Fordeling af Mandaterne efter Landsdelenes indbyrdes Størrelse. — Raadet skulde have væsentlig mere Indflydelse paa Lovgivningen, end der var lovet det i Ørsteds Forslag.

Allerede ved den første Raadssamling den 1. Marts 1856 kom imidlertid Holstenernes Protest frem. Det er „Aftalerne af 1851—52“, der anvendes mod Regeringen; Holstenerne paastod, at Forfatningsordningen ikke kunde anerkendes, fordi den var blevet til paa ulovlig Vis.

Man var forberedt paa Opposition fra Holstenerne, fordi de var født Mindretal, men Regeringen havde sit Svar rede. Den kunde henvise til Aftalernes Indhold om, at ingen Del maatte være den anden underordnet. Og paa Klagen over, at Forslaget ikke var forelagt Stænderforsamlingerne, kunde Regeringen holde sig til det Forhold, at Stænderforsamlingerne ikke som Rigsdagen havde nogen lovgivende Magt.

Men samtidigt med Rigsraadets Samling i København samledes de holstenske Stænder i Kiel; Stænderforsamlingen og Rigsraadets tyske Minoritet sluttede sig sammen til en Klage hos de tyske Stormagter. Baade Østrig og Prøjsen støttede dem og lod deres Legationer i København nedlægge Protest hos Regeringen.

Meget Held skulde ikke følge den nye Forfatning.

6

I Grænselandet var der en Overgang i Midten af Halvtredserne, hvor det saa ud til en mere forsonlig Stemning, fordi demokratiske Principper og fælles Interesse i Landets Opbygning kunde bygge Bro over en Del politiske Divergenser. I de roligste Tider var det kun Sprogordningen, der vakte Splid. Det fortælles, at hvergang Sprogsagen drøftedes i Stænderforsamlingen i Flensborg, var Tilskuerpladserne fyldt af angelske Bønder, der mødte op til Protest. Ogsaa en Kreds af Danske, Folkene omkring den saakaldte „Klosterpolitik“, protesterede mod Sprogreskripterne som Ufrihedens Love. Helt ind til 1864 var disse stærkt grundtvigsk prægede Mænd, med Cornelius Appel i Spidsen, Tilhængere af Slesvigs fuldkomne Uafhængighed.

Men hvad der i disse Aar, hvor mange gode Initiativer virker, kommer til at bestemme Landets Skæbne, er de udenlandske Magters Indblanding, selv om den foreløbigt indskrænker sig til Diplomati.

De tyske Deputerede, der i Flensborgs Stænderforsamling protesterede mod Sprog-reformerne, fik naturligvis beredvillig Støtte af Holstenerne og i Tyskland; men ogsaa den engelske Regering henstillede til Danmark at begynde en mildere Kurs.

De danske Regeringer, hvis ledende Mænd hurtigt skiftede, maatte rette sig efter Udlandet. Da Hall i Maj 1857 var blevet Konsejlspræsident, maatte han henvende sig til Østrig og Prøjsen for at forhindre, at de henvendte sig til det tyske Forbund. Han lovede, at Kongen vilde sammenkalde den holstenske Stænderforsamling for at forelægge den et nyt Udkast til en Forfatning for de særlige Anliggender. Østrig og Prøjsen svarede, at de vilde vente og se Udkastet; men det hjalp ikke meget, thi den 9. September 1857 nægtede den holstenske Stænderforsamling at være med til en Revision af deres Særforfatning, saalænge Helstatsforfatningen ikke var ændret efter deres Ønske. Og kort Tid derefter gik Prøjsen og Østrig med Sagen til det tyske Forbund i Frankfurt.

Resultatet af det tyske Forbunds Undersøgelser var en Henvendelse til den danske Regering i Februar 1858. Forbundet kunde hverken anerkende den holstenske Forfatning eller Fællesforfatningen som retsgyldige for Holsten og Lauenborg. Den danske Regering blev derfor anmodet om at sikre Hertugdømmernes Ligeberettigelse i Overensstemmelse med „Aftalerne af 1851—52“.

For at vinde Tid svarede den danske Regering imødekommende. Men i Maj blev Henstillingen skærpet til et Krav om, at Danmark inden seks Uger skulde oplyse om, hvordan det vilde ordne Forholdene i Holsten og Lauenborg. Derpaa svarede Danmark, at det gerne saa det tyske Forbund sende Delegerede, som kunde forhandle om Hertugdømmernes Stilling. Indtil videre vilde saa den danske Regering betragte Fællesforfatningen for ophævet i Holsten og Lauenborg.

Heller ikke denne Imødekommenhed var Forbundet nok, og der fandtes saaledes god Baggrund for de Udtalelser, den svensk-norske Regering for at støtte Danmark fremsatte i Paris og London, — nemlig at den tvivlede paa Tysklands alvorlige Hensigt at naa til Forstaaelse ad fredelig Vej. England og Frankrig var imidlertid ikke interesserede i en Indgriben og nøjedes med at mane Danmark til Eftergivenhed.

Den danske Regering tog saa Skridtet fuldtud, og Kongen lod udsende den Kundgørelse, at Fællesforfatningen var ophævet for Holsten og Lauenborg.

I Januar 1859 traadte igen baade den holstenske og den slesvigske Stænderforsamling sammen. 25 tysksindede Deputerede i Flensborg indsendte Bønsskrift til Kongen om, at Fællesforfatningen maatte blive ophævet for Slesvigs Vedkommende, som det var sket med Holsten. En ny mægtig Opblussen af den nationale Aand i hele Tyskland stod bag dem; Diskussionerne blev præget af tiltagende Hidsighed og Hadelfuldhed, og i Tyskland talte man om det frække Danmark, der vilde røve tysk Jord. Slesvigholsterne havde virkeligt med deres Agitation sydpaa faaet skabt en Overbevisning om, at Slesvig var tysk Jord.

Paa den holstenske Stænderforsamling var det umuligt at faa gennemført noget af den danske Regerings Forslag.

Et nyt Regeringsskifte i København ændrede ikke Forholdene. I November 1859 foreslog Danmark det tyske Forbund, at Sagen skulde ordnes i en Kommission, bestaaende af otte Medlemmer af Rigsraadet og otte Medlemmer af den holstenske Stænderforsamling, med een af Ministrene som Præsident. Først den 8. Marts 1860 svarer Forbundet derpaa. Ud fra Tanken om Slesvigs og Holstens Samhørighed gik Svaret ud paa, at Medlemmerne til den foreslaaede Kommission ikke blot skulde vælges af Rigsdagen og den holstenske Stænderforsamling, men ogsaa af den slesvigske, samt at der ikke, saa længe Forhandlingerne varede, maatte udstedes Love uden disse to Forsamlings Godkendelse.

Naturligvis kunde den danske Regering ikke gaa ind paa dette Forslag, — først og fremmest maatte den protestere mod Indblanding i Slesvigs Forhold, der ikke havde noget med det tyske Forbund at gøre.

Efter endnu et halvt Aars Tovtrækkeri henvender den svensk-norske Gesandt sig igen til Regeringen i London for at opnaa Støtte for Danmark. Det eneste, der kom ud deraf, var Lord Russells Forespørgsel til den danske Regering om, hvad den agtede at foretage sig. Haardt klemte svarede Hall da, at Regeringen vilde give den holstenske Stænderforsamling besluttende Myndighed i alle Fællesanliggender, og at man vilde gøre visse Indrømmelser i Slesvig. Heller ikke dermed var Prøjsen tilfreds.

Det blev tydeligere og tydeligere, at Holsten kun ønskede een Form for Løsning:

Slesvigholsten samlet, men skilt fra Danmark. Og det var tydeligere og tydeligere at forstaa, at det bar frem mod en Afgørelse ved Vaabenmagt.

Den danske Regerings fortsatte Eftergivenhed, den lange Række af næsten utrolige Indrømmelser blev kaldt den Hallske „Nølerpolitik“. I Befolkningen tog Utilfredsheden med denne Politik til i Styrke, og en ny stærk national Rejsning gjorde sig gældende. Eet af denne Rejsnings Udslag var Valgsejren i 1860, hvor Danskerne vandt tre nye Mandater til Stænderforsamlingen. Andre Udslag var de dansk-slesvigske Deputeredes og Suppleanters aabne Udtalelse om, at Slesvig ønskede at forblive en uadskillelig Del af Danmarks Rige og helt at adskilles fra Holsten. Folkeadresser — i Løbet af faa Dage over 70,000 Underskrifter —, Folkemøder, Stiftelse af nye Foreninger forbandt de danske Sønderjyder med Rigsdanskerne i Kampen for den fælles Sag. 400 Sønderjyder rejste til København og samledes med deres Meningsfæller paa Eremitagesletten. Der var Trods og Styrke i Samlingsarbejdet, Harme over tilføjede Krænkelser og Vilje til ny Indsats. Symbolet blev Istedløven, der just i denne Tid rejstes paa Flensborg Kirkegaard. — Gang paa Gang rejstes ogsaa i selve Rigsraadet Kravet om en ny Forfatning for Danmark og Slesvig alene, — det var især Hans Krüger, der anslog disse Toner.

Men er end Folkestemningen klart udtrykt i det Allemands Ønske om Bevarelsen af Slesvigs nære Forhold til Kongeriget, saa er der alt andet end Klarhed over, hvilken Politik der var den rette Afløser af Nølerpolitikken. Og ved denne Usikkerhed, denne Svingen mellem Helstatstanke, Ejderpolitik og antydningssvis ogsaa Slesvigs Deling, styrkedes Udlandet i sine Indblandingsaktioner.

Og Usikkerheden tog til!

8

Som i de bevægede Dage i 1848 blev der ogsaa nu, da den uundgaaelige Krise nærmede sig, indkaldt til et Kasinomøde i København. Mødet, som fandt Sted den 28. Marts og havde samlet op imod 2000 Mennesker, vedtog en Beslutning med følgende Ordlyd:

1. Den tyske Forbundsdags Fordring paa højeste Afgørelse i alle Tilfælde, hvor Forbundslandet Holstens Repræsentanter er uenige med Regeringen eller med de danske Landsdeles Repræsentanter, og dens Forsøg paa at indføre en forbundsmæssig

Indflydelse paa det danske Kronland Slesvig gør enhver Helstatsforfatning uforenelig med den danske Krones Uafhængighed og Danmarks Riges Selvstændighed.

2. Den usvækkede Opretholdelse af det gennem mange Trængsler opnaaede konstitutionelle Fællesskab mellem Kongeriget og Slesvig er de uafhængige danske Landsdeles Ret. Dette Fællesskabs Befæstelse paa et bredere Grundlag og Udvikling til større Fylde er en Betingelse for Kronens Sikkerhed og Folkets Velfærd, hvorimod en Udvidelse af det provinsielle Omraade vilde føre til Rigets Adsplittelse. Ordningen af Slesvigs og Kongerigets indre Forhold er en Sag mellem Hs. Majestæt Kongen og Allerhøjstsammes Undersaatter i de tvende Landsdele, men vedkommer ikke fremmede Magter.
3. Bevarelsen af Danmarks Riges Selvstændighed og konstitutionelle Frihed gør det nødvendigt nu, uanset de dermed forbundne Ofre, at gennemføre den i en Række af Regeringsudtalelser fremsatte Grundsætning, at det bestaaende Fællesskab i Anliggender og Forvaltning mellem de danske Landsdele og Forbundslandet Holsten maa ophøre med Fællesforfatningens Ophævelse. Efter at de holstenske Stænder har vægret sig ved at fatte Beslutning om de dem forelagte Fælleslove, kræver Statslivets Fortsættelse, at der i den forestaaende Samling af Rigsraadet foretages bestemte og afgørende Skridt til denne Grundsætnings Gennemførelse.

Et Par Dage senere kundgjorde den danske Regering — efter at have forhandlet med Sverige om Fremgangsmaaden — den sidste Plan til en Ordning, der betød en Adskillelse. Det holstensk-lauenborgske Mandskab i Hæren skulde udskilles, og Udgifterne til disse Tropper skulde alene bæres af Holsten og Lauenborg. Den lovgivende Magt skulde i Holsten være hos Kongen og Stænderforsamlingen i Forening.

Men kun fjorten Dage efter protesterede Prøjsen og Østrig ogsaa mod denne Bestemmelse. I Juli sluttede det tyske Forbund sig ligeledes til Protesten.

En kort Stund har en Del — ja, mange — Danske maaske haft Grund til at tro, at Landet ikke vilde komme til at staa alene i den Krig, der maatte betragtes som uundgaaelig. Kong Frederik VII og Kong Carl XV havde forhandlet om Vaabenforbund, og den svensk-norske Gesandt havde trofast støttet de danske Synspunkter, — at det tyske Forbund ikke kunde blande sig i Forhold, der vedkom Slesvig. I Underhuset havde Lord Palmerstone endelig bekvæmet sig til at udtale som sin Overbevisning, at de,

der med Vold vilde krænke Danmarks Rettigheder og Uafhængighed, ikke vilde komme til at staa over for Danmark alene. — Men ingen af de antydede Forhaabninger skulde gaa i Opfyldelse.

9

Endnu et halvt Aars Tid skulde Tovtrækkeriet vare ved. Da den slesvigske Stænderforsamling for sidste Gang traadte sammen den 17. Juli 1863, opløste den sig selv paa samme Dag, idet de 24 tyske Deputerede nedlagde deres Mandater.

Den 28. September forelagde Hall i Rigsdagen Udkastet til den nye Forfatning for Danmark og Slesvig.

Den 1. Oktober krævede det tyske Forbund, at Danmark inden tre Uger skulde tilbagekalde Bekendtgørelsen af 30. Marts, ellers vilde „Execution“ træde i Kraft, det vil sige Hertugdømmerne blive besat.

Fra Oktober til November drages Bismarck med ind i Forhandlingerne.

Den 13. November sendte det prøjsiske Udenrigsministerium den danske Regering en Advarsel mod „Novemberforfatningen“'s Gennemførelse.

Den 15. November døde Kongen paa Glücksborg Slot, og havde Krigen ikke været uafvendelig før, saa blev den det nu.

Tretten Aars vanskeligt Arbejde for at ordne en forkludret Sag var forgæves.

DEN SIDSTE SLESVIGSKE KRIG

I

Krigen 1864 var kort, men dens Forhistorie næsten uoverskuelig lang, selv om de sidste Faser før dens Udbrud havde noget af den for enhver Krig saa nødvendige øjeblikkelige Anledning.

Bismarck havde før Midten af November søgt at faa den danske Regering til ikke at betragte en Besættelse af Hertugdømmet Holsten som en Krigsaarsag, ja, han havde endog kunnet tænke sig en Adskillelse af Holsten og Slesvig. Da det imidlertid rygtedes, at den danske Regering vilde indføre den nye „Novemberforfatning“ til 1. Januar 1864 og det tyske Forbund protesterede derimod, fordi det blev anset for at være lig med Slesvigs Indlemmelse i Danmark, slog ogsaa Bismarck om. Iøvrigt var en vunden Krig særdeles kærkommen for den nye Kansler, der var klar over sin Opgave, dels at faa Østrigs Indflydelse svækket, dels at samle det tyske Forbund, og som til dette Dobbeltformaal skulde bruge Rustninger, Folket nødtigt vilde give ham.

Der var derfor i Dagene omkring Frederik VII's Død ikke blot dyb Sorg over Tabet af den Konge, der igen havde vundet Folkets Kærlighed, men ogsaa en knugende Ængstelse for, hvad den nærmeste Fremtid vilde bringe. Kongen havde jo selv for nylig været ved Dannevirke for at se Anlæggene, fordi han regnede med Krigen; han havde paadraget sig sin Sygdom paa en Rejse ud til Befæstningsanlæg.

Især i det danske Sønderjylland følte Sorgen og Spændingen alvorligt, baade fordi Kongen ved sine langvarige Ophold paa Glücksborg Slot var kommet Befolkningen særligt nær, og fordi man anede, at det igen engang var i dette Land, det alvorlige Spil skulde afgøres.

For en Stund kunde Sorgen over Kongens Død neddæmpe den standende Strids bitre Toner; thi ogsaa mange Tyske holdt af ham, og gammel Loyalitet fik ogsaa dem til at aflægge Eden til den nye Konge, Christian IX.

Mange Konger i Danmark har maattet begynde deres Gerning i vanskelige Øjeblikke, men næppe nogen i en saa truende Stund som den, Christian IX blev kaaret i.

Alt, hvad der tænkes kunde af Besvær, laa foran ham. Han maatte begynde med at

udstede en ny Forfatning, — en Handling, der selv i de normaleste Tider er omgivet af Uro. — Han maatte regne med, at den siddende Regering ikke vilde kunne holde ret længe. Han maatte være klar over, at selv om en Krig maaske i sidste Øjeblik paa mirakuløs Maade vilde blive undgaaet, laa umaadeligt vanskelige Opgaver i Hertugdømmet og ventede. Men Krigen var det sandsynligste, — sandsynligst endda Krigen mod en Overmagt. Og han har ikke været Konge i to Dage, før Retten til hans Værdighed gøres ham stridig.

Christian IX blev Konge ifølge Londontraktaten af 1852. Men allerede den 17. November udraaber Hertugen af Augustenborgs Søn, Prins Frederik, sig som slesvigholstensk Hertug under Navnet Frederik VIII, idet han krævede den Arveret for sig, som hans Far, der endnu levede, i 1852 havde fraskrevet sig. Og den Loyalitet, der havde gjort sig gældende ved Frederik VII's Død, skulde snart vige Pladsen for en voldsom slesvigholstensk Propaganda i alle tyske Kredse i Hertugdømmet.

Det tyske Forbund havde ikke medunderskrevet Prins Christians Arveretserklæring i London, men Stormagterne havde gjort det, og ingen af dem rørte nu en Finger for at forsvare den. England indskrænkede sig igen til at anbefale Danmark Eftergivenhed; det samme gjorde Rusland. Østrig og Prøjsen hævdede, at de ikke kunde forsvare Traktaten mere, da dens Forudsætning, Ordningen af Helstaten, ikke var taget til Følge.

Den danske Regering vidste, hvor det bar hen, og under Indtrykket af det voksende tyske Pres blev Holsten rømmet for danske Soldater i Slutningen af December; Tropperne trak sig tilbage til Stillingerne ved Dannevirke. Umiddelbart efter tog den selvbestaltede Hertug Frederik VIII til Kiel og lod sig hylde af sine „Undersaatter“.

Endnu en sidste Eftergivenhed viste Danmark. Da Rusland og England anbefalede Ophævelsen af den nye Grundlov, dannedes en ny Regering med Biskop Monrad som Konsejlspræsident. Hall, Grundlovens Forelægger, traadte ud af Statsraadet. Lidt efter gik Regeringen ind paa at sammenkalde Rigsraadet, for at Forfatningsforandringen kunde behandles paa lovlig Vis.

Enhver kunde dog vide, at heller ikke denne Eftergivenhed var tilfredsstillende. Prøjsen forlangte, at hele Hertugdømmet Slesvig skulde besættes som et Sikkerhedspant, ligesom Holsten allerede var blevet det ved Juletid. Iværksættelsen af dette Krav begyndte med de tyske Troppers Indmarch i Slesvig den 1. Februar, og ikke blot England og Frankrig holdt sig passive, ogsaa Sverige-Norge undlod at komme Danmark

til Hjælp, idet en Overenskomst, der syntes at være paa Trapperne kort før Krigen, ikke blev underskrevet. Saa meget mere menneskelig værdifuld var den Indsats, de enkelte frivillige fra Broderlandene ydede.

2

Fra 1. Februar til 9. Maj varede den egentlige Krig, kun omtrent to Gange saa mange Dage, som dens smertelige Følger skulde vare i Aar.

Den danske Hær og de danske Befæstningsværker var i daarlig Stand; først de sidste Par Aar, da Krigsspøgelset begyndte at vise sig, var der sat et Udbedringsarbejde i Gang, – ellers var den danske Regerings Tid mellem Krigene gaaet med Forfatningsarbejder. Men Hærens Vilje til Modstand over for den langt bedre rustede Overmagt var et Udtryk for Bevidstheden om, at Sagen, der blev kæmpet for, laa Danmark paa Hjerte, og en modstandsløs Overgivelse vilde have været et Dødsstød til den Sejghed og den Forhaabningsfuldhed, der efter Nederlaget skulde bevare Nordslesvig for Danskheden.

Kong Christian IX kom selv til Stede ved Kampene. Det første Slag stod ved Mysunde allerede 2. Februar. Under Prins Friedrich Karls Føring forsøgte Prøjserne at komme over Slien for at naa op i Angel. Angrebet blev slaaet tilbage efter mange Timers haard Kamp. – Den 3. Februar stod et Slag mellem Østrigerne og Danskerne Syd for det gamle Kovirke. Men den stærke Overmagt blev yderligere støttet af Vejret. Voldgravene og Sumpene foran den vestlige Del af Dannevirke var frosset til. Fjenden havde for let Adgang til de danske Stillinger. Og Natten mellem 5. og 6. Februar gav den danske Kommando Ordre til Tilbagetoget, det, saa mange Soldater troede var uværdigt, fordi de ikke vidste, hvordan deres egen Stilling var.

Hvad der kan være sket af Fejl fra Kommandoens Side, er der skrevet tykke Bøger om; men selv med et Par mulige Fejl færre vilde Overmagten have været for stærk. – Paa Tilbagetoget fra Dannevirke til Dybbøl og Nørrejylland forfulgtes den danske Hær ogsaa af Vejret. Vejene var blanke af Is, Stormen piskede Isslag i Øjnene paa Soldaterne. Her og der maatte noget Tros eller en Kanon efterlades. – Hurtigt opdagede Fjenden Rømningen, og Andendagen indhentede Østrigerne den danske Bagtrop. Det kom til flere alvorlige Træfninger ved Helligbæk Kro, ved Oversø, ved Sankelmark, hvor de

danske Bagtroppe leverede tapper, men blodig Modstand for at dække Hærens videre Tilbagetog. Hærledelsen havde Haab til Stillingerne paa Dybbøl Banke.

Det er imidlertid ikke Krigens Data, vi skal følge, — den tapre Modstand paa Dybbøl trods de gammeldags Vaaben, Stormen den 18. April, Overgangen til Als, Sønderborgs Brand, Besættelsen af Jylland, Træfningen ved Helgoland, — alt dette er jo nøje indføjjet i Danmarks almindelige Historie. Og de enkelte Begivenheder vil fylde for meget. Thi der er i Fredsslutningen og i det, der skete omkring den, Ting, der er af mere varig Interesse og af videre Persepektiv, Ting, der berettiger os til for Alvor at sige, at Heltene paa Dybbøl ikke kæmpede forgæves, men i selve Nederlaget var med til at sikre en Sejr i Fremtiden.

3

Den i saa mange Henseender ulykkelige Krig kom til at betyde mere for en Klaring i Grænselandets nationale Forhold end alle Bestræbelser fra Statsmændenes Side gennem mange Slægtled. Og Klaring og Klarhed er nu engang Dyder, der i en dunkel Verden ikke let kan betales for dyrt.

Det var ikke en pludseligt vaagnende Indsigt; men Slutresultatet af de Erkendelser, Situationen affødte, var til Gavn. For begge Parter. Om end gennem store Vanskeligheder og med endnu mere Modvilje blev det slesvigske Problem forenklet til det *nord-slesvigske*, for saa ganske naturligt at blive en *dansk* Sag uden andre Særkendetegn end de, der nu engang hænger ved enhver Sag i et Grænseland. Derved tegnedes Skillelinjen, hvor dens naturlige Løb var, nemlig mellem Tilhængerne af den ene Nationalitet og Tilhængerne af den anden.

Ogsaa naar man ser paa historiske Begivenheder, kan det være rigtigt, at man opregner sine Fordele, — „to count your benefits“, som Englænderen siger. Episoden i 1864 var vel en Katastrofe med smertelige Følger, men ikke en Tragedie med haabløs Udgang. Og det Udtryk, „Nederlagets Folk“, der ofte er anvendt som en Slags fin Betegnelse for den trofaste Danskhed i Grænselandet, har meget lidt med Virkeligheden at gøre; Nordslesvigerne efter 1864 fortjener det i hvert Fald ikke, ikke engang naar det er ment som en Udmærkelse. Det var ikke et grædende Folk ved Babylons Floder, det var et Folk paa sin egen Jord, og denne Jord lod sig bedst forsvare ved de jevneste og

W. J. 38

naturligste menneskelige Kvaliteter, saadan at dens Dyrkere, naar de engang skulde lægges ind under Moderlandets Styre, ikke kom som et bedrøveligt Ligfølge, men som en Flok af Fædrelandets egne, der en Tid havde arbejdet under lidt andre Vilkaar. Det Nederlag, de danske Vaaben maatte lide, blev ikke til Nederlagets Skygge i Sindet.

Det viste sig hurtigt, at saadan var det.

4

De danske Tropper, der i Vinterkulden maatte trække sig tilbage fra Dannevirke, mærkede undervejs nordpaa ikke blot Skuffelsens Smerte, men ogsaa Befolkningens Hengivenhed, varmest i Nordslesvig. At Stemningen var trykket, dér hvor de fjendtlige Tropper stod, er ikke mærkeligt; men i de fleste Egne af Nordslesvig var Befolkningen fattet.

Der fandtes baade rent danske og dansk-loyale i Syd- og Mellem-Slesvig, men Krigsforvaltningen erkendte dog den store Forskel mellem Landsdelene og lod til at begynde med „det blandede Bælte“ være Grænse — om end en udflydende — mellem et tysk Sydslesvig og et dansk Nordslesvig. — Længe varede denne Anerkendelse ikke, og den har kun Værdi som eet af Tegnene paa, at Klaringen var undervejs.

Under de tyske Hæres Fremmarch maatte naturnødvendigt en Overgang opstaa en Del Forvirring i Administrationen. I de sydligste Byer blev alle Embedsmænd straks fordrevet, og Slesvigholstenere kom i Stedet. Dér sydpaa var Stemningen tydeligt for den augustenborgske, selvgjorte Hertug Frederik VIII; man hejste det slesvigholstenske Flag ved hver mulig Lejlighed. I Hælene paa Hæren fulgte en stor Flok politiske Indpiskere fra Holsten; de søgte, sammen med Slesvigholstenere fra Byerne, at ophidse Landbefolkningen til at jage danske Lærere og Præster bort. Og mange Steder havde de Held med sig.

Men Slesvigholstenerne, for hvis Skyld Krigen var begyndt, havde gjort Regning uden Vært. Prøjsen havde ikke i Sinde at lade dem bestemme Kursen. Samtidigt med Hærens Fremmarch kom en ny midlertidig Regering, bestaaende af en prøjsisk og en østrigsk Civilkommissær, hvis Opgave det var at overvaage Opretholdelsen af Lov og Ret.

I første Omgang saa det ud, som om det var de bestaaende Love, der skulde be-

vares. General Wrangel forkyndte, at Landets Love skulde beholde deres Gyldighed, for saa vidt Troppernes Sikkerhed ikke truedes deraf. Men længe vilde denne Tilstand naturligvis ikke vare. Særbestemmelser indførte tysk Retssprog og fjernede alle Tegn paa den danske Konges Myndighed. En Bemærkning om, at den danske Konges (og Hertugs) Magt ikke var endeligt ophævet, men kun suspenderet, formaaede ikke at dække over den endelige Hensigt; og Slag i Slag fulgte Forordninger, der trængte Landets Love tilbage. Embedsmænd kunde kun de blive, der havde studeret ved Kiels Universitet. Kirkebønnen for det kongelige Hus afskaffedes. Og i Løbet af Foraaret blev over fyrre Præster i det blandede Bælte afskediget for deres Danskhed; Lærere og andre Embedsmænd led samme Skæbne. Mishandlinger, offentlige Skandaliseringer fandtes ogsaa, og selv om de næppe var paabudt af de midlertidige Myndigheder, blev de dog taalt af dem.

Slesvigholstenerne kunde kun være tilfredse med disse Ændringer; de fleste af dem havde de længe selv haft paa Programmet. Men deres Skuffelse var stor, da de opdagede, at deres egentlige Maal, det fælles Slesvig-Holsten under Hertugen af Augustenborg, ingeniunde havde Prøjsens Interesse. Tværtimod lod Bismarck den prøjsiske Civilkommissær forstaa, at slesvigholstenske Agenter burde udvises og alt for tendentiøse Møder forbydes. Heller ikke i London, hvor Fredsforhandlingerne var i Gang, havde man Øre for Slesvigholstenernes Krav. Alligevel fortsatte de deres Kamp. I Begyndelsen af Maj 1864 holdtes et stort Møde i Rendsborg, hvor de takkede de østrigske og prøjsiske Hære for Befrielsesværket, men samtidigt foreslog oprettet en slesvigholstensk Hær til at fuldende denne Befrielse. Dette Møde fremkaldte Prøjsens officiøse Protest, idet toneangivende Blade skrev om et dansk-tysk Problem, der syntes at være glemt af Slesvigholstenerne. — Mangen en ledende Slesvigholstener har i de Dage følt sig som hin Troldmandslærling, der nok kunde vække Aanderne, men ikke igen besværg dem og bringe dem til Tavshed.

Stemningen hos Danskerne var naturligvis skiftende fra Egn til Egn, men ingen Steder haabløs. Hvad enten Slesvigholstenerne proklamerede deres Hertug for indsat, eller Prøjserne indførte strenge Forordninger, blev Modgangen mødt med et sejgt Haab om, at dette kun var en Overgangstilstand. Danskerne var ogsaa opmærksomme paa Slesvigholstenernes Utilfredshed med „Befrielse“, og trods blodige Tab i Krigen, trods Fordrivelse af Embedsmændene her og der, trods Forbudet mod Pressefriheden, —

NO 1138

eller maaske paa Grund af alt dette, — voksede Troen paa en bedre Fremtid for den danske Sag.

Denne sidste slesvigske Krig var som de allerfleste tidligere blevet fremkaldt af Aarsager, der kun i ringe Grad havde det jevne Folks Interesse — Forfatningsspørgsmaalene —, men den kom i en Tid, hvor overalt i Europa den nationale Bevidsthed var i Færd med at krybe ud af Svøbet. Spredt Bitterhed over forfejlet Politik kunde ikke mere hæmme denne Udvikling. Iagttagere nordfra fik Lejlighed til at berette om det tydeligt trofaste i de danske Sønderjyders Sindelag, og der er kun Grund til at understrege dette, selv om vi nu maaske kan forstaa, at denne Trofasthed mod det danske lige saa meget var en aandelig Nødvendighed som en Dyd. Modgangen — Krigens Modgang — har styrket Bevidstheden, og Overbevisningen om, at Fredsslutningen vilde give en endelig og lykkelig Løsning af Grænsespørgsmaalet, har hjulpet til. Derfor kunde det ogsaa bæres, at mange af de nye antidanske Dekreter, der var indført i Sydslesvig, nu kom til Nordslesvig. —

Men Løsningen skulde blive den mest smertelige for de danske Slesvigere.

I Konferencen i London, der var begyndt i Maj Maaned, deltog som i 1852 England, Frankrig, Rusland, Sverige-Norge og naturligvis Prøjsen, Østrig og Danmark.

Hurtigt kom Slesvigs Deling som en Mulighed til Drøftelse, — til stor Harme for Augustenborgeren og hans Tilhængere. Konferencemagterne havde ganske vist tolv Aar i Forvejen udtalt sig til Fordel for den danske Helstats Bevarelse, men ingen af dem havde nu nogen virkelig Interesse deri, — hverken Arvespørgsmaalet eller Forfatningssagen kunde betyde noget. —

Østrig og Prøjsen var kommet Slesvigholstenerne til Hjælp, — Østrig holdt længst med Augustenborgeren, medens baade Wilhelm (I) og Bismarck i Virkeligheden havde udstødt ham, — og efter de forenede Hæres Sejr opstod Spørgsmaalet om, hvordan det Land, Danmark maatte afstaa, skulde regeres. — De første Forslag om en Personalunion blev hurtigt affærdiget, og man nøjedes med at drøfte Delingen af Slesvig.

Prøjsens Forslag om en Linje Aabenraa—Tønder stod over for et dansk Forslag om Sli—Dannevirke-Linjen. En Overgang saa det ud til, at en Drøftelse om en Linje mellem disse to kunde komme i Stand. Et Par af Stormagterne foreslog Grænsen sat ved en neutral Voldgift. Det afslog Prøjsen, og Danmark afviste Tanken om en Grænse nord for Slien—Dannevirke. Frankrig foreslog i sidste Øjeblik en sognevis Afstemning,

saa Befolkningen kunde vejlede Voldgiftsdommerne; men hverken Prøjsen eller Danmark – under Monrads Ledelse – vilde akceptere dette Forslag.

Konferencen sprængtes, der kom intet Resultat af den, og den danske Regering var ikke uden Skyld deri. Omtrent samtidigt udløb Fristen for Vaabenhvilen, og faa Dage efter, den 29. Juni, gik de prøjsiske Tropper i Baade over Alssund ved Arnkilsøre. Den sidste danske Skanse var tabt, Nederlaget fuldstændigt. Regeringsskiftet i København (Bluhme afløste Monrad) kunde ikke ændre den Kendsgerning, at Fjenden nu kunde diktere Freden.

Freden blev underskrevet i Wien, – den *foreløbige* Fred den 1. August, den *endelige* Fred den 30. Oktober. Danmark maatte afstaa alle tre Hertugdømmer til Prøjsen og Østrig, kun fik Kongen for de „kongerigske Enklaver“ en Erstatning i „de otte Sogne“ øst for Kolding og et Stykke Land ved Ribe.

Kongeaagrænsen var blevet en Kendsgerning.

5

Og dog var i Folkebevidstheden Krigen ikke forbi med denne Fredsslutning. Slesvigholstenerne var lige saa lidt som Danskerne færdige med deres Kamp, selv om de var kommet ind under samme Herredømme, – de agiterede endnu en Tid for deres Hertug. Men de føjede dog til deres Agitation Ønsket om den nærmest mulige Tilslutning til Prøjsen.

Anderledes saa det ud for de danske Slesvigere, der til det sidste havde gjort sig Haab om en god Løsning. Endnu en lille Tid kunde der her og der være Uklarhed over, hvorvidt en Tilslutning til Danmark var det dybeste Ønske, men det varede kun en Stund.

Straks efter Londonkonferencens Slutning kom nye prøjsiske Bestemmelser. Alle Embedsmænd, der endnu følte sig forpligtede over for den danske Konge, skulde nedlægge deres Hverv. Alle Embedsmænd, der var født i Kongeriget og ikke havde fast Ejendom i Slesvig, skulde forlade Landet. I Haderslev og Aabenraa blev Tysk Kirkesproget ved Højmessen, og kun Aftensangen maatte være dansk.

I Hundredvis af Embedsmænd, Præster, Lærere og Jurister, forsvandt, og Folkets Anmodninger om at beholde dem blev ikke ænsede. Men naar Folket overhovedet kom

med Anmodninger og ikke straks var klar over, at en ny Tid var begyndt, skyldtes det jo, at Fredsslutningen ikke havde klaret Hertugdømmernes Forhold. Danmark havde overladt til Prøjsen og Østrig at afgøre Landets Skæbne.

Sejrherrerne var ikke enige. Den selvbestaltede Hertug Frederik VIII blev sat til Side og taaltes kun som Privatmand i Landet. Dette betød en Vigen fra Østrigs Side, – Østrig, som den fjerne Deltager i Striden, havde gerne set et „Hertugdømme Slesvig-Holsten“ som en Del af det tyske Forbund. Prøjsen ønskede at slutte Hertugdømmerne helt til sig. Men foreløbigt enedes Sejrherrerne om en Fællesregering med den prøjsiske Grev von Zedlitz-Neukirch og den østrigske Baron von Halbhuber (indtil Februar 1865 var det Grev Revertera) som Civilkommissærer.

Det første alvorlige Brud mellem Østrig, der støttede Slesvigholstenerne, og Prøjsen, der ønskede Landet for sig selv, viste sig, da Bismarck forlangte, at Augustenborgerens Arvekrav skulde undersøges paany, før Prøjsen kunde anerkende hans Ret til Hertugtitlen. Men derefter gik det Slag i Slag. I Februar 1865 krævede Bismarck Fællesskab for Prøjsen og Slesvigholsten i Told, Hær, Flaade, Post- og Telegrafvæsen. Østrig kunde ikke anerkende dette, men dets Protest betød ikke meget. I Marts flyttede Prøjsen, uden at spørge sin Forbundsfælle, Flaadestationen fra Danzig til Kiel. Slesvigholstenerne agiterede endnu livligt, og i Juni 1865 opfordrede Kongen af Prøjsen Augustenborgeren til at forlade Landet. Ogsaa det protesterede Østrig imod, og en Overgang saa det ud til Krig mellem de to Sejrherrer, men i August sluttedes i Gastein en Overenskomst, hvorefter Holsten skulde styres af en østrigsk og Slesvig af en prøjsisk Statholder.

Denne Overenskomst betød en kort, men lidet paalidelig Ro mellem Sejrherrerne. Den prøjsiske Statholder i Slesvig, von Manteuffel, gjorde alt for at undertrykke Slesvigholstenerne, mens den østrigske Statholder i Holsten, von Gablenz, støttede dem og tillod store Demonstrationsmøder.

I Slesvig udstedtes i 1866 en Forordning, der satte haarde Straffe for enhver, der arbejdede for en anden Landsoverhøjhed, – Slesvigholstenerne kaldte bittert Loven for „Tugthusforordningen“. I Holsten derimod hyldedes Hertugen, Frederik VIII, mens Prøjsen lige saa aabenlyst haanedes. – Disse Tilstande var uholdbare; og da Østrig til sidst indbragte Sagen for det tyske Forbund, saa Prøjsen deri en kærkommen Provokation til en Krig med den tidligere Forbundsfælle, – ikke blot for at faa klaret Spørgs-

maalet Slesvigholsten, men for at faa afgjort, hvilken af de tyske Forbundsstater der var den stærkeste.

Denne Krig udkæmpedes uden for Grænselandets Omraade, — i Böhmen blev det afgjort, at Slesvig-Holsten skulde høre til Prøjsen.

At den danske Regering under disse Forhold i Hertugdømmerne fra 1864 til 66 haabede paa, at der endnu kunde opnaaes en heldig Løsning for Slesvigs Vedkommende, er naturligt; og der blev arbejdet meget derfor i Frankrig. — Det eneste, der blev opnaaet, var imidlertid, at der til Pragfreden mellem Østrig og Prøjsen blev føjet en Bestemmelse om, at „de nordlige Distrikter“ i Slesvig skulde have Lejlighed til ved en Afstemning at tilkendegive deres Ønske om, hvilken Nation de vilde tilhøre.

Men endnu mere end den danske Regering haabede den danske Befolkning i Slesvig paa en ny Løsning, og kun de mest klarsynede, som Frederik Fischer, forstod, at den ikke var nær forestaaende.

6

De sparsomme Beretninger fra Almenmand viser — hvad der er naturligt —, at Stemningen har været præget af Uligevægtighed. Adskillelsen fra Danmark har virket med Kendsgerningens Haardhed, og Haabet om denne Tilstands Foreløbighed har taget Livtag med Fortvivlelsen, saa den ene Dag var lige saa lys, som den anden var mørk. Modig Trods, der kunde ægge til Dumdristighed, er gaaet Side om Side med rolig Fornuft.

Mange politiske Sogneførere, der havde lidt mere Indsigt i de Ting, der gik forud for de triste Resultater, trak sig tilbage i bitter Skuffelse. Mange Steder stod Folket uden Vejledning. Men Udviklingen var dog naaet saa langt, at Meningerne traadte skarpere frem end før; baade den utilfredse og den forhaabningsfulde fik Mæle, og den handlelystne var ikke bange for at tale om Oprør. — De nye prøjsiske Myndigheder har været klar over Folkets Sindelag, thi da der tales om en større Udvandring, anbefaler de Bismarck at fremskynde Opkøb af slesvigsk Jord for at sikre den for Tyskheden.

Bortset fra Embedsmændene, der *skulde* rejse bort, fandt naturligvis en Del Udvandring Sted, dog endnu ikke i større Stil; det var forbundet med for mange praktiske Vanskeligheder. Dog rejste en Del dansk Almue, der havde Familie i Kongeriget, nord-

paa, ligesom ogsaa en Del Bønder solgte Gaardene for at forlade Hjemlandet. Paa den anden Side — og det er et Tegn paa, at mange regnede Tilstanden for en foreløbig — blev en Del af de kongerigske Soldater tilbage, giftede sig og tog Arbejdet op i Sønderjylland.

Hverken Fortvivlelsen eller Modet lader sig imidlertid maale, men Troen paa Fremtiden taler ud af den Modstand, der hurtigt gjorde sig gældende over for det nye Styre.

Den dansksindede Befolkning var i høj Grad utilfreds med den Stab af Embedsmænd, der var kommet, efter at de danske var fordrevet; og en hel Del Tyske indsaa, at Befolkningen blev ilde behandlet. Overpræsident Scheel-Plessen kunde saaledes indberette til Berlin, at man ikke havde været heldig i Valget af Embedsmænd, at de fleste af dem ikke var deres Embeder voksne i faglig Henseende. Det gjaldt for Eksempel paa et for den jevne Befolkning saa ømfindtligt Omraade som Gudstjenesten. De tyskuddannede Præster kunde kun prædike Dansk paa et frygtelig gebrokkent Sprog.

Bestemmelsen om, at kun Kieler-Kandidater kunde faa Embede, fik en Overgang forfærdelige Virkninger for den dansksindede Befolkning, fordi det betød, at det var Slesvigholstenerne, der kom til at beklæde alle vigtige Poster, og de benyttede den foreløbige Lovløshed til en brutal Undertrykkelse af deres Modstandere.

Denne Fremfærd førte til mange Protester fra dansk Side, og der blev fra Berlin taget et vist Hensyn dertil, — dog snarere for at modarbejde Slesvigholstenerne og deres østrigske Venner end for at hjælpe Danskerne.

Efter Aftalen i Gastein, der satte Slesvig helt under prøjsisk Styre, var der en Overgang en nogenlunde Hensynsfuldhed i Styret, men General von Manteuffel lod samtidigt tydeligt forstaa, at de Hensyn, der blev taget til Danskernes Nationalitet, ikke kunde give Haab om en Forandring af Grænsen, — han var heri mere aaben end Bismarck, der havde ment, at en vis Mildhed vilde vinde Danskerne for Prøjsen.

Danskerne i Nordslesvig har i den Tid oplevet Ting, der nok kunde sætte Sindene i Bevægelse. Den 22. April 1865 holdtes paa Dybbøl Banke og ved Arnkilsøre store prøjsiske Sejrsfester, og Grundstenene til de Monumenter, der endnu staar der, blev nedlagt. Tydeligere kunde Prøjsens Hensigt — den endelige og fuldstændige Annektion af Landet -- dog vanskeligt udtrykkes. Alligevel levede Danskerne i Haabet, indgav deres Protester, holdt Møder, planlagde Oprettelse af Privatskoler, drog i store Skarer til København, haabede, at den danske Regerings Forhandlinger vilde give Resultat, —

og oplevede til sidst en Bekræftelse — om end en svigagtig — af deres Tro, da de saa § 5 af Prag-Freden.

Hvordan det vilde være gaaet uden denne Tro, om alene Trods og Modstand havde været nok til den danske Nationalitets Bevarelse, — det er vanskeligt at sige. Men Historien om Krigen 1864, Fredsslutningen i Wien, de nærmeste haarde Følger, indtil Freden i Prag, er for den danske Befolkning i Slesvig Historien om Troen paa, at alt det skete ikke kunde være en uforanderlig Sandhed.

OMKRING § 5

I

Pragerfredens Artikel 5 havde denne Ordlyd:
„Kejseren af Østrig overdrager til Kongen af Prøjsen alle sine ved Fre-
den i Wien den 30. Oktober 1864 erhvervede Rettigheder til Hertugdøm-
merne Holsten og Slesvig, dog saaledes, at Befolkningen i de nordlige Distrikter
af Slesvig skal afstaaes til Danmark, naar den ved en fri Afstemning tilkende-
giver Ønsket om at blive forenet med Danmark.“

Nu bagefter kan det være let nok at se, at denne Paragraf af to Grunde ikke havde nogen reel Værdi, — for det første var der ikke ansat noget Tidspunkt for Afstemnin-
gens Gennemførelse, for det andet var Begrebet „de nordlige Distrikter“ saa vagt, at
Omraadet jo kunde indskrænkes og udvides efter den bestemmende Magts Lyster.

Enkelte klarsynede har erkendt denne Svaghed i Udtrykkene, men for den almene
Befolkning betød Kendskabet til denne Paragraf et Haab om, at de Trængselstider,
der var begyndt med 1864, snart maatte være forbi for Nordslesvig, — thi nu havde de
fleste Danske omsider affundet sig med den Delingstanke, der, skønt saa naturlig, havde
haft svært ved at vinde Fodfæste.

Hele Hertugdømmet Slesvig, Landet mellem Kongeaa og Ejder, havde dengang om-
kring 400,000 Indbyggere; deraf var ca. 42 pCt. dansktalende, 49 pCt. talte Tysk eller
Frisisk, og 9 pCt. talte to Sprog, — de sidste udgjorde det „blandede Bælte“. En De-
ling skulde derfor være den enkleste Løsning.

Hvad Prøjsens mægtige Mand mente om Spørgsmaalet afgang af, hvilke Hensyn
han til de forskellige Tider havde at tage. At han allerede omkring Nytaar 1864 lod
sine betroede Mænd forstaa sin Uvilje mod Slesvigholstenerne og opsatte det som sit
Maal, før eller senere at gøre dem til Prøjsere, betød ikke, at han ogsaa ønskede at for-
tyske de danske Nordslesvigere. Under skiftende Forhandlinger før og efter 1866, For-
handlinger baade med officielle danske Udsendinge og mere private Sendebud, lod han
Gang paa Gang skinne igennem, at han selv vel, men den prøjsiske Konge ikke, var
villig til at gaa ind paa en Deling.

Da den prøjsiske Landdag kort efter Freden fik Fredsbetingelserne forelagt til God-
kendelse, protesterede dens Medlemmer i stort Tal mod § 5 og mente det bedst at

sætte den ud af Kraft for at faa en Ende paa det stadigt svævende Grænseproblem. Bismarck svarede dengang endnu Landdagen paa en Maade, der maatte være gunstig for Danskerne: „Jeg har altid været af den Mening, at en Befolkning, som virkelig — med utvivlsom og gentagende tilkendegivet Vilje — ikke vil være prøjsisk eller tysk, men som — med utvivlsom tilkendegivet Vilje — vil tilhøre en umiddelbart tilgrænsende Nabostat af dens egen Nationalitet, ikke bidrager til at styrke den Magt, fra hvilken den stræber at blive adskilt.“ Og om § 5 udtalte han, at den Kendsgerning, at Bestemmelserne var saa vage, at Prøjsen vilde staa med ret frie Hænder, hvad Udførelsen angik, alligevel ikke kunde fritage Regeringen fra at overholde indgaaede Forpligtelser.

Dette Standpunkt skulde gennemgaa saa mange Stadier, før det var forvandlet til sin egen Modsætning.

2

Da Fredens Betingelser blev bekendt i Slesvig, begyndte Slesvigholstenerne en hidsig Agitation imod § 5. Den indeholdt for dem to nedslaaende Tanker, — Annektion fra Prøjsens Side, og Slesvigs Deling, — Slag, der ramte deres bærende Idéer om Selvstændighed og Udelelighed.

Men ogsaa uden denne æggende Agitation fra Slesvigholstenernes Side vilde en dansk Rejsning have fundet Sted. Efter Nederlaget og Freden i Wien 1864 havde store Dele af den sønderjydske Befolkning en ubehagelig og ubestemmelig Opfattelse af, at den danske Regering havde handlet baade uforsigtigt og uforsvarligt, saa det nu krævedes, at Folket selv tog Haand i Hanke med den videre Udvikling.

Endnu før den endelige Fred var sluttet, havde man fra København — tilskyndet af den i sønderjydske Forhold saa indflydelsesrige Regensburg — sendt A. D. Jørgensen, en af Sønderjydernes egne Mænd, herved for at foranstalte en stor Meningstilkendegivelse fra den danske Befolknings Side. Hans Initiativ blev i nogen Grad modarbejdet af Hans Krüger. Men da den endelige Fred var sluttet, lod Sønderjyderne sig ikke holde tilbage. Mange nye Mænd satte sig i Gang for Arbejdet; ivrigst var Slagtermester Reimers fra Sønderborg, en Mand, der havde lige stor Indflydelse paa Land som i By. Der var Gaardejer Hans Lassen fra Lysabild paa Als, I. P. Friis fra Ejsbøl, Laurids Skaus Broder P. Skau, Buxhave (Laurids Skau var død 1865), Godsejer Nicolaj

Ahlmann fra Werthemine paa Als, og mange flere. Og allerede den 29. August samledes i Hamborg 47 nordslesvigske Repræsentanter for at udarbejde den Skrivelse, der skulde overrækkes Kong Wilhelm og først give Udtryk for Glæden over § 5, dernæst anmode om dens hurtige Gennemførelse.

Til Formand for Deputationen valgtes Godsejer Ahlmann. Men til Trods for Bismarcks positive Holdning paa det Tidspunkt fik Deputationen hverken Foretræde for Kongen eller for Regeringen. At 17,000 Nordslesvigere, trods Embedsmændenes Aarvaagenhed, underskrev Anmodningen, bevirkede heller ikke noget Svar fra den prøjsiske Regerings Side.

Slesvigholstenerne dannede samtidigt en Forening mod Slesvigs Deling og samlede Underskrifter til en Adresse. Til Danskernes Glæde lykkedes det kun Modstanderne at samle 6000 Underskrifter. En Del danske Kredse ønskede, at Agitationen skulde fortsættes, men Størstedelen af Sønderjyderne fandt det klogest nu ikke at tirre den prøjsiske Regering, men vente paa Afstemningen, der sikkert snart vilde blive iværksat.

3

Kun nogle faa Maaneder skulde Haabet sprede en lysere Stemning blandt Danskerne i Nordslesvig. Allerede hen imod Jul 1866 begyndte de Forordninger, der een efter een, fortsat gennem tolv Aar, skulde udlette § 5's Betydning.

Det første haarde Slag var Meddelelsen om Udskrivning til Sessionen, — en knugende Tanke for de allerfeste danske Mænd, en Forordning af skæbnesvanger Betydning for Danskheden, Sporen til Udvandring ogsaa længe efter, at den almene Folkestemning var blevet vendt i Retning af, at enhver skulde blive paa sin Post.

Prøjsens Værnepligt foreskrev en treaarig Tjenestetid. At unge nordslesvigske Bønder ikke havde Lyst til at underkaste sig denne Lov, saa længe der var Haab om, at § 5 snart vilde opfyldes, er klart. Store Skarer paaberaabte sig da en anden Paragraf i Pragfreden, § 19, der berettigede dem til at optere for Danmark (vælge dansk Statsborgerskab), for paa den Maade at blive slettet paa Lægdsrullen. Efter Optionen skulde følge en midlertidig Udvandring til Danmark. Nogle efterfulgte denne Paragrafs Bestemmelser, andre udvandrede uden Formaliteter og mistede derved alle Rettigheder. Resultatet var, at der til Sessionen i Haderslev i Januar 1867 kun mødte atten, skønt der var udskrevet fire Aargange.

En ny Strøm af Optanter kom, da de saakaldte *Kontrollforsamlinger* blev oprettet, — disse Kontrollforsamlinger gjaldt Soldater, der havde aftjent deres Værnepligt i den danske Hær og nu skulde inddrages i den prøjsiske Reserve. Det drejede sig om fjorten Aargange i Alderen fra det 23. til det 38. Aar. Størstedelen af dette Mandskab i Nord-slesvig nægtede at aflægge Eden. Mange blev ført i Fængsel og ikke løsladt, før deres Modstand var brudt og Eden aflagt; men mange af dem, der havde haft Lejlighed til at komme ud af Landet, var udvandret, efterladende Hus og Hjem. Og i dette første alvorlige Udvandringsforaar forsvandt mellem seks og otte Tusind danske Nord-slesvigere.

I 1870, da Krigen mellem Tyskland og Frankrig udbrød, gentog sig Udvandringerne, — Optionsfristen var udløbet 1869. Mange Forhandlinger førtes mellem den danske og den prøjsiske Regering i Anledning af Optantspørgsmaalet. Men først langt senere skulde det komme til en Løsning; og selv om de, der vendte tilbage til deres Ejendomme, gennemgaaende blev taalt, svævede Udvisningsordren altid over deres Hoveder. Og for den danske Sag var de udadtil uden Betydning, — een af Forklaringerne til de danske Stemmers Tilbagegang i de næste Aar.

Nogle Tal, selv om de stammer fra en senere Tid, vil illustrere Betydningen af de nye prøjsiske Dekreter. Statistikerens for Altona By, von Wobser, offentliggjorde i 1887 en Redegørelse for Provinsen Slesvig-Holsten i Tiden fra 1867 til 1885, altsaa de første atten Aar under prøjsisk Styre. Det fremgaaer deraf, at Befolkningstallet i de fire nord-slesvigske Amter, Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder, i denne Tid er gaaet tilbage med godt 9000. Og at de samme Amter i den samme Tid havde en Merudvandring pr. 100 Indbyggere paa 21,5 — idet der i dette Tidsrum var udvandret 39,211, deraf de 22,000 i Tiden fra 1867 til 1880.

Hovedsummen af disse Udvandringer skyldtes Sessionsbestemmelserne. Nogle værnepligtige udvandrede af simpel Ulyst mod Soldatervæsenet, andre af stædig, national Uvilje mod Faneeden, mange i Overbevisningen om, at Tilstanden var et Overgangsstadium; en hel Del regnede ikke med at komme tilbage og rejste til Amerika. Den danske Sag led meget derved.

Men selvfølgelig var der andre Ting end de militære Bestemmelser, der gjorde sig gældende.

Kunde de fleste Nordslesvigere endnu under Udskrivelsen til den første Session tro, at § 5's Opfyldelse laa nær, saa rykkedes Haabet et Skridt bort fra Sindene, da midt i Januar Maaned 1867 „Annektionspatentet“ blev bekendtgjort, den Lov, ifølge hvilken Hertugdømmerne skulde indgaa som en Provins af Prøjsen, og hvorefter Grænsepælene flyttedes til Kongeaen.

I dette Patent var hverken § 5 eller Nordslesvigs Særstilling nævnt. Sønderjylland indgik som en Del i den almindelige prøjsiske Administration. Kongeriget Prøjsen bestod af *Provinser* med en Overpræsident i Spidsen. Hver Provins var inddelt i *Regeringsdistrikter* med en Regeringspræsident som Leder, og Regeringsdistriktet opdelt i *Kredse* med en Landraad som øverste Civil- og Politimyndighed.

For Slesvig-Holstens Vedkommende sad Overpræsidenten i Kiel, den slesvigske Regering sad i Slesvig. Kredsene kom for Nordslesvigs Vedkommende omtrent til at svare til de gamle Amter, dog saadan at Løgumkloster blev lagt ind under Tønder Kreds. — Overpræsident blev den tidligere Embedsmand i den danske Helstat, Grev Carl Scheel-Plessen. Regeringen skulde samarbejde med en Provinslanddag, der mest havde raadgivende, men delvis ogsaa lovgivende Myndighed. De enkelte Kredse opdeltes igen i Kommuner. Kredsens øverste, Landraaden, havde en Kredsdag, valgt efter meget indskrænket Valgret, til sin Raadighed. Denne Kredsdag var sammen med Landraaden Myndighed baade for Land og By. Ogsaa Byernes Administration omordnedes; Valgretten til Byraadet blev sat efter en høj Indtægtsskala, der kunde fastsættes særskilt for hver By, og denne Bestemmelse benyttedes til at sikre Tyskerne overvældende Flertal i alle de nordslesvigske Købstæder med Undtagelse af Haderslev.

Til Nyordningen under Prøjsen hørte ogsaa Adskillelsen af Forvaltning og Retsvæsen. For Nordslesvig blev Instanserne Amtsretterne (Underretter) i Byerne, Overretten i Flensborg, og Landsoverretten i Kiel. For Retten anvendtes Dansk i Civilsager, Tysk i Kriminalager. I Kredsdagen var Dansk ligeberettiget med Tysk, og danske Medlemmer af Provinslanddagen maatte benytte sig af deres Modersmaal.

I mange Henseender betød disse rent administrative Nyordninger store Forbedringer fra tidligere Tidens udviklede og ubekvemme Forhold. — Men enhver Administrations Fordele kan begrænses af de Embedsmænd, der skal udøve den.

Allerede i Foraaret 1864, under Prøjsernes Fremmarch, og i den nærmeste Tid derefter, var de fleste dansksindede Embedsmænd i Syd- og Mellemslesvig blevet fjernet. Fra Nordslesvig var ogsaa en Del blevet fortrængt, mens andre var udvandret frivilligt. Nu, efter den prøjsiske Administrations Indførelse, kom Turen til de nordslesvigske Embedsmænd ogsaa, — de skulde aflægge Troskabseden til den prøjsiske Konge.

Der sad i Nordslesvig endnu nogle danske Forstmænd, Herredsfogeder, Præster, og de fleste af de gamle Lærere. For at befri dem for det vanskelige Skridt blev der sendt en Deputation til Berlin, men naturligvis uden andet Resultat end det negative, at straks 27 Præster og dobbelt saa mange Lærere blev afskediget.

Spørgsmaalet om Edsaflæggelse og Edsnægtelse skulde endnu en Snes Aar og mere komme til at sætte Skel i den sønderjydske Befolkning. Mange — vel endnu de fleste — mente, at Edsaflæggelsen var lig en Forskrivelse til Fjenden og en Opgivelse af den dyrebare Ret, § 5 indeholdt. Andre derimod saa paa Eden som et Løfte, aftvunget under truende Forhold, og mente, at det var bedre at blive paa Arbejdspladsen. Begge Fløje var dybt optaget af den nationale Sag.

Skillelinjen skulde ogsaa blive geografisk og kom derved til at fortælle en Del om Psyken i de forskellige Egne af Landet. Edsnægterne var flest i Haderslev Vesteramt, hvor Krügers Kreds og mange flere af seje og stædig, trodsig Bondenatur troede paa den aabenbare Protests Magt; derfor fandt ogsaa de fleste Afskedigelser Sted just i den Egn, hvor den nationale Sag saa tidligt var blevet en Folkesag. I Haderslev Østeramt, Aabenraa Amt, paa Als og Sundeved derimod sejrede mere og mere den Opfattelse, Biskop Jørgen Hansen tidligt havde gjort sig til Talsmand for, at Edsaflæggeren ikke behøvede at gøre sig Bekymringer. Det gjaldt for den nationale Sags Skyld at se nøgternt og praktisk paa Forholdene.

De to Standpunkters moralske Kvalitet lader sig ikke veje op mod hinanden; de er begge taget af upersonlige Hensyn. Men til Held for Befolkningen var der flest, der fulgte den mere fremsynte Tanke, som maatte føre til Edsaflæggelse. Begge Parter kom til at lide for deres Standpunkter, nogle ved Udvisning, andre ved deres Medborgeres Foragt og ved Modstandernes fortsatte Forfølgelse.

6

Da Slesvig og Holsten var blevet en prøjsisk Provins, skulde den nu ogsaa deltage i Valget til den grundlovgivende Rigsdag for det nordtyske Forbund, som var blevet dannet efter Afslutningen af Krigen med Østrig. Dette første Valg skulde finde Sted allerede den 12. Februar 1867, altsaa kun en Maaned efter Annektionen.

Det gamle Hertugdømme, nu „Regierungsbezirk“, Slesvig, blev inddelt i fire Valgkredse. Første Kreds: Haderslev og Aabenraa Amter samt Slogs Herred; anden Kreds: Sønderborg og Flensborg Amter og en Del af det gamle Gottorp Amt; tredje Kreds bestaaende af Resten af Gottorp Amt, og endelig fjerde Kreds, der dannede en lang Strimmel langs Vestkysten, fra Frederiksstad i Syd til Døstrup og Mjolden Sogne i Nord. Denne fjerde Valgkreds bestod af Tønder Amt, dog fradraget Slogs Herred, samt Husum og Bredsted Amter og Landskabet Ejderstedt.

For Danskerne var der kun Tale om at opstille Kandidater i første, anden og fjerde Valgkreds; men Kredsenes Afgrænsning var ikke videre tilfredsstillende. Første Kreds vilde være sikker paa et positivt Resultat for Danskheden. I anden Kreds var det overvejende danske Als og Sundeved lagt sammen med Flensborg Amt og en Del af det gamle Gottorp Amt. Tredje Kreds regnedes paa Forhaand for tabt. I fjerde Kreds var danske Sogne omkring Tønder lagt sammen med store frisiske og tyske Omraader.

Først tvivlede Danskerne paa, om de overhovedet skulde deltage i Valget, idet Edsnægterkredsene mente, en fuldkommen Passivitet vilde være den virksomste Protest. Men dette ukloge Standpunkt, der ved Afgivelsen af lutter tyske Stemmer vilde have givet det Udseende af, at Landet var tysk, maatte dog hurtigt vige Pladsen for en mere fremsynt Erkendelse af just dette Valgs Betydning som en Slags Prøve paa den i § 5 lovede Afstemning. Og Danskerne besluttede derfor at indgive en Klage over Kredsenes Grænser til Overpræsidenten i Kiel, en Klage, der ikke toges til Følge.

Den danske Valgagitation var svag. Nogen virkelig samlende Førerskikkelse fandtes ikke, nogen Valgorganisation var ikke dannet, den ny indførte Administration ikke saa velkendt, at den jevne Mand ikke her og der kunde fristes til at give efter for Valgtryk, og endelig var Bestemmelsen med Valgret for alle hæderlige Mænd over 25 Aar noget nyt.

Laurids Skau var borte, og ingen havde endnu øvet sig i at overtage hans Hverv som

ildnende Taler. Hans Krüger havde — noget ufortjent — skabt sig en Del Mistillid i Befolkningen ved en Overgang at forsøge et Samarbejde med Slesvigholstenerne mod Prøjerne. Vesterlandets Fører, Knud Knudsen paa Trøjborg, var død.

Men just ved denne Usikkerhed, denne Famlen, dette Ukendskab til Fremgangsmaaden blev Valget af Februar 1867 og Forberedelsen til det af stor Betydning for Fremtiden. Savnet af Vejledere fremkaldte en stor Flok unge Begavelse, der var rede til at yde et bevidst og opofrende Arbejde for den nationale Sag. Det var i Haderslev By og Amt Physikus Madvig, Konsul Amorsen, Hjort-Lorenzens Søn, den tidligere, nu afskedigede Herredsfoged, P. Skau-Buxhave, „Klosterpolitikeren“ Cornelius Appel, Rødding, Møller Jakobsen-Brøns; i Tønderegnet tog Knud Knudsens Søn H. A. Knudsen til Trøjborg Føringen; paa Als var det Slagtermester Reimers, Godsejer Ahlmann, og Hans Lassen, Lysabild; i Aabenraa Tobaksfabrikant J. P. Junggreen og Callsen-Posekjær; i Flensborg i første Række den afskedigede Lærer Gustav Johannsen og Privatskolelærer Monrad. — Af de her nævnte var kun tre indvandrede fra Kongeriget — Madvig, Monrad og Amorsen —, alle de andre var Sønderjyder.

Denne Flok overtog nu med talrige frivillige Medarbejdere, ved personlig Agitation saa at sige fra Hus til Hus, uden Hjælp af Aviser og Forsamlinger, at organisere Danskernes Valg i en Tid, hvor Retstilstandene endnu var forvirrede.

Nu — al Usikkerhed til Trods — var der Bund for Agitationen, fordi de nye Myndigheders Haardhændethed havde vakt Folkets Harme.

Kandidatopstillingen voldte en Del Besvær. Krüger havde, som før nævnt, mødt en Del Uvilje. Alligevel enedes man til sidst om at opstille ham som Danskernes Kandidat i første Kreds. I anden Kreds blev Nicolaj Ahlmann opstillet; over for ham stod paa Als den prøjsisk sindede Amtmand Mathiesen, og i Flensborg opstillede Slesvigholstenerne den tidligere Amtmand Kraus. I fjerde Kreds opstillede Danskerne den afsatte Herredsfuldægtig Detlefsen fra Læk i Kær Herred; over for ham stod tre tyske Kandidater.

Den kortvarige, men energiske danske Valgagitation gjorde sin Virkning, selv om det naturligvis mange Steder mærkedes, at de Embedsmænd, Lærere og Præster, Befolkningen hidtil havde set hen til som Vejledere i alle politiske Spørgsmaal, nu var borte, og selv om Nedtryktheden i de Hjem, hvis Sønner var udvandrede, svækkede Kampmodet.

Valget var en stor dansk Sejr for Nordslesvig. Hans Krüger blev valgt i første Kreds med 15,028 Stemmer mod den tyske Amtmand Kiers 3,702. I anden Valgkreds blev Nicolaj Ahlmann valgt med 9,927 Stemmer imod de to Tyskes 9,610. I fjerde Kreds, hvortil man paa Grund af dens geografiske Form ikke havde knyttet noget Haab, lykkedes det dog at samle 2,539 danske Stemmer.

I en Tid, hvor Delingstanken var ved at blive befæstet, maatte dette Resultat vække Jubel. For alt, hvad der senere skulde ske, og i Betragtning af Delingstankens endelige Gennemførelse i 1920, er dette Valg da ogsaa saa betydningsfuldt, at det er værd at se nøjere paa det.

Byerne i Nordslesvig – Haderslev, Aabenraa, Sønderborg og Tønder – havde af Landsdelens 182,000 Indbyggere kun de 24,000. Men i Byerne havde baade den gamle Slesvigholstenisme og den nye Prøjseraand – mest takket være Embedsstanden – den største Indflydelse. Danskerne havde næppe gjort sig Haab om at vinde Flertallet i nogen af Byerne. Det blev kun Tønder, der fik det uundgaaelige store tyske Flertal. De tre andre Byer vandt dansk Flertal, Sønderborg med 66 pCt., Haderslev 59 pCt. og Aabenraa 52 pCt.

I første Valgkreds, Haderslev og Aabenraa Amter, samt Slogs Herred af Tønder Amt, fandtes kun to Sogne, Rabsted og Løgumkloster Bykommune, med et lille tysk Flertal. I anden Valgkreds mødte alt, hvad der laa nord for Flensborg Fjord, med stort dansk Flertal. Flensborg By og nærmest omliggende Sogne havde ligeledes dansk Flertal. — Syd og øst for Adelby begynder det tyske Flertal, og det bliver renere, efterhaanden som vi kommer længere sydpaa. — Syd for Højer og vest for Hanved Herred er der tysk Flertal undtagen i eet Sogn.

Om de prøjsiske Myndigheder da for Alvor havde haft i Sinde at efterkomme § 5's Bestemmelser, vilde Valget have afgivet det bedste Arbejdsgrundlag, idet de nordlige Distrikter af Slesvig kunde afgrænses af en Linje, der snoede sig syd om Flensborg By mod Nordvest op til Højer. Og kun hvad Flensborg By og nærmest omkringliggende Sogne vedkommer, adskiller denne Linje sig fra den, der blev Grænsen i 1920. — At Flensborg By maatte falde fra, er ikke saa underligt, — alene i de første atten Aar tiltog den i Befolkning, fra 22,000 til 33,000; og at en saa stor By virkede i sin Omegn, var uundgaaeligt.

Men hvad enten der blev taget Hensyn til Valgets Udfald eller ikke, — Danskerne

havde med deres Stemmetal gjort de Ord af Bismarck til Skamme, der sagde, at de nationale Forhold i Slesvig var for indviklede til at blive løst paa en retfærdig Maade.

7

Hans Krüger var ikke nogen ny Mand som de Danskes Repræsentant; men det nye Hverv — at tale de Danskes Sag i en stortysk Forsamling — var af uvant Karakter. Han talte ikke for godt Tysk; han var og blev Midtlandsbonde med sin stædige, selvbevidste, men bundreelle Karakter. Og den store Valgsejr, han havde opnaaet, blæste al Mistillid til ham til Side. Denne Mistillid havde været lige saa ubegrundet som hans egen øjebliksvise Tro paa at kunne naa Resultater ved Slesvigholstenernes Hjælp. Hans stædige Retsindighed kunde være ubehagelig for andre, fordi den ikke altid var parret med lige stor Omtanke og politisk Indsigt. At give ham gode, advarende Raad betød til det sidste at styrke ham i hans eget ufravigelige Standpunkt. Men denne Stædighed gjorde aldrig hans Retsindighed mindre, kun nu og da mindre anvendelig.

Hans Krüger hørte til den sjældne Type af Folkets Helte, der ved at være sig selv, holde paa sit eget, sige og forfægte sin egen Mening, samtidigt kom til at udtale, hvad hans eget Folk dybest inde og ganske ureflekteret følte. Derfor gjorde han Indtryk, og derfor kunde ogsaa hans Ry leve usvækket i Folkemunde, længe efter at de danske Nordslesvigere havde set Nødvendigheden af at følge en anden Politik end hans, ja helt op til Genforeningens Dage. Det er Udtryk for en Trofasthed, han fortjente.

Hans Krüger troede paa selve *Retten*, den enkle og klare, ikke blot den, der var lovet i § 5, hvis Hævdelse var eet af hans Vaaben, men ogsaa den Ret, der tilkommer ethvert krænket Folk. Af denne Tro blev han oftest Optimist, og hans Optimisme befrugtede hans eget Folk.

Den Mand, der i den tyske Rigsdag stod ved hans Side, var en ikke mindre trofast Natur, — men Nicolaj Ahlmann var mere tilbageholdende, mere eftertænsksom. Den sociale Forskel mellem Bonden og Godsejeren spillede ingen Rolle; de to klædte hinanden, og Ahlmann overgav Føringeren til Krüger, ja, beundrede sin Kollega for hans Djærvheds Skyld. Som den, der var godt skolet i Tysk, kunde Ahlmann affatte de fælles Erklæringer til Rigsdagen fejlfrit, slibe her og der paa Krügers til at begynde med lidt utilhuggede Sætninger. Han var i Besiddelse af en fornem Besindighed, der tvang ham til at forme sine Henvendelser til Landsmændene med stor Prægnans, og en Virkelig-

hedserkendelse, der gav Prægnansen Slagkraft; og samtidigt havde han ved sit stiltfærdige Væsen Evnen til at vinde sine Landsmænds Tillid. Men han havde ikke Krügers Vitalitet; den nøjere Overvejelse kunde skabe Pessimisme.

I Virkeligheden kunde Nordslesvig ikke være bedre repræsenteret i Berlin.

Men hvad skulde disse to Danske i det store tyske Forbunds Rigsdag, hvad var deres Opgave, og først og fremmest, hvad var deres Muligheder?

8

Umiddelbart efter det gode Valg var der Røster fremme om, at de to Rigsdagsmænd skulde protestere mod Tingenes Tilstand – den endnu ikke opfyldte § 5 – ved slet ikke at rejse til Berlin, – igen et Udtryk for Troen paa, at den passive Protest kunde virke, og tillige et Udtryk for manglende Indsigt. Men Ahlmanns mere overvejede Standpunkt sejrede. Det kom til Orde ved en Fest i Sønderborg, hvor Krüger talte om, at han først havde tænkt sig, de skulde rejse til Berlin og efter en kraftig Protest nedlægge deres Mandater, men at de nu var blevet enige om at blive paa deres Post.

Det var ogsaa det klogeste, thi som det snart viste sig, havde Bismarck sagt, at han vilde benytte sig af de to Nordslesvigeres Tilstedeværelse til at faa Spørgsmaalet om Slesvig afgjort. Hvor alvorligt han har ment det, er ikke let at afgøre; men havde Danskerne nedlagt deres Mandater, vilde Prøjerne deri have haft et alt for godt Vaaben.

Efter Aftale skulde der i Berlin være en Mellemand mellem de to Slesvigere og den danske Minister Quaade. Det gik ikke, at Forbindelsen mellem Sønderjyderne og den danske Regering blev aabenbar; men de to Parter skulde hver for sig arbejde paa § 5's Gennemførelse. Den franske Gesandt Benedetti og senere ogsaa Hannoveraneren Dr. Bauer indgik i disse hemmelige Drøftelser.

Men det varede længe, før de sønderjydske Rigsdagsmænd kunde faa Ordet; det blev først da Forfatningsudkastets Paragraffer i Begyndelsen af April kom til Drøftelse.

Forbundsforfatningens første Paragraf fastsatte Forbundets Landegrænser. Til denne Paragraf stillede Ahlmann og Krüger den 9. April et Ændringsforslag. I dette Forslag henstilledes til Rigsdagen at føje til § 1, at Forbundsstaterne forpligter sig til straks at gennemføre det nødvendige for at tilvejebringe en Forandring i Grænserne der, hvor det er traktatmæssigt betinget. – Derefter henvistes til Wienerfredens Artikel III og

Pragfredens Artikel V. — Det var det første Forslag fra en dansk Repræsentant i den tyske Rigsdag. Det var Hans Krüger, der i en Tale begrundede Forslaget, og Bismarck selv maatte svare.

Bismarcks Svar var nedslaaende for de Danskes Forhaabninger. Han henviste ganske vist til, hvad han før havde sagt i den prøjsiske Landdag, at en Regulering af Grænsen ikke kunde være de prøjsiske Interesser imod. Men han benægtede, at Nordslesvigerne havde nogen Ret til at kræve denne Regulering. Han understregede, at Grænsen, — *hvis* der skulde drages en ny —, da maatte drages efter den prøjsiske Stats strategisk-militære Hensyn, hvilket vilde sige, at noget af det mest danske Land, Sundeved og Als, vilde gaa tabt.

De spidsfindige Fortolkninger af § 5's Ordlyd fortsatte. Det hed „de nordlige Distrikter“, det hed ikke Nordslesvig til Forskel fra Sydslesvig. Disse nordlige Distrikter kunde man tænke sig meget smaa eller meget store, — „skönt saa store, som man tænker sig dem i København, vil de næppe falde ud.“ Endvidere berørte Bismarck allerede i denne Tale nogle Betingelser, der kort Tid efter skulde faa de dansk-prøjsiske Forhandlinger til at strande, nemlig Garantier for det tyske Mindretal i det muligt genforenede Omraade, Gældsordninger m. m.

Nogle Dage senere naaede Rigsdagen frem til Forfatningens Paragraf om Værnepligten. Denne Paragraf maatte igen give Danskerne Anledning til Protest og til at hævde Nordslesvigs Undtagelsestilstand. Det var just i de Dage, da de førnævnte Kontrolforsamlinger huggede ind i Reservisterne i Nordslesvig. Baade Ahlmann og Krüger havde Ordet for at forsvare deres Forslag, som gik ud paa, at Værnepligten suspenderedes i Nordslesvig „indtil et Resultat er naaet angaaende Afstaaelsen af de nordlige Distrikter til Danmark.“ — Forslaget blev stemt ned; Kampen for § 5 førtes stadig forgæves; og da de danske Rigsdagsmænd igen, et Par Dage senere, ønskede Ordet for deres Sag, blev det dem nægtet.

Krüger og Ahlmann havde imidlertid forudset denne Nægtelse og havde derfor ladet trykke en Rundskrivelse, som blev omdelt blandt Rigsdagens Medlemmer. Denne Skrivelse er paa fire tættrykte Sider, en Redegørelse for det dansk-nordslesvigske Standpunkt og dets Retskrav. Det er affattet i en behersket (sikkert Ahlmanns) Stil, men det dølger intet af de danske Følelser, den danske Harme og de Danskes Krav om Rettens Fuldbyrdelse. Selv om det ikke blev taget til Følge i Rigsdagen, gjorde det

Indtryk, og de to danske Repræsentanter vandt i indre Styrke ved at staa i Kampens Hede. For de Danske blev nogle enkelte programmatisk Sætninger af denne Skrivelse til Slagord og Ledetraad, — det var de sidste Sætninger: Hvorhen vor Samvittigheds Lys fører os, derom bestaar for os ingen Tvivl. Vi føler os som Danske; traktatmæssig Ret opfordrer os til, med fuld Aabenhed at give Udtryk for vort nationale Sindelag; vi vil vedblive at være Danske, vi vil behandles som Danske, og det skal ske efter Folkerettens Forskrifter.

For Befolkningen var det vigtigt, at ogsaa disse Sætninger var sagt, og i lidt ændret Form blev de skrevet under de to Rigsdagsmænds Billeder, der blev udsendt; men vigtigere var Dokumentets Indhold, der lod Tyskerne forstaa, at de danske Repræsentanter ikke var dumme Bønder. Tværtimod blev Krüger af Tyskerne kaldt for Nordslesvigeres ukronede Konge.

Den grundlovgivende Rigsdag endte med Forfatningens Vedtagelse inden for de daværende Grænser, uden Hensyn til Danskernes Protest. Men dermed endte hverken de to første danske Rigsdagsmænds Kamp eller Striden om § 5.

9

Hvor meget end den danske Befolkning og dens Repræsentanter protesterede mod Tingenes Tilstand, lod der sig indtil videre ikke ændre noget ved den Kendsgerning, at Slesvig nu var under prøjsisk Styre og at der var snevre Grænser for, hvor store Hensyn der blev taget til Mindretallets nationale Ønsker. Den nye Administration skulde gennemføres, og Deltagelse fra Danskernes Side var en Nødvendighed.

Hans Krüger var ganske vist ofte af den Mening, at Deltagelse var af det onde, — at den passive Modstand var den, der vilde vække mest Respekt. Til at begynde med lykkedes det Krüger at faa Ahlmann med til Passiviteten i Anledning af Valget til den første ordinære Rigsdag for det nordtyske Forbund i August 1867. Krüger havde ikke blot sin gamle Overbevisning at holde sig til; der var i Halvaaret mellem Februarvalget og Augustvalget sket Ting, som kunde spaa om Tilbagegang for det danske Stemmetal, idet over 5 pCt. af de danske Vælgere var gaaet over Grænsen. Dertil kom, at Valgkredsene var blevet lagt om. Første Kreds, der i Februar var Haderslev og Aabenraa Amter, blev nu Haderslev og Sønderborg Amter, mens Aabenraa Amt lagdes sammen

med Flensborg i anden Kreds, — det betød, at Danskerne kun kunde være sikre paa deres Kandidat i første Kreds.

Imidlertid blev Passiviteten ikke gennemført; Vælgerne var i stort Tal imod den, og Krüger og Ahlmann lod sig igen opstille. Til Trods for et uundgaaeligt og absolut Stemmetab blev Rigsdagsvalget alligevel godt for Danskerne. Svarende til de Farer, der laa i de store Udvandringer og i Befolkningens øjeblikkelige Slaphed efter de første Aars Skuffelser, var der hos Tyskerne stor Utilfredshed med det nye Regimente. Slesvigholstenerne var skuffet over Prøjsens Annektion og Indførelsen af de nye Skatte-love, der betød en Forøgelse af Skatten med 20 pCt. Valgdeltagelsen var derfor ikke livlig.

Anden Kreds var naturligvis tabt nu; Ahlmann fik kun 7618 Stemmer mod Slesvigholstenernes 8573. I første Kreds sejrede Krüger med 13,965 Stemmer mod Amtmand Kiers smaa to Tusind. Og da Stemmerne blev lagt sammen, viste det sig, at Danskerne havde Flertal i det samlede Hertugdømme. Men paa Rigsdagen skulde Krüger være alene om at repræsentere Danskerne i Slesvig.

Foruden dette første Valg til den nordtyske Rigsdag fandt i 1867 ogsaa Valget til den prøjsiske Landdag Sted. Landdagen behandlede de Sager, hver enkelt Stat inden for Forbundet havde egen Afgørelse over, — Retspleje, Kirke- og Undervisningsvæsen, og en Del mere. Landdagen skabtes ved indirekte Valg efter et Treklasesystem. Alle selvstændige Mænd over 24 Aar kunde vælge Valgmændene, men hermed hørte den lige Valgret op. En Tredjedel af Valgmændene valgtes blandt de højstbeskattede, der tilsammen betalte en Tredjedel af Skatten, næste Tredjedel af den efterfølgende Skatteklasse, og sidste Tredjedel af Resten. — Desuden var Valgene offentlige, og Valgtryk forblev ikke ukendt.

Slesvig inddeltes til Landdagsvalget i syv Kredse, der betød en heldigere Fordeling for Danskerne, Haderslev Amt var stadig første Kreds, mens Aabenraa og Sønderborg lagdes sammen til anden Kreds. Danskerne opstillede ogsaa til Landdagen Krüger og Ahlmann. I Haderslev valgtes Krüger med 174 Stemmer mod Modstanderens 31; i Aabenraa-Sønderborg valgtes Ahlmann med 193 Stemmer mod 34. Danskerne i Flensborg deltog ikke i Valget, og i Tønder led de Danske Nederlag.

Med Krügers og Ahlmanns Valg til den prøjsiske Landdag begyndte et nyt Problem at gøre sig gældende: Landdagsmændene skulde aflægge Ed paa Forfatningen.

Baade Soldater og Embedsmænd havde i store Skarer nægtet at aflægge Eden; om nu Folkets Repræsentanter vilde sværge den nye Konge Troskab, kunde der let opstaa alvorlige Misforhold. At Krüger selv har haft Edsnægtelsen som første Indskydelse, er der næppe Tvivl om, men han gik dog ind paa Forhandlinger angaaende Holdningen, fordi Enighed i hvert Fald maatte være det nødvendigste. Efter Raad, der var indhentet bl. a. af Orla Lehmann, blev Danskerne enige om ikke absolut at skulle nægte at aflægge Eden, men kræve Respekt for det Forbehold, de ønskede knyttet til Formularen, — nemlig Hensyntagen til den Ret, der ifølge Pragfredens § 5 tilkom Nordslesvigerne.

Den prøjsiske Landdag nægtede at anerkende dette Forbehold; Krüger og Ahlmann kunde ikke indtage deres Pladser; der maatte udskrives Nyvalg.

Før dette Omvalg, der fandt Sted i Oktober 1868, var der nogen Uenighed mellem Krüger og Ahlmann. Den sidste havde mest Lyst til ikke at modtage Valg igen, mens Krüger, — den ustandseligt demonstrerende, — mente, at de burde gentage deres Protest. Krügers Standpunkt sejrede igen; Protesten gentog sig — gennem en Skrivelse til Landdagens Formand. Denne Gang blev Forsamlingen enig om, at der skulde formenes Danskerne Adgang, indtil de gav efter. Som Svar derpaa nedlagde de to Nordslesvigerne deres Mandater. Nyt Valg skulde udskrives.

Næste Aar genvalgte de og mødte atter i Berlin. I en Skrivelse til Formanden fremsatte de Kravet om, at Landdagen skulde afæske Regeringen en Udtalelse om, hvad den havde tænkt at foretage sig for § 5's Opfyldelse. Forslaget kom ikke til Behandling. En Henvendelse til Kong Wilhelm selv blev ubesvaret.

Denne Protestpolitik alene kunde ikke føre til Resultater; men Repræsentanterne havde ogsaa andre Ting at tage vare paa, først og fremmest Forhandlinger til alle Sider angaaende Optantspørgsmaalet og angaaende § 5.

Der førtes fra dansk Side en Række Forhandlinger med den prøjsiske Regering. Disse Forhandlinger blev ogsaa resultatløse, naar man ser bort fra, at der i Vinteren 1868—69 opnaaedes en midlertidig Overenskomst, hvorefter Prøjsen tillod de Optanter, der var udvandrede før 1. Marts 1869, at vende tilbage og bosætte sig i Slesvig, — saa længe de ved deres Færd ikke gav Anledning til Udvisning. I Slutningen af samme Aar kom det til en Overenskomst mellem Prøjsen og Danmark, ifølge hvilken de værnepligtige, der først opterede efter at være blevet indkaldt, skulde gøre Soldatertjeneste

cet Aar. Først i 1872, ved Aabenraa-Konventionen, blev Optantspørgsmaalet løst nogenlunde betryggende, selv om Optantbørnenes Stilling blev ved med at være uklar det meste af et Slægtled endnu. Værdifulde Kræfter var lagt i Lænker for Danskerne.

IO

Alvorligst i disse Aar er imidlertid de indre Brydninger. Aarsagen er ikke alene den forskellige Stillingtagen til den nye Statsindretning; endnu vigtigere er den fortsatte Uoverensstemmelse mellem Sønderjyderne selv og deres kongerigske Venner. Kongeriget var inde i politiske Brydningstider, og de Sønderjyder, der henvendte sig i København for at faa gode Raad, fik forskelligt Svar, eftersom de kom til Bondevenner, Konservative, eller national-liberale „Doktrinære“.

Og gode Raad var nødvendige; for Folkeførere, Folkets bramfri Talsmænd, er ikke altid det samme som drevne Politikere. Grænseflytningen op til Kongeaaen havde overladt vigtige Opgaver til Sønderjyderne selv, Opgaver, der krævede politisk Erfaring, Indsigt i det, der sker bag Kulisserne, dreven Dialektik, Raadsnarhed, og først og fremmest Evner til at se ind i Fremtiden. Hvor meget kongerigske Patrioter end i Hjertet maatte føle, at Sønderjydernes Sag ogsaa var deres Sag, saa kunde den statslige Adskillelse mellem Slesvig og Danmark ikke undgaa at sætte Skel mellem Interesserne ogsaa. Især mærkedes dette hos de ansvarlige Regeringer. Den danske Regering kunde vel træde i Forhandling med Prøjsen om § 5, men den kunde ikke stille alt for bestemte Krav. Den danske Regering ønskede vel en Føling med Sønderjydernes Repræsentanter i Berlin, og den var ved Mellemmænd rede med Vejledning; men den kunde ikke officielt gøre fælles Sag med de Mænd, der dog var valgt ind i tyske Repræsentationer.

Hans Krüger forstod ikke altid dette. Det hændte, at han forlangte Fuldmagter, den danske Regering ikke kunde give ham, og han har ofte voldt det danske Udenrigsministerium alvorlige Bekymringer. Han tog ikke imod Raad; hans Selvtillid steg med Aarene, og det var farligt, da hans Kræfter i samme Grad tog af. Skønt beundret af sine Landsmænd for Djærvhedens og Frimodighedens Skyld, kunde han ikke blive nogen virkelig god Fører, ikke samlende nok. Vi oplever da ogsaa, at det nationale Liv i denne Tid bevæger sig fra Bølgetop til Bølgedal. Flere og flere bliver de Folk, der regner med, at § 5 ikke vil blive opfyldt, og som saa enten falder hen i Resignation eller søger nye Støttepunkter for deres Fremtidshaab.

Der blev vel i disse Aar fra mange Hold kæmpet tappert for at give Befolkningen aandelig Rygrad. I Byerne oprettedes, hvor det var muligt, danske Privatskoler; ogsaa de danske Højskoler holdtes i Live saa længe som muligt. Men ustandseligt blev der lagt Lederne Hindringer i Vejen. Efter nogle Aars Afbrydelse genoptoges Biblioteks-sagen atter; ogsaa oplysende Møder kom i Stand. Under Myndighedernes Undertryk-kelseskampagne fik rent faglige Sammenslutninger stor national Værdi; saadan var Festerne efter Dyrskuerne, som Landboforeningerne afholdt, som Regel Ramme om-kring nationale Tilkendegivelser, saa vidt de kunde komme til Udtryk for Gendarmerne.

I Tiden indtil 1870 gjordes alt muligt for at ophjælpe den danske Presse, der havde lidt meget under Krigen. Til alle Ophjælpningsforsøg ydedes Støtte nordfra i nystiftede Foreninger.

Men er det end muligt at finde en Række opløftende Tegn paa, at der arbejdes for Danskhedens Sag, saa lader det sig ikke skjule, at Misstemningen bredte sig, efterhaanden som det trak ud med § 5's Ikrafttræden, og mange fremtrædende Mænd beklager, hvor ringe Sammenholdet er, hvor vanskeligt det er at skaffe økonomisk Hjælp blot til de mest trængende.

Om Forhandlingerne mellem Prøjsen og Danmark sivede kun lidt ud, og Stormag-ternes Interesse for § 5 indskrænkede sig snart til kun at være Interesse. Den prøjsiske Konge knap nok svarede paa Ruslands og Frankrigs Henvendelser. Da skete der i Som-meren 1869 det, at den østrigske Presse med eet gav sig til at angribe Prøjsen, fordi det ikke havde overholdt Pragerfredens Forpligtelser. Og som Svar paa dette Angreb skrev et ansvarligt Berlinerblad, at det var Nordslesvigerne selv, der skulde afholde Afstem-ningen paa egen Haand, ikke paa Prøjsens Foranledning.

Uden at Krüger og Ahlmann eller andre ledende danske Personligheder har haft Lejlighed til at overveje Spørgsmaalet, gribes Tanken om en saadan Afstemning af den nystiftede „Dybbøl-Posten“s Redaktør, tidligere Advokat Pingel. Et Opraab, der er underskrevet af en Række brave, men ikke fremtrædende Mænd, aftrykkes i Bladet for 21. August. Der slaas heri kraftig til Lyd for sognevis Afstemning med Stemmeret til hver myndig Nordslesviger.

De ansvarlige Danske i Sønderjylland var oprørte over „Dybbøl-Posten“s Naivitet, og uden Opfordring fra København kaldtes der til Møde i Haderslev. Paa dette Møde, der fandt Sted den 3. September, blev man efter mange Timers hidsig Debat enig om,

i Stedet for at arrangere den værdiløse Afstemning at samle Underskrifter til en Masspetition til Kongen af Prøjsen. Saafremt der heller ikke denne Gang vilde blive taget Hensyn til Nordslesvigernes Ønske, vilde man se sig nødsaget til at henvende sig i Wien for at høre Østrigs Fortolkning af § 5. Dagen efter offentliggjordes Adressen i de nordslesvigske Blade.

Adressen begyndte saadan :

„Tre Aar ere nu henrundne, siden Deres Majestæt den 23. August 1866 i Prag sluttede Fred med Hans Majestæt Kejseren af Østrig.

I denne Fredstraktats Artikel V blev efter Hans Majestæt de Franskes Kejsers Tilskyndelse indsat den Bestemmelse, at de nordlige Distrikter af Slesvig skulde tilbagegives Danmark, saafremt Befolkningerne ved en fri Afstemning tilkendegive Ønsket om at vorde gjenforenede med Danmark.

Denne Afstemning har endnu ikke fundet Sted, og Prag-Fredens Artikel V venter endnu paa sin Fuldbordelse.

Vi længes inderligen efter den Dag, der skal forene os med vore fraskilte Brødre, saa meget merc som hele vort Land lider under den nuværende svævende Tilstand.

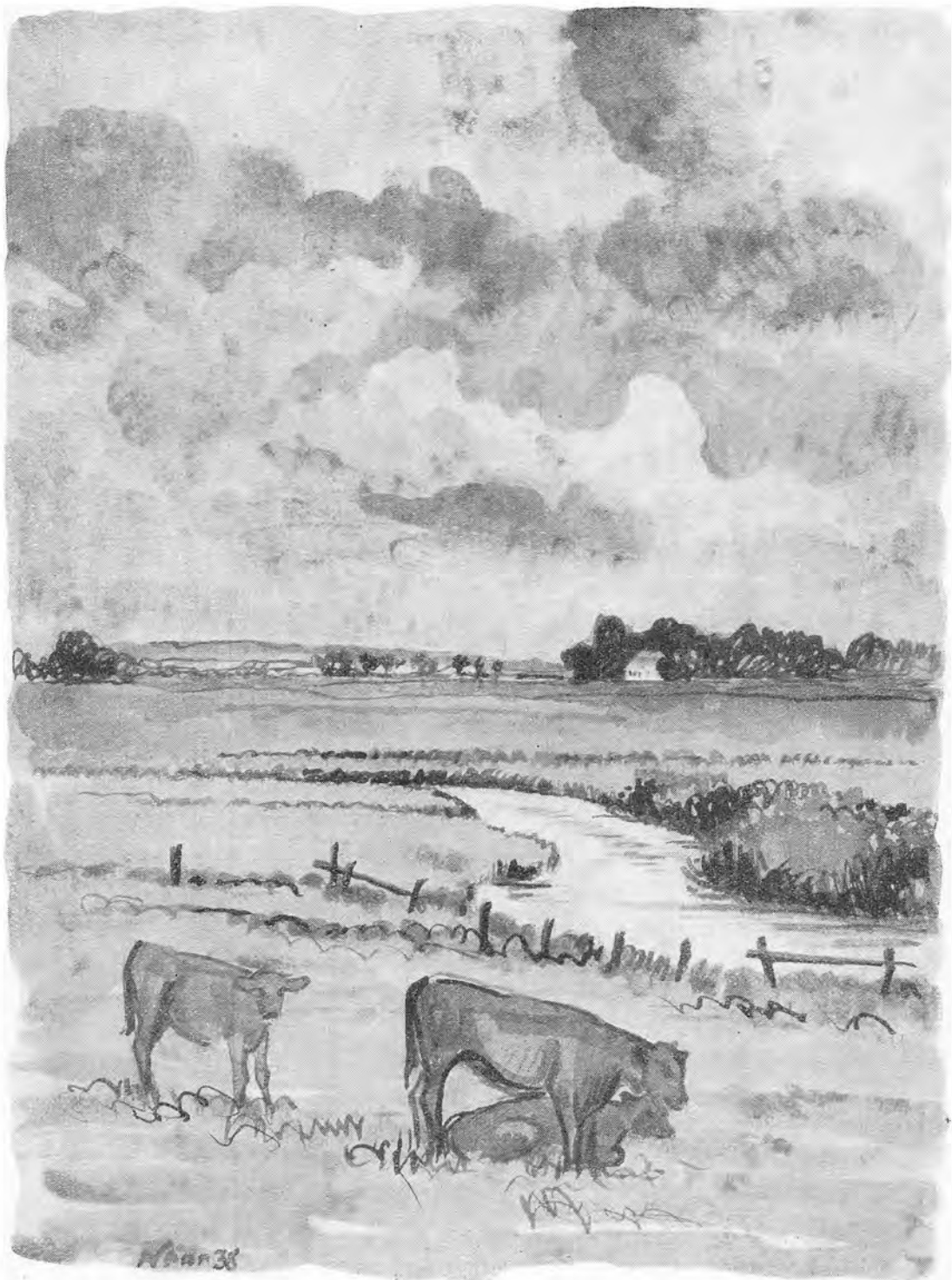
Tvende Gange have vi forsøgt at forebringe Deres Majestæts vore Bønner, men vi have hverken kunnet naae til Deres Majestæts Throne eller Deres Majestæts Regering

Intet formaar at rokke vor Tro paa, at hin Traktat og den hjemlede Ret vil skee Fyldest, men Tilstanden her er saaledes, at vi ikke have troet at kunne forsvare for os selv at undlade paany at henlede Deres Majestæts Opmærksomhed paa de sørgelige Tilstande, som Traktatens Ikke-Udførelse har fremkaldt.

Denne Adresse vil snarest muligt blive fremlagt til almindelig Underskrift for dem af vore Landsmænd, der dele de deri udtalte Ønsker og Anskuelser — —.“

Adressen var underskrevet af 69 Mænd, og trods de lokale Myndigheders Chikane lykkedes det i Løbet af kort Tid at samle 27,470 Underskrifter. I Oktober kom Deputationen med Krüger og Ahlmann i Spidsen til Berlin; hverken Kongen eller Indenrigsministeren vilde modtage den. Adressen blev saa sendt til Landdagen, Aaret efter til Rigsdagen; ingen af Stederne naaede den frem til Behandling.

Trods Krügers Tyrkertro paa en fortsat Protest ved en Henvendelse til Wien lykkedes det at faa ham til at opgive denne Idé, hvis Udførelse for den prøjsiske Regering havde

Nov 38

været en kærkommen Anledning til en Tid at berøve Nordslesvigerne deres Førere og straffe dem med Fængsel.

Men Krügers Ihærdighed kendte ingen Grænser. Naar den første Part i Traktaten, Prøjsen, ikke vilde svare, og den anden, Østrig, ikke maatte spørges, saa *skulde* den tredje, Frankrig, tage Affære. Kort efter Nytaar 1870 er Krüger i København for at forhandle med sine Venner. Nationalbankdirektør David lod ham forstaa, at skulde der udrettes noget i Paris, maatte Krüger selv derned for at forsvare sin Sag; men andre af hans Venner raadede ham fra det. Krüger gik ind paa at vente med Rejsen dels til hans Introduktion var i Orden, dels til den nordtyske Rigsdagssamling havde haft Lejlighed til at behandle hans nye Forespørgsel om Regeringens Hensigt med § 5. Det var for ham en vigtig Samling, fordi han maatte have Rede paa, hvordan Fremtiden vilde forme sig efter at Optionsfristen udløb til Efteraaret. — Og det var Krügers Overbevisning, at hvis den tyske Rigsdag nu ikke svarede ham, da var den selv Skyld i, at han henvendte sig til Frankrig. Og for at have mest mulig Styrke, henvendte Krüger sig til Danmarks Konsejlspræsident og Udenrigsminister Frijs for at faa hans Bemyndigelse til at erklære, at Forhandlingerne mellem Prøjsen og Danmark var afbrudt for to Aar siden, ifald Bismarck skulde skyde hans Spørgsmaal til Side under Henviisning til, at der endnu var Forhandlinger i Gang. — Ingen dansk Regering kunde give et Medlem af den tyske Rigsdag en saadan Bemyndigelse. Det forstod Krüger ikke.

Men hans Ihærdighed skaffede ham baade Ørenlyd og Beundring; adskillige af de gamle national-liberale stillede sig paa hans Side og prøvede at bane Vejen til Paris for ham. Denne Rejse var ved at blive hans store Drøm. Han, der ellers altid tænkte mere paa Sagen end paa sig selv, der knap nok kunde faa sine Udgifter ved Repræsentationer dækkede og alligevel sled sig op i Arbejdet, han begyndte at se paa sin egen Person. Ikke blot paa den Maade, at han følte sig som alle danske Nordslesvigeres eneste sande Repræsentant, — for det var han i hvert Fald i Rigsdagen, hvor han var alene, — men ogsaa paa den Maade, at han fandt det nødvendigt at faa sit Ry øget udefter, saa hans Navn kunde flyve i Forvejen til Paris. Han ønskede, at Forhandlingerne med Frankrig skulde være offentlige, selv om han derved risikerede at blive anklaget for Højforræderi. Det lader til, at han endog har troet, at en saadan Anklage vilde være til Gavn for Sagen.

Da alle Henvendelser til Prøjsen vedblivende var resultatløse, var de fleste Nordsles-

vigere glade for at høre om Krügers Planer. Ikke blot den jevne Befolkning beundrede hans Mod, saa der efter en Tids Dødvande var ved at komme mere Liv igen, — ogsaa de mere besindige indrømmede Muligheden for et Resultat af Rejsen til Paris. Men de bad ham vente med Rejsen, indtil det var officielt bekendt, at Forhandlingerne mellem Prøjsen og Danmark var afbrudt. Han lod sig holde tilbage en Tid; men midt i Sommeren rejste han til København for at formaa den danske Regering til at afbryde de „latterlige“ Forhandlinger, — et Skridt, han ikke kunde udvirke, og som ogsaa kunde være blevet skæbnesvangert for det danske Folk. Thi kort Tid efter udbrød den franske Krig.

II

Da det saa ud til, at Bruddet mellem Frankrig og Prøjsen ikke var til at undgaa, og Krügers Rejse af den Grund blev stillet i Bero, var der en hel Del Sønderjyder, der gav Udtryk for et Haab, som længe havde holdt sig tilbage, — at en ny Krig vilde befri dem. Ogsaa Røster for Danmarks Deltagelse i Krigen rejste sig baade nord og syd for Kongeaen; ligeledes blev det overvejet, om der kunde opnaas noget af Prøjsen ved at garantere fuld Neutralitet. — Danmarks Holdning skulde blive uden Betydning.

Straks under Krigsudbruddets første Dage blev Hans Krüger fængslet, fordi han nægtede at levere Heste til Hæren, og samtidigt med ham fængsledes fire Talere fra en Dyrskuefest, — de var alle fire fra Vesteregnet. „Vestslesvigs Tidende“s Redaktør, Willemoes, var iblandt dem. Udvandringen tog igen Fart. Men Stemningen var mærkeligt blandet og skiftende. At den just nu saa beundrede Fører toges til Fange, vakte Mismod mange Steder; og der, hvor Udvandringen begyndte, — snart efter en Option, snart uden mindste Formalitet, — var Stemningen trykket. Tanken om Danmarks mulige Deltagelse i Krigen blev mødt baade med Bekymring for de nye Lidelser og med Haabet om en hastig Sejr. Her sikrede man Slægtens Kostbarheder ved at grave dem ned i Jorden, der gik man i forhaabningsfuld Glæde og syltede ekstra store Portioner for at have Forraad, naar de kære Franskmænd kom. Belejringsstilstanden, der i Virkeligheden kun varede een Dag, men hvis Indførelse og Ophævelse slet ikke blev ordentlig bekendtgjort, skabte utrygge Tilstande. Husundersøgelser hørte en Overgang til Dagsordenen; de danske Blade standsede en Tid, ligeledes de danske Skoler.

Sønderjydernes Krigsdeltagelse var ikke stor, takket være Udvandringerne. Af tre

Hundrede indkaldte i Aabenraa mødte fireogtyve; paa Vesteregnet var der ikke i hvert Sogn en Soldat. Paa Als vendte efterhaanden nogle Optanter tilbage; de blev efter syv Dages Arrest sendt til Hæren, men store Skarer blev det ikke til. — At Flertallet af de faa, der deltog i Krigen, senere blev tysksindet, beror vel paa den store tyske Sejr.

Men Krigen, der Aaret efter endte med Tysklands Sejr og med Oprettelsen af det tyske Kejserrige, kom ikke til at ændre Forholdene i Sønderjylland, — i hvert Fald ikke i positiv Retning. Efterretningerne om de franske Nederlag skabte nye Bekymringer; den danske Presse i Nordslesvig, der igen — men under haard Censur — kunde udkomme, maatte vende om og følge den Linje, der var slaet an ved Danmarks Neutralitetserklæring, som Regeringen efter indre Stridigheder og paa Trods af Folkestemningen udstedte allerede midt i Juli. En lille Overgang blafrede et lille Haab om, at Prøjsen som Tak for denne Erklæring vilde opfylde sine Forpligtelser. Men det Haab var kun svagt. — Nordslesvigerne kunde under Krigen ikke holde de Møder og Forsamlinger, der vilde have opmuntret til det nationale Sammenhold, men som saa ofte før og siden fik de ogsaa nu Lejlighed til at vise, at Modgang og Lidelser ikke kunde kue dem.

Krüger og de andre fængslede blev løsladt i Oktober 1870; i November fandt Valget til Landdagen Sted, og det Stemmetal, hvormed Krüger og Ahlmann blev valgt, betød en stor dansk Sejr. Ved Rigsdagsvalget i Marts 1871 var Danskerne i Tilbagegang, takket være Optionerne, men Krüger blev valgt med stort Flertal i første Kreds. — I de sydlige Dele af anden Kreds og i fjerde Kreds, vestpaa, var den tyske Fremgang ganske naturligt mest at spore, mens det egentlige Nordslesvig havde holdt Stillingen til Trods for de unormale Forhold.

12

I Tiden fra 1870—74 gentog sig i den prøjsiske Landdag det, der skete i Samlingerne 1867, 1868 og 1869, — de danske Udsendinge nægtede Edsaflæggelsen, nedlagde deres Mandater, og Nyvalg blev udskrevet. Politisk Arbejde var ugørligt; kun den gentagne Protest kom frem. Derimod arbejdede Krüger ihærdigt i Rigsdagen. Saa tit han som eneste Medlem af sit Parti kunde faa Ordet, rejste han sig for at tale sit Folks Sag. Efterhaanden lykkedes det ham at komme i Forbindelse med Medlemmer af Oppositionen til den tyske Regering; men vage Løfter om at støtte hans Interpellation blev ikke overholdt.

Bismarcks Holdning var nu som i 1863 uklar. Da Krüger i Juni 1873 havde taget Ordet i Anledning af det militære Budget og hævdede, at om § 5 blev opfyldt, vilde Tyskland spare Penge, blev han indbudt til en af Bismarcks berømte politiske Aftener, hvor Rigskansleren søgte en mindre højtidelig Føling med en Flok af sine Rigsdagsmænd. Bismarck sagde ved denne Lejlighed, at han beklagede ikke at kunne give Krüger et godt Budskab med hjem til Vælgerne. Men Krüger paastod, at Rigskansleren derefter havde sagt, at der dog var en Mulighed for, at Sagen kunde ordnes, selv om Øjeblikket ikke var belejligt. — Krüger saa naturligt deri — om han da havde opfattet Ordene ret — en Anerkendelse af Nordslesvigernes Ret, og han gengav Samtalens Indhold for sine Vælgere paa et Møde i Haderslev. Den tyske Gesandt i Danmark sendte Bismarck Avisreferaterne. — Bismarck bestred det Krügerske Referats Rigtighed, — „de Folk er jo ikke vant til høflige Vendinger,“ var een af hans Bemærkninger. Og da Sagen vakte saa meget Røre, at Bismarck maatte aflægge Regnskab for Kejseren, mente han, at Krügers manglende Kendskab til det tyske Sprog havde foraarsaget Misforstaaelsen. Naar Bismarck havde opfordret Krüger til at fortsætte, mente han, at han skulde gentage sit Besøg ved Rigsdagsaftenerne, ikke at han skulde fortsætte med Protesterne.

Hvad Indholdet af en Samtale, der er nedskrevet efter Hukommelsen, virkeligt har været, kan ikke opklares. Men det er lige saa usandsynligt, at Krüger efter saa mange Aars Øvelse i at høre Tysk skulde misforstaa saa ganske, som at Bismarck skulde have nogen Fornøjelse af fortsat at invitere den argeste Modstander i Parlamentet uden et Ønske — om end det svageste — om en Slags Føling. At han løb fra sine — mulige — Udtalelser, kan ikke undre, naar det betænkes, hvor mange Gange han Aarene i Forvejen havde givet Danskerne Haab, for ved første Lejlighed at tage det tilbage, — hvad enten det saa var Krüger eller den danske Gesandt i Berlin, han havde svaret.

Men var den stærke Mands Holdning uklar, saa indtraf nu i disse Aar den ene Begivenhed efter den anden, som skulde gøre det klart nok, at der i hvert Fald ikke var stort Haab for Danskerne om at se § 5 opfyldt. Med Undtagelse af enkelte korte Depressionsperioder blev imidlertid ogsaa denne Modgang Aarsag til ny Rejsning, der viste sig paa mere end stigende Stemmetal.

Befolkningens Forhold til den nye Administration havde forskellig Karakter, baade efter Egn og efter Tidspunkt. Saa længe Tanken om Tilstandenes Foreløbighed lignede en Overbevisning, kunde Holdningen oftest præges af Ligegyldighed; men efterhaanden som det trak for længe ud med § 5's Udførelse begyndte Modstanden, ogsaa hvor den var unødvendig. Værst var selvfølgelig Værnepligtsloven, dernæst de forhøjede Skatter; men ogsaa almindelige, i sig selv naturlige Forordninger kunde irritere, blot fordi de var udstedt af et fremmed og forhadet Styre. Gendarmernes stadigt tiltagende Tal vakte Anstød. Men mest iøjnefaldende er Utilfredsheden med de lokale Myndigheder, der i mange Tilfælde tog sig mere Magt, end der fra oven var givet dem; nogle var gamle Slesvigholstenere, der ønskede Hævn over deres Modstandere; andre var kommet sydfra og havde ikke mindste Kendskab til Grænselandets Forhold. — Regeringen i Berlin derimod kan ikke beskyldes for at have haft Undertrykkelse paa Programmet fra Begyndelsen. Først efter Krigen med Frankrig begyndte en ny Kurs.

I 1871 udstedtes den første Sproginstruks, en i Virkeligheden meget maadeholden Bestemmelse om, at der i Landsbyskolerne i Nordslesvig skulde undervises i Tysk seks Timer om Ugen. Instruksen voldte imidlertid stor Harme i Befolkningen, især i Haderslev Vesteramt og paa Vestkysten. En samlet Protestadresse, der ogsaa indeholdt Anmodning om Genindførelse af Dansk i een af de højere Skoler og dansk Gudstjeneste i de dansksprogede Sogne i Mellemslesvig, blev indsendt til Regeringen, men blev naturligvis ikke taget til Følge.

De danske Blades Spalter fyldtes med Protestopfordringer; Forældrene anmodedes om ikke at anskaffe de nødvendige Bøger til Børnene, hvorpaa Myndighederne svarede med at lade Bøgerne fremskaffe og udpante Beløbet hos Forældrene. Mange, der var i Stand til at undervise deres Børn, eller som havde Raad til at holde Huslærer, holdt Børnene hjemme, men en Regn af Bøder tvang Børnene tilbage til Skolen. Smaa Privatskoler, der havde genaabnet efter Krigen, kæmpede ustandseligt med Myndighederne, som ikke vilde anerkende Undervisningen. Naturligt opstod da Tanken om at oprette Skoler lige nord for Kongeaaen (Askov, en Fortsættelse af den første — Rødding — Højskole, var aabnet 1866); den første Friskole rejstes i Skibelund 1874; den blev senere, da det var forbudt at sende slesvigske Børn til danske Skoler, omdannet til Efterskole. Omtrent samtidigt begyndtes en Privatskole i Hejls.

Til disse smaa Friskoler blev der saa godt som udelukkende sendt velstaaende Gaardmænds Børn, og Foreningen S. S., der gjorde et stort Arbejde for at skaffe Unge fra Smaakaarshjem paa danske Ungdomsskoler, kunde naturligtvis ikke ændre det Billede, som viste, at det store Flertal af Befolkningen var henvist til at føje sig efter den tyske Lovgivning alene.

Indtil videre var dette heller ikke saa alvorligt, af den simple Grund, at de allerfleste Lærere paa Landet var ude af Stand til at undervise i de seks ugentlige Timer i Tysk, der var foreskrevet. De fleste af Lærerne var blevet paa deres Post, og selv om man nu sendte dem paa Kursus til tyske Seminarier eller paa Ferieophold til Kolleger med det rette Sindelag, blev det første Forsøg paa Fortyskning — hvad det vel endda knapt kan kaldes — uden alvorlige Resultater.

Det skulde senere blive langt værre, saa alvorligt, at Folkets Modstand endog slappest, saa grove Overgreb taaltes, mens denne maadeholdne Instruks af 1871 blev mødt med Harme.

Befolkningens Instinkt har imidlertid haft Ret, naar det mødte Instruksen med saa haard en Modvilje. Det endnu uudtalte Ønske om Fortyskning var til Stede. Instruksens Tilblivelseshistorie begynder med et skarpere Forslag, svarende til de Skolelove, der gjaldt for Polakkerne i Vestprøjsen; men Bismarck ønskede en „langsommere“ Fremgangsmaade.

Det mere *langsomme* udeblev imidlertid. I 1871 fik Slesvig en ny Regeringspræsident, Karl Hermann von Bitter, der tidligere havde været Leder af Skatte- og Domæneforvaltningen i Posen. Von Bitter havde en klar Opfattelse af, at § 5 gav Danskerne i Nord-slesvig en Særstilling blandt nationale Mindretal, og han ønskede derfor dens Ophævelse. Men han forstod ikke, at fra det Øjeblik, Retsgrundlaget i § 5 blev ophævet, vilde den danske Befolkning være henvist til at opbygge sit nationale Liv paa et Grundlag af langt mere varig Styrke. Han misforstod det; han opfattede som Loyalitet Danskernes til Tider lidt sløve Ligegyldighed; han vidste ikke, at just § 5 og det dertil knyttede Haab var ved at blive Skyld i en saadan Ligegyldighed, der øjeblikvis gjorde sig gældende. Og han tog fejl, naar han troede, at den famøse Paragrafs Ophævelse vilde tage Agitationsstoffet fra de danske Førere og at dermed Befolkningen vilde glide over til Prøjserne.

Men han handlede ud fra sit Fejlsyn. Han var den første fremtrædende og indflydel-

sesrige Embedsmand, der aabent erklærede, at Tilstandene i Nordslesvig ikke mere vilde blive ændrede efter Danskernes Ønsker, — senere sagde den ene efter den anden af de underordnede Embedsmænd det samme, — og han mente dermed at handle klogt.

Maaske vilde von Bitter i disse Aar kunne have opnaaet for Danskerne triste Resultater, om han havde holdt sig til Strenghed alene, thi ikke ethvert Tryk avler Modtryk, og Træthed er en menneskelig Foreteelse. Men foruden Strenghed viste han aabenbar Foragt, som maatte vække Hadet til ham og det, han repræsenterede.

Fra den prøjsiske Regerings Side viste der sig nu i Halvfjerdserne Tilbøjelighed til at begynde en ny Kurs i Overensstemmelse med den Fortyskningstanke, von Bitter var Udtryk for. Udvisninger af Optanter, Forbud mod Møder, Straffe til Pressefolkene var de første og mest anvendte Vaaben, der havde Regeringens Stempel. Men hertil kom Gendarmernes og andre lokale Myndighedspersoners ukontrollerede Overgreb paa Almuen, der var lettest at kue. Selv om det senere skulde udvikle sig til den Alvor, der ved sine burliske Overdrivelser skabte godt Humør hos de undertrykte, var allerede nu Sprogsagen stærkt fremme. — Redaktør Willemoes fra „Vestslesvigs Tidende“, der i 1870 var blevet fængslet paa Grund af en national Tale ved Dyrskuet i Visby, beretter, at en af hans Medfanger, der havde talt ved samme Fest, kun blev fængslet, fordi han havde udbragt Damernes Skaal, og Gendarmerne, der var sydfra, havde opfattet Ordet Damer som noget i Retning af dansk og Danmark! — Allerede paa det Tidspunkt kunde det være risikabelt for en gammel Kone at læse højt for sine Børnebørn, naar Gendarmerne ikke kunde Dansk og derfor maatte frygte, at Børnene var ude for „anti-tysk Paavirkning“.

I Agitationen saa von Bitter Tyskhedens værste Fjende, — Agitationens stærke allie-rede, det naturligt danske Folkesind, havde han ikke megen Respekt for, — derfor gik det værst ud over de Mænd, der paavirkede den offentlige Mening; det gjaldt om at ramme de mest saarbare Steder. „Vestslesvigs Tidende“ var allerede gaaet ind umiddelbart før von Bitters Ankomst. Redaktør Willemoes, der først havde været fængslet omkring Krigsudbruddet 1870 og sammen med Krüger og flere havde siddet i en prøjsisk Fæstning nær den russiske Grænse, fik en ny Fængselsstraf paa fire Maaneder, fordi han i Bladet havde skrevet Opfordringer til Forældrene om ikke at efterkomme Sproginstruksen. Og efter at Straffen var afsonet, opgav han sin Gerning og udvandrede til Danmark.

I 1874 kom det til at gaa ud over det danske Blad i Aabenraa, „Freya“, der efter Frederik Fischers Død blev redigeret af Løjtnant Rik. Sørensen. Denne blev nu udvist som tyskfjendtlig Optant. For at Fischers Blad ikke skulde gaa ind, købte omsider Hjort-Lorenzen „Freya“ og slog det sammen med „Dannevirke“, dog saadan, at de to Blade udkom med samme Indhold baade under Navnet „Dannevirke“ og „Freya“. Kort Tid efter blev „Dannevirke“s Redaktionssekretær udvist. Da Bladene fortsatte efter Evne, gik Myndighederne nu i Gang med at undersøge Typografernes Forhold; det gjaldt baade „Dannevirke“, „Dybbøl-Posten“ og „Flensborg Avis“. Der var fire danske Undersaatter iblandt dem, tre ved „Dybbøl-Posten“, een ved „Flensborg Avis“, — de fik Meddelelse om, enten at søge Arbejde andetsteds eller ogsaa at forlade Landet straks.

Men Udvisningerne gjaldt jo kun Optanter og andre danske Undersaatter. De Danske, der var prøjsiske Undersaatter, blev saa ramt paa anden Maade. Advokat Pingel, „Dybbøl-Posten“s Redaktør, fik saa mange Bøder og Fængselsstraffe, at han i 1875 maatte opgive paa Grund af en truende Fallit; han tog til Danmark, mens Bladet førtes videre af Johs. Molt, — hvis Tur det saa var at gaa i Fængsel eller betale Bøder. Paa samme Maade gik det „Flensborg Avis“s energiske Redaktør Gustav Johannsen. Men „Dannevirke“ var det Blad, der i Tiden fra 1874—76 led mest og mest urimeligt under Forfølgelserne; knapt var en Fængselsstraf udstaet, før der blev idømt Fæstning; Redaktørerne maatte afløse hinanden, for at Bladet dog kunde udkomme, mens en eller to af dem var i Fængsel. Var det længere Fængselsstraffe, det gjaldt, blev de som Regel afsonet i Magdeburg. — Til sidst opgav Hjort-Lorenzen sin Stilling som ansvarshavende Redaktør og stod kun som Bladets Udgiver.

Sammen med Bladfolkene udvistes eller straffedes ogsaa andre, som Forstander Langkjær paa Sandbjerg Højskole, der siden ikke mere blev Skole, — og nogle Bønder fra Als og Vesteregnet, der havde været i København for at deltage i Festen ved Afsløringen af Frederik VII's Rytterstatue og i den Anledning blev beskyldt for Demonstration.

Den danske Gesandts Klager hos den prøjsiske Regering fandt selvsagt ikke Ørenlyd. Men i Udlandet vakte Udvisningerne saa megen Opsigt, at Bismarck oprigtigt ønskede at faa Stridighederne med de Danske ud af Verden, — og det paa den for ham behageligste Maade, nemlig ved Ophævelsen af § 5. Men dertil kunde Prøjsen endnu ikke faa Østrigs Støtte.

Efter at Kong Christian IX i 1875 under sin Rejse i Jylland havde haft Lejlighed til

at tale til Sønderjyder, — men gjort det baade forsigtigt og værdigt, — rejste sig blandt de prøjsiske Myndigheder fra de højeste til de laveste en ny Bølge af Irritation. Det var mere Irritation end en planmæssig Politik, der gjorde sig gældende, selv om Irritationen var foraarsaget af Tilstande, Myndighederne selv var Skyld i.

Forfølgelserne kom nu mest til at gaa ud over Foreningslivet og det kulturelle Arbejde. Store danske Foreninger som „Enigheden“ i Flensborg, „Unionen“ i Nordborg, og „Enigheden“ i Broager blev stemplet som politiske og opløst, fordi de ikke vilde rette sig efter de for politiske Foreninger gældende Love, nemlig Udelukkelse af Kvinder og danske Undersaatter. — Politiet undersøgte Medlemslisterne og Protokollerne for Sangforeninger, Ungdomsforeninger, Skytteforeninger, Landboforeninger, — især de sidste blev ramt (men ogsaa rent velgørende Foreninger til Støtte af Optantfamilier blev ramt). Der blev indført nye Bestemmelser for de store Dyrskuer, ved hvis Aftenfester der hidtil var blevet holdt nationale Taler. Det tyske Flag skulde hejses paa Pladsen; Bortlodning blev forbudt, — formodentlig i Haabet om at bremse den alt for store Tilslutning. — En enkelt af Landboforeningerne, Flensborg og Omegns, blev stemplet som politisk og opløst.

At Tyskerne oftest havde Ret, naar de brugte Betegnelsen „politisk“, gør ikke Bestemmelsernes Meningsløshed mindre, men fortæller kun om det danske Folkelivs Trang til Udfoldelse.

Et næste Skridt i Forfølgelsen var Forbudet mod kongerigske Præsters og Læreres Arbejde i Nordslesvig. Den store Støtte, danske Præster med Mørk Hansen, Vonsild, og Johs. Clausen, Ryslinge, i Spidsen vilde yde i de Egne, hvorfra de danske Præster var udvandrede, og de Steder, hvor der var dannet danske Frimenigheder, blev der hurtigt lagt Hindringer i Vejen ved Forhaandsforbud eller ved Arrestation og Udvisning.

Med von Bitters Efterfølger, von Bötticher, der var slesvigsk Regeringsraad fra 1876—79 og Overpræsident fra 1879—80, syntes en lidt mildere Kurs i Begyndelsen at gøre sig gældende; i hvert Fald blev der lagt en Dæmper paa de lokale Myndigheders Vilkaarlighed. Men kun ud fra et meget bureaukratisk Synspunkt kan man anerkende Betegnelsen „Zikzakpolitik“, som Tyskerne mente at have ført, — den een Gang begyndte Fortrykningskampagne var ikke til at standse — og skulde sikkert heller ikke standses.

I 1876 vedtoges i Landdagen en Forordning, gaaende ud paa, at Forretningssproget

skulde være Tysk for alle Statens Embedsmænd; dog blev der indrømmet en Overgangstilstand paa tyve Aar for Skoleforstanderskaber og Kommunerepræsentationer i de fremmedsprogede Mindretals Omraader, altsaa ogsaa i Nordslesvig. Som et Led af denne Bestemmelse tillodes for et Tidsrum af fem Aar Brugen af det danske Sprog ved Haderslev Kreds dag og ved Herredsraadene i Sønderborg, Aabenraa, Løgumkloster. Men i Købstædernes Repræsentation var Tysk eneraadende. Domstolene blev hurtigt helt fortyskede. I 1878 toges et nyt Skridt til Skolens endelige Fortyskning, selv om det foreløbigt ikke var saa alvorligt som ventet. Skolen blev *tvetsproget*, idet Tysk nu ikke blot skulde være Undervisningsfag, men ogsaa bruges som Undervisningssprog, i de mindre Klasser til Hjemstavns lære og Hovedregning og i de større tillige til Historie og Geografi. Desuden bevaredes de i 1871 indførte seks ugentlige Timer til tysk Sprogundervisning.

Der var intet sket, som kunde tyde paa Prøjsens oprigtige Vilje til at opfylde § 5, og da tværtimod Forordning efter Forordning gik ud paa en stadig nærmere Tilknytning til Prøjsen, besluttede Hans Krüger sig i 1877 til at stille direkte Krav i den tyske Rigsdag. Hidtil havde han indskrænket sig til ved enhver Lejlighed at minde om, at § 5 stadigt eksisterede; nu fremsatte han, støttet af det polske og det elsasske Mindretals Repræsentanter, at stille et direkte Andragende: „Rigskansleren opfordres og bemyndiges til straks at træffe Foranstaltninger til, at den Ret til fri Afstemning, der ved Prag-Fredens § 5 er tilstaaet de nordlige Distrikter af Slesvig, om deres statsretslige Forbindelse, snarest muligt finder Sted.“

Krügers Tale vakte Røre, fordi han ikke stod alene, men havde Støtte fra andre Mindretal og fra det katolske Centrum, — Bismarcks inkarnerede Modstandere. Interpellationen berørte Regeringen pinligt og vakte ny Irritation. Statsminister von Bülow, (Far til den senere Kansler Fyrst Bülow, Kejser Wilhelm II's Ven), som tidligere havde staaet i den danske Helstats Tjeneste, satte sig i Forbindelse med den danske Gesandt, Kammerherre Quaade, og bad ham standse Krüger, da Andragendet let kunde skabe et spændt Forhold mellem Prøjsen og Danmark og snarere vilde føre til et modsat Resultat end det ønskede.

Alt, hvad der fandtes af indflydelsesrige Mænd, om hvem det kunde skønnes, at Krüger ikke paa Forhaand var dem uvenligt stemt, blev sat i Bevægelse for at trygle Krüger om Tilbagekaldelse. — Von Bülow havde svaret ildevarslende paa Kammer-

herre Quaades Forsikring om, at den danske Regering ikke støttede Krüger i denne Sag. Han havde sagt: „Jeg tror det, men jeg er ogsaa den eneste, der tror det.“

Men trods kongerigske og nordslesvigske Venners indtrængende Henstillinger ændrede Krüger ikke sit Standpunkt. Den 19. April kom Interpellationen til Behandling i Rigsdagen. Centrums Fører, Windhorst, anerkendte Nordslesvigernes Ret, men kunde af Hensyn til tysk Udenrigspolitik alligevel ikke stemme for Forslaget. Statsminister von Bülow affærdigede Sagen med, at § 5 alene var en Sag mellem Østrig og Prøjsen. Bülow's Tale opfattedes i København som beroligende i den Forstand, at man slog sig til Taals med, at Krüger i hvert Fald ikke havde gjort Skade. — I Sønderjylland blussede en sidste kort Stund Haabet op om § 5's bestaaende Ret.

Selv om det vil være vanskeligt at finde Krüger's Daad klogt beregnet — hvor modig den end maa kaldes —, er det dog tvivlsomt, at den blev Aarsag eller Anledning til den endelige Udsettelse af § 5. Flere Gange havde Prøjsen ønsket at forenkle det nordslesvigske Problem just ved at slaa en Streg over denne Paragraf. Østrig havde endnu nægtet at gaa med dertil. Men i April 1878, da Østrig trængte til Prøjsens Støtte paa Grund af Urolighederne paa Balkan, besluttedes Paragraffens Ophævelse. Dog ønskede Østrig ikke Overenskomstens Offentliggørelse endnu, for at det ikke over for Omverdenen skulde se ud, som var den fremtvunget ved præjsisk Pres.

Et nyt Irritationsmoment fik Bismarck til alligevel at fremskynde Offentliggørelsen. I Efteraaret 1878 bekendtgjordes Ægteskabet mellem Kong Christian IX's yngste Datter med Hertugen af Cumberland, hvis Far havde været en af Bismarck's ivrigste Modstandere og kæmpet mod Prøjsen i 1866. Brylluppet stod i Julemaaneden, og som en Tak til Danmark lod Bismarck § 5's Død forkynde kort efter Nytaar, i Begyndelsen af Februar 1879.

Overenskomsten havde altsaa tre Faser, — den var underskrevet *den 13. April 1878*, men for at Omverdenen ikke skulde vide, at Østrig havde underskrevet i den vanskelige Tid, blev den dateret til *den 11. Oktober 1878*, og den blev kundgjort *den 12. Februar 1879*.

Dermed havde Prøjsen bortryddet cen af Stenene paa Vejen til Nordslesvigs Fortyskning, — men som det skulde vise sig, var det ikke en af de virkelig store Sten, — rettere sagt, det var ingen Sten, kun en Række Bogstaver paa et Stykke Papir.

KAMPENS MÆND OG KAMPENS METODER

I

Gennem Aarhundreder havde Forholdene i Grænselandet været udviklede i Sammenligning med Kongerigets Forhold. Mangeartede Administrationsformer, utallige nødvendige og unødvendige Hensyn til Landsdelens Særstilling som Hertugdømme inden for Monarkiet havde skabt Uklarhed. Fyrstehusenes Slægtsstridigheder, Arveforhold, Sprogspørgsmaalene, Sammenblandingen af danske og tyske Folkeelementer, Sindelagsskifte, ledende Myn-digheders ringe Forstaaelse af Vanskelighederne og deraf følgende fejlagtige Beslutninger, — alt havde været med til at sætte den slesvigske Befolkning noget uden for en rolig Forstaaelse af dens egne Kaar. Til at begynde med skulde de nationale Brydninger kun være med til at øge Forvirringen, men snart viste det sig, at Befolkningen selv kunde opfostre sine Førere, og at disse Førere kun i enkelte Sløjhedsperioder behøvede at ruske op i deres Skarer.

Men undre kan det ikke, at en klar Politik var vanskelig at skabe: — Sønderjyderne fik Lejlighed til at udtale sig i Statens store repræsentative og lovgivende Forsamlinger samtidigt med, at de blev revet løs fra Moderlandet. Der var ikke gaaet nogen parlamentarisk Øvelse forud, — dertil havde Stænderforsamlingerne været for betydningsløse. Sønderjyderne skulde første Gang gøre Brug af en nogenlunde lige Valgret til Undertrykkernes Parlament, — en lidet æggende Anledning til at gøre Brug af et Fremskridt. Kendskabet til den politiske Taktiks Muligheder skulde først erhverves, den kløgtige Kombination af Stædighed og Smidighed læres, Forskellen paa at være en vigtig Del af et lille Land og en ubetydelig Afkrog af et stort Rige erkendes og udmaales. — Det gjaldt Førerne, og det gjaldt det Folk, der stod bag dem. —

Trods alle beklagelige Hændelser i Retning af Gnidninger er det imidlertid tiltalende at se, hvor mange Afskygninger og Opfattelser der kunde indtegnes paa det fælles Ønske: Genforeningen med Danmark. Fra 1864 til 1920 — og efter — gjorde dybe Forskelligheder sig gældende; men hvor hedt det end kan have været i Sammenstødets Øjeblikke, er det for dem, der nu bagefter nyder godt af Kampens Udgang, tilfredsstillende at vide, at Enighed om Kernen og Maalet langt fra altid var lig med Enighed om Midlet og Vejen. Den bekendte sønderjydske Stivnakkethed fik ogsaa

Lejlighed til at gøre sig gældende blandt Sønderjyderne indbyrdes. Alle Karaktertræk bevaredes gennem Kampene og holdt sig uforandrede. Naar der fandt Omvendelser Sted, var det oftest efter haarde Smerter.

Grundlaget for den indbyrdes Uenighed er, som nævnt i et tidligere Kapitel, betegnet ved Edsnægtelse og Edsaflæggelse og de Perspektiver, de to Standpunkter aabner for.

Men inden disse Forhold igen behandles, kan det være berettiget at se paa visse fælles Træk. Den stædige Fastholden ved § 5's Forjættelse indtil dens Ophævelse og derefter ved Nordslesvigernes Krav ifølge almindelig Folkeret var naturligvis fælles for begge Lejre. I begge Lejre fandtes tillige Repræsentanter, der forstod i deres Kamp at bruge det smittende Vid, den bitre Ironi og den tunge Alvor som Vaaben.

Men der er hos de mest ansvarlige Førere fra Krüger i 1864 til H. P. Hanssen i 1918, da Genforeningen blev aktuel, eet fælles Træk, der maa forekomme en opmærksom Læser af Rigsdagstaler og andre offentlige Tilkendegivelser ejendommeligt: det er den Beherskelse i de Sprogets Udtryk, der ofte skal give Luft for den mest brændende Harme. Trods den i Begyndelsen raadende Uklarhed i den politiske Retning, som var Skyld i, at Slag undertiden førtes, hvor Fjenden ikke stod eller hvor han var for overmægtig, spores tidligt Forsøget paa Dygtiggørelsen i at ramme og saare paa en Maade, der ikke kunde lægges Vaabenføreren til Last. — De enkelte Undtagelser, som især Krüger kom til at levere, hører til dem, der bekræfter Regelen.

Dette Forhold skyldes uden Tvivl, at den nationale Kamp for de fleste i saa høj Grad ogsaa var en ideel og aandelig Kamp, — og den blev det, jo mere Tiden gik. Ganske vist havde Sønderjyderne i de første tolv Aar efter 1864 ført deres Kamp ud fra det Retsprincip, der var knyttet til § 5, men naar de kunde føre Kampen med saa stor en Styrke, skyldtes det, at den nationale Bevidsthed var blevet vakt samtidigt med en folkelig-kulturel. Idet de forsvarede deres Fædreland og deres Sprog, forsvarede de ogsaa Aandsværdier, de ønskede at have uhindret Adgang til. Ikke for ingenting havde nordiske Digtere talt Sønderjydernes Sag, ikke for ingenting havde Grundtvigs Folk lagt den første Højskole sønden Aa. — Men naturligvis ogsaa: ikke for ingenting gik det tyske Angreb ud paa at ramme just paa de kulturelle Omraader.

Hvad enten man tager Krügers Udtryk for den stoute Tro paa Rettens Sejr, Junggreens fine, overvejede Maade at ramme Fjenden med hans egne Vaaben, eller Gustav

Johannsens charmerende Ironi, — hver Tale er Udtryk for mere end blot Ønsket om det nationale Tilhørsforholds Forandring. Og dette Fællesskab er saa meget mere bemærkelsesværdigt, som der endnu ikke fandtes nogen virkelig samlende Organisation, og som de kongerigske Venner af den sønderjydske Sag var alt andet end enige om Fremgangsmaaden og derfor alt andet end enige om de Raad, der stundom spurgtes om.

At Ahlmann i 1875, paa Grund af svigtende Helbred, men ogsaa paa Grund af svundne Haab opgav sit Arbejde hernede og flyttede til Kongeriget, at ogsaa andre fandt Fremtiden haabløs og derfor gav op, er den Slags Ting, ethvert kæmpende og undertrykt Folk kommer ud for, men ingenlunde betegnende for større Kredse. Tværtimod var Selvtilliden stor.

I 1876 skrev Junggreen: — „Hvad det gælder om for et Folk, der er stillet under Kaar som vore, er først og fremmest Ihærdighed, er aldrig at tabe Modet eller opgive Haabet, men at blive ved at føre sin Sag frem, hvor smaa end til en vis Tid Udsigterne til en grundig Løsning kunne være. Gjør et Folk dette, og har det en god Sag at forsvare, saa er der aldeles ingen Grund til at tabe Modet, thi vi have set tidt nok, ikke alene at Lykken er omskiftelig, men ogsaa at politiske Meninger, der i lang Tid have været forkættrede, forfulgte og forhaanede, have arbejdet sig frem og ere blevne de herskende. Der gives intet større og intet mere slaaende Exempel i denne Henseende end den Maade, hvorpaa de politiske Forhold i Tyskland have udviklet sig i de to sidste Menneskealdr.“ —

Femten Aar senere skrev Gustav Johannsen i Anledning af en Synodes Udtalelser om Danskernes Stilling: — „Og det, at selv Mænd, der i national Henseende ere Modstandere og staa i Magthavernes Tjeneste, i deres Hjerter ikke kunne frigøre sig for Erkendelsen af den nationale Forurettelse, hvorunder den nordslesvigske Befolkning lider, det har sin Betydning og maa slaas fast som et uomtvisteligt Bevis paa, hvor stor den lille Befolknings Lidelser ere. —

At den nordslesvigske Befolkning samtidig fik et nyt Bevis for, at den ikke kan vente ringeste Hjælp fra anden Side end den Kraft, der boer i en urokkelig Vilje til Selvhjælp, har ogsaa sin store Betydning. En saadan Overbevisning gør opfindsom paa Midler, som for den udenforstaaende ere utænelige, og letter det Arbejde, der er absolut nødvendigt for Bevarelsen af den helligste Arv, vi have modtaget efter vore Forfædre: dansk Sprog og dansk Nationalfølelse.“

Mellem de to Udtalelser ligger Ophævelsen af § 5, ligger den indre Brydningstid og de fornyede Forfølgelser i Firserne; i Stedet for svækket er Modet blevet styrket, ranket, men den inderlige Tilforladelighedens og Værdighedens Tone er den samme. Og man kunde udfylde dette med Udtalelser af mange andre.

Naar der imidlertid trods den dybe Overensstemmelse mellem de forskellige Tider og de forskellige Mænd inden for samme Periode skulde opstaa Uenigheder af alvorlig Art, skyldtes det det voksende Kendskab til politiske Metoder og politiske Retninger. Den første Forskel mellem Edsnægterne og Edsaflæggerne var, som tidligere omtalt, næppe nogen *politisk* Forskel, men en moralsk, stammende fra, hvad Betydning man mente at maatte lægge i en Ed paa Forfatningen.

Hos den jevne Befolkning vedblev, ganske naturligt, denne moralske Forskel at spille en Rolle ogsaa længe efter at de ledende Mænd havde forsonet sig med hinanden eller i hvert Fald fundet en Omgangsform. Den Del af Befolkningen, der har efterladt mindst Materiale til Bedømmelse af sin Stilling, men som ikke desto mindre fortsat viste sin Danskhed ved Valgene og har trukket ikke saa lidt af det store Stemmetals tunge Læs, nemlig Landalmuen, har gennemgaaende været mest konservativ, det vil sige, dens Mænd har ikke just været Optanter — det forbød deres Økonomi dem —, men Beundrere af Edsnægterne med Krüger i Spidsen. Og mærkeligt er det ikke, thi havde Manden i de smaa Kaar ikke sin *Ret*, da havde han intet. Højskolearbejdet og andre aandelige Strømninger naaede kun undtagelsesvis ud til Smaakaarshjemmene, der alligevel bevarede deres Danskhed i Sindet, hvor meget den end maatte holdes tilbage. Og den nye Tids socialdemokratiske Bevægelse naaede kun ringe Fremgang i Nord-slesvig.

I de bedrestillede Klasser delte man sig efter politiske Anskuelser og efter mere eller mindre personlige Forhold til de Mænd, der stod i Spidsen.

De Mænd, der stod i Spidsen, — det vilde være en Bog for sig at skildre, hvordan hver enkelt af den Tids sønderjydske Førere dygtiggjorde sig til det ansvarsfulde Hverv. Naar man sammenholder mange af deres Taler med samtidige Taler andre Steder fra, maa man Gang paa Gang forbavses over deres Kvalitet, fordi man ved, at de saa godt som alle var, hvad vi i Dag kalder *selfmade men*. De allerfærreste havde akademisk Dannelse, lige saa faa en højere Skoles Eksamen. Og havde end nogle af dem mere skolede Venner, der kunde gennemrette Manuskripterne, — som Krüger, der længe

havde Ahlmann ved sin Side, — saa bærer deres Arbejde dog den personlige Menings Præg saa rent som ingen Stilgennemrettelse kan tegne det. Bonde, Lærer, Redaktør eller Tobaksspinder, — alle har de lyttet sig frem til det rigtige Tonefald ved at overvære Erfarnes Tale. Mest typisk for denne Udvikling er maaske J. P. Junggreen, der som ganske ung fik Lejlighed til at overvære Frederik Fischers politiske Aftener. — Men det vilde føre for vidt at følge Mændene fra deres første nationale Vækkelse til den Dag, deres Ord havde Vægt.

Vi kan samle de indre Brydninger, der fandtes paa Trods af Fællesskabet, omkring en enkelt Begivenhed, — Hans Krügers Død.

2

Hans Andersen Krüger fra Bevtoft døde den 27. August 1881 efter i mere end en Menneskealder at have været en Førerskikkelse i Danskhedens Sag i Sønderjylland, i 14 Aar de Danskes Repræsentant i den tyske Rigsdag og i lige saa lang en Tid Landdagsmand i Prøjsens Landdag under den specielle Form, der fremkom ved Edsnægtelsen, — Udeblivelse, Mandatnedlæggelse og andre Protestmetoder.

Hans Død betød oprigtig Landesorg i vide Kredse, men for mange kom det dog som en Befrielse, at Døden nu havde gjort det unødvendigt, at man ved en Nyorientering i Sønderjydernes Politik kom til at saare den gamle Kæmpe. Alligevel skulde hans sidste Dage forbitres af den uundgaaelige Strid, der fra Møderne naaede som et Ekko til hans Sygeleje, thi allerede i flere Aar havde det gæret i Rækkerne. Den Indsigt, der først var opnaaet paa Østkysten, at det gjaldt om for Sønderjydernes Repræsentanter at deltage aktivt i Statens Politik for paa lovlig Maade at opnaa de bedst mulige Kaar for Mindretallet, bredte sig mere og mere. Der var ikke, som „Vestmagterne“ — saadan kaldtes Krügers Tilhængere — mente det, Tale om nogen Opgiven af Genforeningskravet, men en naturlig Erkendelse af Protesternes rent negative Indsats for det endelige Resultat. Protesterne blev vel hørt, men aldrig taget til Følge, og den ene Form for Protest, den som bestod i at nægte Edsflæggelsen til den prøjsiske Landdag, betød, at Repræsentanterne fratog sig selv Retten til og Mulighederne for at frembringe deres Klager. Ved Edsnægtelsen ophævedes ogsaa Muligheden for Forbindelsen med liberalt indstillede Politikere, der kunde tænkes at støtte Danskerne, ligesom Tilfældet havde været det i

Rigsdagen. Hans Lassen, Lysabild, der var blevet Landdagsmand efter Ahlmans Bortrejse, repræsenterede stærkest den nye Retning. Ved det første Valg efter § 5's Ophævelse nægtede han at modtage Valg, medmindre hans Vælgere tillod ham at aflægge Eden. Men da Krüger og hans Folk ikke vilde bøje sig, opnaaedes ikke et enigt dansk Synspunkt. Splittelsen betød alvorlig Stemmetilbagegang.

Krüger havde længe været svag og uegnet til sin offentlige Gerning, og i Rigsdags-samlingen 1880—81 deltog han slet ikke. For hans svorne Tilhængere kunde dette sidste være lige meget, idet de mente, han lige saa godt kunde sidde i Bevtoft som i Berlin. Men for Edsaflæggerne blev Tilstandene uudholdelige; en Afgørelse maatte træffes, men den maatte træffes uden det aabne Brud, de nationale Modstandere vilde have nydt godt af.

Den, paa hvem Mæglingarbejdet først og fremmest hvilede, var J. P. Junggreen. Allerede i 1879 havde han søgt at skabe et Grundlag for enig Optræden fra Krügers og Lassens Side; hans Fredsælhed og vidtskuende Intelligens gjorde ham til Modstan-der ikke blot af aaben Strid, men ogsaa af de mere dulgte Tvistigheder, der kunde nage længe efter at Aarsagerne var glemte. Langsomt var han svinget over fra Edsnægternes til Edsaflæggernes Lejr uden at blive Fanatiker. Naar han senere en Tid lang igen førte Edsnægternes Politik, var det for til dels ikke at vise Tyskerne noget Brud i den danske Linje. Edsnægtelsen havde været den første Indskydelses naturlige Politik, som Eds-aflæggelsen var den voksende Overvejelses; det var i Virkeligheden ikke blot Alter-nativer; Muligheden for at se en Udvikling var til Stede.

J. P. Junggreen paatog sig det vanskelige Hverv at meddele Krüger Flertallets Op-fattelse, at det ikke mere var forsvarligt at vælge ham til Rigsdagsmand paa Grund af hans Helbred. Og en Dag i Juli 1881 tog Junggreen ud til Møllen i Bevtoft. J. P. Jung-green fremlagde Sagen skaansomt og opnaaede Krügers Samtykke i, at der skulde tages Standpunkt til Valget af hans Eftermand. Saafremt man ikke opnaaede Enighed, kunde man igen overveje, alligevel at opstille ham.

Junggreen sammenkaldte da til Møde i Aabenraa den 2. August. Men saasnart Mødet var bekendt, begyndte Pressen en Kampagne mod Tanken om at vælge en anden end Krüger. Baade politiske og personlige Synspunkter blev luftet. Man maatte ikke skifte Politik efter § 5's Ophævelse, og man maatte ikke vise den gamle Mand saa stor en Utak. Der blev sammenkaldt til Smaamøder før den egentlige Forsamling i Aaben-

raa. Omkring 300 Mænd samlede i Aabenraa til en mange Timer haard og heftig Drøftelse af Valget. Krügers Parti viste sig at være i Mindretal, men ved Optællingen nægtede Edsnægterne at lade sig tælle. Og Junggreen, der ikke ønskede for voldsom en Udgang, foreslog da, at han straks skulde rejse ud til Krüger og igen forelægge ham Sagen og faa at vide, om han virkelig, trods sin Sygdom, ønskede at lade sig opstille. Junggreen mente, at man i saa Fald burde bøje sig for Krügers Ønske.

Allerede næste Dag tog Junggreen til Bevtoft, men det var for sent. Krügers Venner havde paa Vejen hjem fra Aabenraamødet været indenfor for at underrette ham om Mødets Forløb, og den gamle saarede Kæmpe nægtede Junggreen Adgang til Sygeværrelset, — en smertende Oplevelse for Junggreen, der søgte Forsoningen. Men saa dybe var Skellene; og i de kommende Uger holdtes Møde efter Møde, for at der kunde opnaas Klarhed for det Tilfælde, at Krüger ikke lod sig genopstille. Krüger havde nægtet at udpege sin Efterfølger, men paa Vestereggen mente man, at han gerne havde set baade Cornelius Appel og Hørlück som Rigsdagsmand. Hvad godt der end kan siges om disse tapre grundtvigske Kæmpere fra Vestereggen, — politisk skolede var de ikke. Men det var i det hele taget vanskeligt at træffe en Afgørelse, fordi den selvskrevne Arvtager ikke fandtes. Junggreen mente, at Gustav Johannsen var den bedst egnede, men Gustav Johannsen var for tydelig en Tilhænger af Edsaflæggelsen til at Vestereggen Folk kunde stemme paa ham. — De mange Drøftelser frem og tilbage blev afbrudt ved Krügers pludselige Død; nu var Opstillingen af en ny Mand ikke mere en Mulighed, men en Nødvendighed. Og alle Navne af mere eller mindre aabenbar politisk Betydning gled bort for de to: Hans Lassen og J. P. Junggreen.

Hans Lassens Karakter bliver noget utydelig ved den tragiske Afsløring efter hans Død, der viste, at han havde bedraget sin Hjemegns Sparekasse for en kvart Million Mark. Han var et hurtigt og lyst Hoved, politisk set een af denne Periodes mest nøgterne Mænd. Han var, som de fleste paa Østkysten, Tilhænger af Edsaflæggelsen. J. P. Junggreen var derimod igen blevet Edsnægter, ikke af glødende Overbevisning som „Vestmagterne“, men af Uvilje mod den Fortolkning, Tyskerne gav det nye politiske Udtryk. Junggreen var usædvanligt afholdt for sit alvorligt vindende Væsens Skyld og lige saa respekteret for sin Energi og sin Kløgt. Det var ham, der sad med hele den hjemlige Organisations Traade i sine Hænder, og han styrede — trods mangelfuldt Apparat — det hele overmaade dygtigt.

Junggreen vilde have været den naturlige Overgangsrepræsentant til den nye Politik, især da Edsnægterne i Haderslev Vesteramt ikke havde nogen egnet Kandidat. Han tilhørte jo nu Vesteregns Program, men var afholdt ogsaa af dem østpaa, mest i sin Hjemby og Egn. Imidlertid kom nu helt uberegnelige — først for Eftertiden forklarlige — Faktorer til at spille ind. Krüger var alt i levende Live blevet en Myte, og Junggreens fornuftige Forsøg paa at faa Krüger til at vige sit Sæde opfattedes af mange Edsnægtere i Krügers nærmeste Kreds som et ubetimeligt Angreb og som Udtryk for Mangel paa Respekt, saadan at disse Kredse, politisk selvmodsigende, foretrak Edsaflæggeren Hans Lassen, der hidtil var blevet betragtet som arg Modstander. Maaske har, foruden personlig — og rent uberettiget — Uvilje, ogsaa Junggreens Konservatisme spillet en Rolle, idet de grundtvigske Bønder paa Vesteregns følte sig knyttet til det danske Venstre. Og da der ikke fandtes anden antagelig Begrundelse for denne Standpunktsændring, henviste man til, at Hans Lassen var Bonde, mere helstøbt og rolig og et gyldigere Billede af den nordslesvigske Befolkning. — Hvor kan selv de bedst mente Ord dog være ubesindige! — Junggreen derimod fyldte ikke nok; han ansaas for at være for umyndig i Optræden, for svingende i sine Synspunkter. Man syntes ikke at have Sans for hans Arbejde paa Samling. — Paa den anden Side var der adskillige Edsaflæggere, der stemte paa Junggreen i Tillid til hans Evner, uanset hans Standpunkt.

Ved Valget fik Hans Lassen Flertallet, men den tyske Kandidat havde saa mange Stemmer, at der maatte holdes Omvalg mellem de to stærkeste, Hans Lassen og Junggreen. Til Omvalget anbefalede Junggreen sine Vælgere at stemme paa Hans Lassen.

Hans Lassen var altsaa valgt til Danskernes Rigsdagsmand i første Kreds, Haderslev og Sønderborg Amter.

I en Aarrække havde man nøjedes med kun at opstille een dansk Kandidat, Krüger, i alle de tre Kredse, — første, anden og fjerde, — hvor der kunde samles danske Stemmer. Det var uheldigt i mange Henseender. Krüger var ikke videre kendt syd for sit eget Amt, og han kunde paa sine senere Aar ikke foretage Agitationsrejser. Danskheden i anden Kreds (Aabenraa og Flensborg Amter) led meget i disse Aar, især i Flensborg By og Omegn. Ganske vist havde ikke saa mange operet der, ej heller var saa føleligt mange udvandrede; men dels gav Byens Vækst Tyskheden Fordelen, dels gik store Dele af den dansksindede Arbejderbefolkning over til Socialdemokratiet, dels endelig gjorde en tiltagende Slaphed sig gældende; den nationale Sag vanrøgtedes i nogen Grad, fordi

der var for faa til at tage sig af den. De danske Flensborgeres Førstemand, Gustav Johannsen, havde nok at bestille med sit Arbejde som Redaktør af Flensborg Avis; i Skolemændenes Flok tyndede det ud, efterhaanden som Forbud og andre Besværligheder lagde sig i Vejen. Ogsaa paa anden Maade var det vanskeligt for Danskheden at klare sig i Flensborg. Sindelaget havde gennem Aarhundreder været uafhængigt af Borgernes Sprog, som mest var Tysk (for store Dele Plattysk), og selv om det efter 1864 kunde lyde som et Ordspilsønske, at Flensborgerne gerne vilde tilbage til Danmark, saa de igen kunde faa Lov til at tale deres kære Plattysk, er det indlysende, at den manglende sproglige Forbindelse med Dansk gjorde sit til, at Tyskheden bredte sig. Og trods en ofte udtrykt Uvilje mod de prøjsiske Embedsmænd maatte uvægerligt det stigende Tal af disse Embedsmænd blive af Betydning.

Om Flensborgs Danskhed kunde være bevaret for Danskheden ved større Indsats, større Sammenhold mellem Nord- og Mellemslesvig, er et Spørgsmaal, der ikke lader sig besvare nu, Slægtled efter at Udviklingen har lagt sine Resultater paa Bordet. Men mærkeligt er det at se, saa forholdsvis tidligt de nordligste Nordslesvigere regner Flensborg for tabt til Trods for de udmærkede Mænd, der virkede i Byen. Een af Grundene kan være den uheldige Valgkredsfordeling, der absolut intet Hensyn tog til den „Afstemmingslinje“, der kunde trækkes efter Valget til den grundlovgivende Rigsdag 1867 og som gik lige syd for Flensborg. Den nu gældende Udstrækning for anden Valgkreds dækkede alt for store Dele af de sydlige, fortyskede Egne. Alligevel vilde Opstilling af danske Kandidater til Valgene ganske naturligt have samlet langt flere danske Stemmer end Tilfældet var, da man lod anden Valgkreds' Vælgere stemme paa første Valgkreds' Kandidat. Og nu, til det første Valg efter Krügers Død, blev da Gustav Johannsen opstillet i Flensborg (og af samme Grund H. A. Knudsen fra Trøjborg i fjerde Kreds).

Endnu en halv Snes Aar efter Krigen og Annektionen havde Slesvigholstenere og Prøjsere bekæmpet hinanden og opstillet hver sin Kandidat, men denne Forskel udlignedes naturligt af Tiden, saa de to tyske Partier kunde enes om en Fælleskandidat ved Valget i 1878. Nu i 1881 gjorde sig imidlertid nye Skillelinjer gældende, nemlig de rent partipolitiske. Skønt egentligt Demokrati og rationel Parlamentarisme ikke blev gennemført i Tyskland, kunde Tidens Tendenser til politiske Brydninger paa forskellige sociale Overbevisningers Grundlag ikke undgaa at bestemme det tyske Folks Optræden. At de partipolitiske Skillelinjer viste sig senest i Grænseegnene, laa jo i Sagens Natur,

— her havde det nationale Skel Hovedinteressen. Men i 1881 var det kommet saa vidt, at Tyskerne i anden Valgkreds opstillede tre Kandidater, — en nationalliberal, en fri-konservativ og en Socialdemokrat, — mod Danskernes Gustav Johannsen.

Af de fire Kandidater samlede Gustav Johannsen de fleste Stemmer, men dog kun knapt halvt saa mange som de tre tyske Kandidater tilsammen, eller godt en Tredjedel. I 1878 havde Krüger samlet godt 600 Stemmer mere, og der var ingen Grund til Glæde for Danskerne. Imidlertid maatte Gustav Johannsen nu paa Omvalg med den national-liberale Tysker Francke som Modkandidat. Og det synes, at Danskerne til dette Omvalg har taget sig alvorligt sammen, idet alene Flensborg By mødte op med de manglende 600 Stemmer; desuden stemte Socialdemokraterne og en Del konservative Bønder fra Angel paa Gustav Johannsen, saa han blev valgt med et Stemmeovertal paa godt 800.

Danske og Tyske har i lige Grad været forbavsede over dette Omvalgs Udfald. De politiske Brydninger har spillet en stor Rolle; mange konservativt indstillede Bønder var bange for de liberale. Men Gustav Johannsens Personlighed har trukket mest. For det første har Danskerne, da de saa, det gjaldt, ønsket at tilkendegive deres Sympati for deres afholdte Fører; for det andet var Gustav Johannsen en Mand, der forstod at om-gaas selv Modstandere med Elskværdighed og vindende Charme. Hans Bekendtskabs-kreds var vidtstrakt og begrænsede sig ikke til Danskerne alene; hans gode Humør smittede, og hans menneskelige Tilforladelighed vandt ham Venner ogsaa i Fjendens Lejr. Klogeligt havde han anlagt sin Valgagitation mindre paa det nationale end paa det politiske, hvad der hos mange Danske, især blandt Edsnægterne, vakte Harme, men imidlertid var i god Overensstemmelse med hans Arbejdsplan, fordi han ønskede aktivt politisk Arbejde til Fordel for Danskerne.

Da Gustav Johannsen og Hans Lassen gik ind i den tyske Rigsdag, skete der ikke saa stort et Brud, som det kunde se ud til, naar to Edsaflæggere afløste en Edsnægter. Krüger havde som før nævnt søgt Samarbejde ikke blot med andre nationale Mindretals Repræsentanter, — Polakker og Elsass-Lothringere, — men ogsaa med det katolske Centrum. Han havde dermed forberedt sine Efterfølgeres Vej, og at de søgte Støtte hos andre Partier end han, betyder ikke nogen videre Forskel i Fremgangsmaaden. Hans Lassen og Gustav Johannsen gik, da Centrum nærmede sig Bismarcks Politik, i nært Samarbejde med Regeringens Opposition, de frisindede og Fremskridtspartiet, — ja, Gustav Johannsen gik saa vidt, at han lod sig optage som Hospitant i de frisindedes

Parti. — At denne Politik af Vælgerne derhjemme imidlertid følte som en gennemgribende Forandring, af nogle som et Forræderi, maa vist tilskrives Mangelen paa politisk Indsigt. — Det var ikke i Rigsdagen, men i Landdagen, der sporedes en ny Politik.

Ved Valg efter Valg var Striden mellem Edsnægttere og Edsaflæggere blusset op. Hans Lassen havde ikke lagt Skjul paa sit Standpunkt, men bøjet sig for Krüger, saa længe han levede. Nu, efter Krügers Død, følte han sig ikke mere forpligtet til at handle imod sin Overbevisning. A. D. Hørlück var valgt som Krügers Efterfølger i Landdagen, og han forfægtede den gamle Førers Standpunkt; men Hans Lassen regnede med, at han ved en fuldendt Kendsgerning kunde føre sit Standpunkt til Sejr, og aflagde derfor 1882 Landdagseden, hvorefter han kunde indtage et normalt Sæde i Forsamlingen.

Til Trods for, at Edsstriden nu havde varet i femten Aar, var der ikke naaet nogen Klaring. Urolige Møder, ofte med personlig Bitterhed, gik forud for det nye Landdagsvalg i Efteraaret 1882. Dog begyndte en Trang til nogenlunde Samling at vise sig, idet Danskerne inden for hver Kreds stemte paa Kredsens Kandidat, uanset om de var for eller imod ham i Edsstriden.

I 1884 var der paany Rigsdagsvalg, — en ny Opblussen af Striden, som gjorde, at første Kreds mødte med to Kandidater, Junggreen og Hans Lassen; Junggreen blev valgt. I anden Kreds, hvor Gustav Johannsen var opstillet, kunde Danskerne ved det egentlige Valg tælle en Fremgang paa godt 1000 Stemmer, men den tyske Kandidat havde absolut Flertal mod Danskerne og Socialdemokraterne. Og fra det Aar gaar Danskernes Stemmer hastigt tilbage i Flensborg.

Kun kort Tid fik J. P. Junggreen Lejlighed til at virke i den tyske Rigsdag. Skønt af Natur og Tro den personliggjorte Fredsælhed, kom han til at betyde Strid mange Gange; hans Mæglinger blev misforstaaet, hans Afsky for alt for brodspidse Synspunkter opfattet som Holdningsløshed; men som Rigsdagsmand vandt han meget af den Kærlighed og Beundring, hans Hjemland skyldte ham. Kun to Aar fik han til sit parlamentariske Arbejde, men han gennemførte det med Dygtighed, og han blev — hvad hans Natur gjorde ham velegnet til — en fast, men forsonlig Varetager af den nye Politik, Hans Lassen og Gustav Johannsen havde hævdedet. Det gjaldt om, i Rigsdagen at understrege, at Nordslesvigerne var et fremmed Folk i den præjsiske Stat, en Folkestamme, der med Vold var blevet løsrevet fra sit Moderland. Men der skulde ikke alene protesteres, der skulde arbejdes aktivt for at lindre Mindretallets Kaar under

Fremmedherredømmet, og Rigsdagsmanden skulde, ogsaa for at skabe politisk Respekt om sin Person, deltage i den almene politiske Debat og afgive sin Stemme efter sin politiske Indstilling ogsaa i Spørgsmaal, der ikke direkte havde med Nordsløvig at gøre. — Indadtil, i Forhold til den Befolkning, Junggreen repræsenterede, forkyndte han med Flid, at det gjaldt om at standse Udvandringen, for at Danskerne ikke en skønne Dag skulde staa uden Mandskab. Med en sund Blanding af politisk-agitatorisk Energi og religiøs Overbevisning foreholdt han de nationale Undertrykkere deres Gerninger, henvisende til Bibelens Ord: „Hvad I ikke vil, andre skal gøre mod Eder, det gøre I ikke mod dem!“ — Maaske gik det ofte ham som det var gaaet Krüger, at hans Ord vakte større Bifald hjemme end Opmærksomhed i den tyske Rigsdag; men forgæves var hans Arbejde i Rigsdagen ikke, og hans Indsats hjemme skulde bære varig Frugt.

Med J. P. Junggreens Rigsdagsperiode afsluttes indtil videre den Strid, der havde skilt den danske Lejr i to, — men kun indtil videre. Det helt klare Valg med Hensyn til Kampmetoderne var ikke truffet endnu; Enighed kunde ikke opnaas. Men den indre Strid havde lært de ansvarlige, at Fællesskabets Genoprettelse var en Nødvendighed, Samling en Pligt. Og just i disse Brydningsaar og i den nærmeste Tid derefter blev et beundringsværdigt Arbejde gjort for at ophjælpe Danskheden, hvor den var svækket, og styrke den yderligere, hvor den havde holdt Skansen.

TVANGSREGIMENTET OG DANSKERNES SVAR

I

Som det bemærkedes i et tidligere Kapitel, var der i Prøjsens Styre af Sønderjylland ikke nogen gennemført Planmæssighed, omend Maalet, Befolkningens endelige og fuldstændige Fortyskning, tidligt blev tilkendegivet; — i Planløsheden fortsatte Prøjsen for saa vidt en dansk Tradition, omend Metoderne var af en noget anden Art. Adskillige Forfølgelser, iværksat af smaa lokale Myndigheder, billigedes ikke af Berlin; andre Bestemmelser udgik just fra Berlins Kontorer og havde det med Forholdene ukendte Bureaukratis Stempel. Melleminstanserne, Regeringspræsidenten i Slesvig og Overpræsidenten i Kiel, havde meget at sige; Kursen kunde bestemmes af deres Karakter eller Luner. En Samling af de Bestemmelser, der i de sidste 30—40 Aar før Verdenskrigen skulde ramme den danske Befolkning, vilde vise en mærkelig Mangfoldighed af Udfærdigelsessteder, ligesom adskillige Dekreter ikke vilde kunne staa for en Prøvelse efter Tidens gældende Love, — i enkelte Tilfælde gav ogsaa de højeste juridiske Instanser Danskerne Medhold.

Visse Fællestræk for de Perioder, der har faaet Navn efter forskellige Mænd eller Begivenheder, kan imidlertid fremhæves: — Naar en Tids Haardhændethed havde vist sig ikke at befordre de ønskede Resultater og der ved et Personskifte lovedes mildere Kurs, blev denne Mildhed enten kortvarig eller illusorisk. Paa ganske faa Undtagelser nær betød ethvert nyt Slag mod Danskernes Frihed en Styrkelse af de danske Rækker. Og Strofen „for de gamle, som faldt, er der ny overalt“ fik mere end et Slægtled igennem den mest levende Illustration. Ethvert nyt Slag synes at være Følge af Irritation over Danskernes Ukuelighed.

De fleste Bestemmelser, der retfærdigvis kan kaldes Overgreb, er velkendte og skal derfor kun nævnes i kort Sammendrag, — saa meget mere som Svaret paa Overgrebene har mere Betydning. Men et Par Linjer om den tyske Befolknings Stilling i Nordslesvig kan være paa sin Plads. Bortset fra de efterhaanden særdeles aktive Førere og Organisationer følte en Del af de hjemmetyske Kredse en oprigtig Glæde ved at se Danskerne underkuet, — og denne Glæde har jo sin Oprindelse i Slesvigholstenismens lange Historie. Man maa heller ikke se bort fra den Nidkærhed, som er Renegatens Særkende, den nyomvendtes nødvendige Selvfæstivning. Tyskerne fik efterhaanden et godt Til-

skud af de unge, der drog ud som dansksindede Værnepligtige, men til Tider vendte hjem, godt skolede i og indfangne af Prøjseraanden. Men langt fra alle Hjemmetyskere billigede Tilstandene. Paa Østkysten fandtes omkring Sømandslægterne Kredse med mere kosmopolitisk Horisont, og i Bondekredse kunde ideelle Grunde føre til Protest. Ogsaa religiøse Betæneligheder gjorde sig gældende. Men det bedste Bevis paa, i hvor ringe Grad den tyske Befolkning i Nordslesvig af Hjertet tog Del i det nye Regimes Undertrykkelsesforsøg, er det gode Forhold, der i det første Aarti efter Genforeningen raadede mellem Danske og Tyske de fleste Steder. — Uden Tvivl har Overgangen fra Slesvigholstenernes Selvhævdelsestrang til Indordning under prøjsisk System virket dæpende.

En Del nationalt ret ligegyldige fandtes tidligt. Mens Flertallet af de danske Arbejdere holdt fast ved deres Danskhed og ved Valgene stemte paa de danske Kandidater, gik de tyske Arbejdere mere og mere over til at vælge socialdemokratisk.

I en af de Egne, hvor Danskheden alvorligst gik tilbage, Slogsherred, skyldtes den nationale Slaphed væsentligst det indremissionske Syn paa Politik som noget verdsligt. Helt indtil Genforeningen var der dér og andre Steder oprindeligt danske Kredse, som nægtede at tage Standpunkt, ja, enkelte Kredse følte sig tyske, fordi det tyske repræsenterede den Øvrighed, man ifølge Paulus skulde være underdanig. Paradoksalt nok kunde i Aarene før Krigen Præster og Missionærer af disse Kredse vende sig *mod Danskerne* og saaledes bryde deres Princip om ikke at deltage i Politik. Forbindelsen med Missionsskolen i Breklum fik fortyskende Indflydelse her og der, selv om den mest yderliggaaende Bevægelse samledes under det danske Navn „det gamle Budskab“. I den Slags Kredse billigedes naturligvis ingen Undertrykkelse direkte, men enhver Bestemmelse blev modtaget som noget, Gud og Øvrigheden raadede for. Og derfor kunde disse indremissionske Møder gaa fri af de Forbud, de grundtvigske ofte var ude for. — Dog er det just inden for tyske teologiske Kredse, Utilfredsheden med Regimentet kommer til Orde. Først og fremmest er det Udgiveren af det store teologiske Ugeblad „Die Christliche Welt“, Professor Martin Rode, af slesvigsk Æt, og Superintendent Kaftan, ligeledes Slesviger, der protesterede, — den ene af etisk-kristelige Grunde, den anden mere beklagende det skete, fordi Tvangsregimentet ikke naaede Resultater. Den ivrige Slesviger, Pastor Tonnesen af Hoptrup, var af baade humanitær og religiøs Overbevisning mod Danskerfølgelsen, og det var hans Standpunkttagen, der førte til Spalt-

ES

ningen af Indre Mission. Senere var Pastor Johannes Schmidt, Vodder, med i Dannelsen af den tyske Fredsforening. Men foruden de i selve de offentlige Strid deltagende sad adskillige tysksindede Præster med fuld Forstaaelse for deres danske Sognebørns Kaar, mens atter andre paa særdeles brutal og ukristelig Vis gik Prøjseregimentets Ærinde. — Paa samme Maade var Lærerstanden delt; der var ikke direkte Tale om halvt og halvt, men kun om den i ethvert Forhold gældende Kendsgerning, at ikke alle kan redes over een Kam.

2

For mange staar Ordet *Tvangsregimente* som en Frase eller en af de Betegnelser, der er stærkt farvede. Der er dog ingen Grund til at mildne Udtrykket i dette Tilfælde; Brutalitet, der udøves i bedste Mening, er ogsaa Brutalitet, — og forøvrigt er der jo kun Tale om en bedste Mening efter vore nationale Modstanderes Maalestok. Men hvad enten man er Tilhænger af Ordet Vold eller ikke, vil man have svært ved at finde en Politik, der i Ufornuft maaler sig med den, Prøjsen førte i Slesvig i Tiden fra omkring 1880 til lidt før Verdenskrigen.

Var det Prøjsens Maal — og det var det utvivlsomt — at fortyske den dansksindede Befolkning, skulde man synes, at allerede de første ti, femten Aar efter Annektionen havde leveret Beviser nok paa, at Danskerne ikke forandrede Mening, fordi de udsattes for Tvang.

Men selve Tanken om Fortyskningen var ulogisk, set fra prøjsisk Side, fordi Prøjsen havde ladet § 5 gælde i tolv Aar og dermed anerkendt Nordslesvigernes Særstilling, der dog ikke med eet kunde blive en anden, fordi dens retslige Begrundelse blev strøget paa Papiret. Ejendommeligt og uudredeligt er imidlertid det Forhold, at det lille danske Mindretal voldte langt mere Besvær end de store Mindretal af andre Nationaliteter, polske og franske, — at der, hvad Papirmængde, Drøftelser og Forordninger angik, blev ofret mere paa dette Landomraade end paa de andre Mindretalsegne. Mærkeligt virker ogsaa den meget hyppige Skiften af de ledende Personer, der næsten hvergang markerer, at et Fremstød er ført forgæves. Naar visse tyske Skribenter har fremhævet den høje danske Kultur fra den Tid, kan det være vanskeligt at forstaa, hvorfor Respekt for denne Kultur ikke kunde komme til at afløse Kulturforfølgelse.

Det danske Kulturliv var saamænd ikke saa straalende i Nordslesvig paa den Tid,

men det, der var, havde den Fordel at være naturligt; en uvurderlig Lykke for den nordslesvigske Befolkning var det, at den danske Parole efter 1864: „Hvad udad tabtes, skal indad vindes,“ i saa høj Grad kunde tilegnes af Folk hernede, og det vel at mærke langt udover de navngivnes Kreds. Ligesom den nordslesvigske Bondestand, Traditionen tro, arbejdede videre paa sin Dygtiggørelse og med selve Arbejdet mente en national Indsats, saadan arbejdedes der i Smaakaarshjemmene paa at fortroliggøre Ungdommen med dens nationale Opgave, hvor den end kom til at virke.

Kulturkamp som aandelig Kappelstrid var der kun i ringe Grad Tale om, fordi Tykkerne kunde arbejde paa alle Omraader med den højeste eller næsthøjeste Myndigheds Støtte, mens de danske Repræsentanter paa det politiske Forum i Berlin indtil videre talte forgæves. Direkte Kamp var der overhovedet ikke Tale om, fordi den ene Part havde Vaaben, den anden ikke. Og dog er denne i saa mange Henseender forfærdelige Tid rig paa danske Sejre.

De historiske Dokumenter kan vel fremstille denne Tidens Gang med den Saglighed, som klarlægger de politiske Linjer og som lader Fase efter Fase fremstaa i al Tydelighed; men den Sindelagets dulgte Kamp for Tilværelsen, der var Forudsætningen for Haabets Bevarelse og endelige Opfyldelse, har været alvorligere, end selv de mest fyldestgørende Beretninger lader ane. Thi Slagene var rettet mod Folkelivets vigtigste Kilde, Sproget.

Det gik gradvist, men ikke langsomt. Efter at Skolen paa Landet i 1878 var blevet tvesproget, fulgte i 1888 Sproginstruksen af 18. December, en Berlinerforordning, der udelukkede al dansk Undervisning i Folkeskolen; kun faa Timer dansk Religion meddeltes af Hensyn til Kirkesproget, der i Nordslesvig var dansk, selv om der ogsaa efterhaanden indførtes tyske Gudstjenester (normalt een Gang om Maanednen). I disse Aar førtes ogsaa Kampen mod de danske Privatskoler videre; den ene efter den anden lukkedes, ligesom Hjemmeundervisningen var forbudt. Danskernes Forsøg paa at opretholde Hjemmeundervisning uden for Skoletiden mødte den ene alvorlige Hindring efter den anden. Hvert Aar bragte sine nye Forordninger. Da det blev forbudt at sende Børn paa Skole i Danmark og der derfor blev arbejdet mere ihærdigt for at faa den konfirmerede Ungdom paa danske Højskoler og Efterskoler, blev ogsaa dette Arbejde chikaneret. Til sidst blev det forbudt at sende Ungdommen paa Højskoler, og de grotesk virkende Forældreretssager opstod. Forældre, der havde sendt eet Barn paa en

dansk Skole, fik frataget Formynderretten over de øvrige Børn, fordi de ikke kunde anerkendes som værdige eller egnede til at lede Opdragelsen.

Som et naturligt Udslag af Ønsket om en fuldstændig Fortyskning af Nordslesvig begyndte saa ogsaa Kampen for at erobre Jorden. Trods Udvandringen havde den danske Bondestand holdt fast ved den hjemlige Jord. Fædre, hvis Sønner havde opteret eller var udvandret paa anden Maade, blev siddende paa Gaardene til langt over den normale Tid, for at bevare Gaarden for Slægten, indtil Sønnerne kunde komme tilbage. Og indtil Aar 1893 havde Danskerne nord for Afstemningslinjen af deres henved 5000 Gaarde kun tabt lidt over 100 eller omkring 2 pCt.

Kampen om Jorden havde ligesom alle andre Angreb flere Former. Den stedlige Befolkning med tysk Sindelag ønskede naturligt at erhverve saa megen Jord som muligt, men desuden agiterede sydfra tilflyttede Embedsmænd for Sagen, og efterhaanden kom Forordninger, der lod Staten optræde som Jordkøber. Denne Kamp havde baade sine meget alvorlige og sine humoristiske Sider.

Til det alvorlige hørte, at en af de mest danske Egne omkring Rødding, hvorfra store Udvandringer havde fundet Sted, blev udset som et Nybyggerland for Indvandrere sydfra. Til det mere humoristiske hørte Foregangsmændenes Dispositioner.

Pastor Jacobsen, Skærbæk, om hvem en tysksindet Kollega mente, at han mere interesserede sig for Nationalpolitik end for Guds Rige, fik i 1889 oprettet en Bank til Støtte for tyske Jordopkøb, og i Løbet af Tiden fra 1893—98 lykkedes det Tyskerne at erhverve henved 200 Ejendomme paa Vesteregnen. Pastor Jacobsen stod ogsaa bag den i 1891 oprettede Nybyggerforening for det vestlige Nordslesvig. Nybyggerforeningen agiterede i hele Tyskland, og det lykkedes den vel at faa draget nogle Folk herop, men ikke i saa virkningsfuld en Stil som ventet. Pastor Jacobsen startede endvidere en Væveskole, et Rederi, et Badested, et Teglværk, et Dampbageri, et Selskab til Anlæg af Karpedamme, og flere andre Ting. Men alt var startet med Ukyndighed og paa for løst et Grundlag, og det knækkede sammen i 1902 med Fallit og Fængselsstraffe baade for Præsten og hans Medarbejdere.

Alvorligere end disse halvt private Foretagender var de Statsindgreb, der i Tiden fra omkring 1890 til Verdenskrigen blev iværksat. Den tyske Stat begyndte i 1896 at opkøbe Domænegaarde. Senere, fra 1909, oprettedes Rentegaarde, det vil sige Gaarde, til hvis Oprettelse Staten stillede store og meget billige Laan til Raadighed mod at bevare

Forkøbsretten og mod „Ejerens“ Løfte om ikke at støtte Danskheden. Rentelovgivningen udvidedes med „Bindeloven“, der skulde sikre allerede bestaaende Gaarde for tysk Besiddelse.

3

Den Periode, der med særlig Haardhed slog Danskerne, om end den i det væsentlige ikke adskilte sig fra tidligere, er den berømte Köllertid fra 1898 til 1903.

Ernst Mathias v. Köller, der havde været Indenrigsminister et Aars Tid, var een af de faa Overpræsidenter i Slesvig-Holsten, der overtog dette Embede efter eget Ønske. Hans Forgænger, v. Steinmann, der havde beklædt Posten i sytten Aar, havde personligt ofte været imod de Instrukser, der udsendtes fra Berlin for at tilintetgøre den danske Modstand, — han var f. Eks., ligesom Superintendent Kaftan, imod Sprogloven af 1888. Men, staaende midt imellem det berlinske Styres Haardhed, der blev tydelig i Halvfemserne, og de lokale Myndigheders (først og fremmest Politiets og Landraadernes) Lyst til fuldkommen Underkuelse, havde han ikke kunnet opnaa at gennemtrumfe sit Standpunkt. Ganske vist var hans Indstilling een af Aarsagerne til en mildere Ordning af Optantsagen i 1893, men han fik ogsaa i den Anledning store Dele af de tysksindede Slesvigere imod sig. — v. Köller kom til Kiel med den faste Beslutning at gøre en Ende paa Kævlerierne ved Grænsen mod Nord, — fra tysk Standpunkt et naturligt Ønske. Hans forud fastlagte Metoder var imidlertid ikke fornuftigere end een af hans i Aand beslægtede Forgængeres, v. Bitters. Trods mere end tredive Aars Erfaringer som brugbart Materiale saa han bort fra, at de danske Anførere ikke var Generaler uden Hære. Han mente, at de danske „fanatiske Principaler“ burde udryddes, og at den øvrige Befolkning derefter vilde vise sig loyal og føjelig og hurtigt blive tysk. — Hvis han havde haft Ret i denne Formodning, vilde hans Politik have været rigtig, det vil sige Kampen mod de danske Ordførere klog; men heldigvis var Formodningen ubegrundet.

v. Köller havde de nye Grænselandslove, der under Finansminister v. Miquels Styre var kommet frem, at holde sig til. Men de gav ham ikke nye Vaaben i Hænde, gyldige som de var for alle tyske Grænseegne med fremmed Mindretal. Disse Forordninger gik ud paa, at alle Embedsmænd ogsaa udenfor Tjenestetiden skulde føle sig forpligtede til at arbejde for Fortyskningen, men der var ikke anvist bestemte Metoder, og Overpræsidenten kunde ikke indføre fra almengyldig Lov og Ret afvigende Forordninger.

Det gjaldt derfor om at anvende de Midler, der var brugt tidligere, men anvende dem mere konsekvent og maalbevidst.

Det første Middel var naturligvis Udvisningen af danske Undersaatter, Optanter og deres Familier, og allerede i det første Aar blev der udvist omkring 300 Personer.

Ganske uforsigtigt indrømmede v. Köller, at de udviste ikke havde forsyndet sig mod nogen Lov, men at deres Udvisning vilde skade de „fanatiske Principaler“. Og hastigt efter Udvisningen af de virkelig danske Undersaatter fulgte under v. Köllers Forfølgelser det enestaaende Optantmageri, hvorved ofte Personer, der i Aarevis havde været prøjsiske Undersaatter, blev gjort til Optanter og udvist; at de havde beklædt offentlige Hverv, hvortil der absolut krævedes prøjsisk Borgerret, blev der ikke taget Hensyn til. Vejende Grunde for Udvisningerne blev ikke givet; en grundløs Mistanke var nok, og ofte kom Afrejsebefalingen i saa brutal en Form, at det maatte vække Opsigt og Forargelse langt ud over Nordslesvigs Grænse. Saaledes naaede Beretningerne ogsaa til St. Petersborg, hvor Kejserinde Dagmar blev dybt bekymret for sine danske Landsmænds Skæbne.

Den paabegyndte strenge Kurs kunde imidlertid vanskeligt standses, fordi det vilde betyde en aabenbar Fiasko. Og jevnside med Udvisningerne gik de andre kendte Former for Undertrykkelse. De før nævnte *Forældreretssager* tog til. Forenings- og Forsamlingsfriheden kom ud for nye voldsomme Angreb. Hvor der fandtes Mulighed derfor, blev Foreninger stemplet som politiske og enten opløst eller underkastet de strengeste Politiforordninger.

Det nye i Köllerpolitikens Forfølgelsesmetoder var Princippet om den solidariske Hæftelse. Den enes saakaldte Forbrydelse skulde hjemsøges paa Helheden; det var et Gidselsystem i Fredstid. For Eksempel kunde en Mand i Slutningen af 1898 modtage Besked om, at han inden 20. December skulde hjemkalde sin Søn fra den danske Højskole, hvis han ikke vilde være Skyld i, at Sognets Optanter blev udvist.

Eller det meddeltes de danske Undersaatter, der arbejdede paa Gaardene, at de kun kunde faa Lov til at blive og arbejde, saafremt deres Arbejdsgivere meldte sig ud af de danske Foreninger og opsagde de danske Blade.

Eller danske Foreninger straffedes, naar de undlod at underrette Politiet om Medlemmers Tilmeldelse og Afgang, — i visse Tilfælde blev Bestemmelsen gjort gældende ogsaa, naar der var Tale om afdøde.

v. Köller opnaede intet med sine Bestemmelser, — hans Efterfølger, Friherre v. Wil-mowski, der nødvendigvis maatte fortsætte i samme Linje, ej heller. v. Köllers Afsked med sit Hverv var sørgeligt modsat hans glødende Begyndelse, — „Forholdene er og bliver vanskelige,“ sagde han.

„Flensborg Avis“ kaldte den haarde Haands Politik for „den løse Haands Politik“. Betegnelsen er rigtig ogsaa med Perspektivet, — alt for rigeligt og ubetænksomt uddelte Lussinger virker ikke opdragende efter Ønske. En anden Hindring for de Köllerske Metoders Succes var deres Udøveres fuldkomne Mangel paa Humor. Naar f. Eks. rød- og hvidmalede Porte kunde betragtes som national Demonstration, naar Vinduesrammer i Murens naturlige Farver, Stenens røde og Mørtelens lysegraa, kunde forarge, naar folkelige Sange af almen etisk Indhold eller pietistiske Salmer kunde forbydes, betød det vel ofte smertelig Afsavn for Danskerne, men lige saa ofte fremkaldtes det Smil, der i Trængselstider gør den svage overlegen. Historierne vandrede fra Hjem til Hjem og skabte Humør. Een af dem, H. P. Hanssen holdt mest af at fortælle, gik ud paa, at „Jeg vil værge mit Land“ blev forbudt, fordi Gendarmerne havde fundet ud af, at „de drivende Garn“ maatte være det prøjsiske Politi!

En tysk Kreds omkring den tyske Forening med Dr. Hahn, Amtsdommer Lindemann, Toftlund, og Landraad, Dr. Mauve i Spidsen kunde ikke faa Bestemmelserne skarpe nok. Men ogsaa de arbejdede under falske Forudsætninger, hvor prisværdigt deres Arbejde end vil kunne kaldes set fra et tysk Standpunkt. De tog i den Grad fejl, at de endog led Fiasko i deres egen Lejr.

4

Allerede i 1880 havde J. P. Junggreen faaet stiftet „Sprogforeningen“, hvis Opgave det var at støtte Biblioteksarbejdet, og indtil den Dag i Dag har denne Forening med Støtte i og uden for Sønderjylland udrettet et uvurderligt Arbejde med Spredning af dansk Litteratur. Angrebene paa Modersmaalet, den danske Befolknings eneste Mulighed for kulturel Udfoldelse, kunde kun besvares ved en saadan indre Befæstelse, og Sprogforeningens Opgaver fulgtes af nye, efterhaanden som det blev nødvendigt.

Efter at Dansk var afskaffet i Skolen, udgaves af „Flensborg Avis“ en „Hjemmestavebog“ i stort Oplag. Fra 1890 udsendte M. Andresen „Illustreret Børneblad for Nordslesvig“. Sprogforeningen udsendte A B C'er, Fædrelandshistorier og Hjemme-

læsebøger, hvorefter Forældrene selv skulde give Børnene Undervisning i Dansk. I mangfoldige Tilfælde var det saadan, at Børnene, naar de begyndte Skolen, allerede kunde læse og skrive Dansk, fordi de skulde kunne deres eget Sprog, „før de lærte et fremmed“, — som min Far udtrykte det. — Opgaver i Form af Hjemmestile blev rettet af københavnske Studenter.

Fra 1889 udgaves det historiske Tidsskrift „Sønderjydske Aarbøger“; det var begyndt paa Foranledning af A. D. Jørgensen, og efter hans Død videreførtes Arbejdet af yngre Kræfter. H. V. Clausens Rejsehaandbog over Sønderjylland udsendtes, og H. P. Hanssens „Sønderjylland under Fremmedherredømme“, M. Mackeprangs „Nordslesvig 1864—1909“, det store Samlerværk „Gennem 1500 Aar“, der blev anvendt som Konfirmationsgave, — men først og fremmest A. D. Jørgensens „Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie“ og „Den blaa Sangbog“, de to Bøger, der naaede videst Udbredelse og blev uundværlige for Danskerne. Til de kendte specielt sønderjydske Bøger føjede sig de mange private Bogpakker; og i de Egne eller Kredse, hvortil Foreningernes ellers vidtforregnede Arbejde ikke naaede, var Salmebog og Bibel de Bøger, der foruden den religiøse Opgave ogsaa havde den nationale at løse, Fortroliggørelsen med Modersmaalet.

Hjemmesprogets sønderjydske Dialekt blev saaledes langt mindre paavirket af det tyske Skolesprog end det tyske Maal af det danske. Der er næppe nogen Egn, hvor Tysk tales saa urent og elendigt, som det endnu den Dag i Dag er Tilfældet i Nordslesvig og store Dele af Mellemslesvig. Til Gengæld er det næsten uforstaaeligt, at Udvandrere, der aldrig har haft en Time Dansk i Skolen, og som f. Eks. i Amerika eller Australien ikke har haft videre Lejlighed til at tale eller læse Dansk, den Dag i Dag skriver Breve, hvis danske Ortografi er om end ikke fejlfri, saa dog ret nøje i Overensstemmelse med almen Retskrivning. Det er det ihærdige Arbejde i Hjemmene, der har sat Frugt; — jeg tænker her paa Breve til Hundreder af Almuehjem, der i sin Tid ikke havde Forbindelse med det danske Foreningsliv, og paa Breve til Egne, der gjaldt for at være nationalt ligegyldige.

Initiativet til dette Arbejde blev taget mange forskellige Steder. Fra Midten af Firserne og fremefter fik Interessen for Sønderjyllands Skæbne ny Glød i kongerigske Kredse, — helt havde Ilden aldrig været slukket, men nu kom i højere Grad Trangen til en sand Forstaaelse af Forholdene frem. H. P. Hanssens Artikler i kongerigske Blade

under Mærket „En Sønderjyde“ vakte stor Opmærksomhed og satte Gang i det Arbejde, A. D. Jørgensen havde været saa ivrig for.

I 1884 dannedes „Sønderjydsk Samfund“, i 1887 „4 S.“, ligeledes i 1887 „Sønderjydsk Centralforening“, i 1888 „To Løver“. I 1889 knyttedes alle disse Foreninger sammen ved den paa et Møde i Odense oprettede Organisation „De samvirkende sønderjydske Foreninger“, o. s. v.

Ligesom Foreningerne havde Medlemmer af alle politiske Afskygninger, blev deres Indsats ogsaa gjort yderligere betydelig ved de forskellige Samfundsklasser og Beskæftigelser, dermed ogsaa de forskellige Muligheder, de repræsenterede. Det nære Samarbejde med Organisationerne i Sønderjylland betød, at Befolkningen her ogsaa kom til at tage Standpunkt til den danske partipolitiske Udvikling. Dette kunde ofte give Anledning til særdeles alvorlige og beklagelige Rivninger, men den dybe Enighed om Sammenholdet for den danske Kulturs Skyld berørtes kun lidt deraf.

Den nye Interesse i Kongeriget blev ogsaa Anledning til en ny Gensidighed, — det gjaldt ikke blot om Hjælp til Sønderjyderne, det gjaldt i lige saa høj Grad om i Kongeriget at sprede Oplysning om Forholdene henede. Det gjaldt ikke blot om, at danske Højskolemænd, Historikere, Præster og andre Talere med Udvisningsmuligheden for Øje vovede sig ned til Sønderjylland for at holde Foredrag; lige saa vigtigt var det, at Sønderjyderne kom nordpaa og aflagde Beretning for de stadigt tiltagende Skarer, der ønskede at høre.

Førende Mænd i Kongeriget var blandt de ældre A. D. Jørgensen, Murermester Kruse, Hjort-Lorenzen, Tandlæge Carstens, Højesteretsadvokat Nellesmann, — blandt de yngre Johann Ottosen, H. V. Clausen, Marcus Mackeprang, Aage Friis. Desuden sad der rundt omkring Optanter og Udviste og arbejdede. Bag Organisationerne stod, naar det drejede sig om vigtige Bogudgivelser, ofte Pengemænd rede til at skyde til, som da Brygger Jacobsen lod A. D. Jørgensens „Fyrretyve Fortællinger“ uddele i 10,000 Eksemplarer.

Mange af de Mænd, der saaledes i Kongeriget var med til at blæse nyt Liv i Interessen for Grænselandets Spørgsmaal, lever endnu; andre er døde for kort Tid siden. For de allerfleste gjaldt det, at Genforeningen blev deres Livssag, hvordan de end fik Lejlighed til at yde deres Støtte. Næsten symbolsk for denne Tids varme Delagtighed og Offervilje er H. V. Clausens Færd. Den lyrisk stemte Fynbo med det skarpe Øje for Land-

skabets Skønhed og Væsen, med det i sjældnen Grad rene danske Naturel, nærrede den dybe patriotiske Følelse og afviste ikke Drømmen, men med en fantastisk Grundighed satte han sig ind i Sønderjyllands aktuelle Forhold, gennemvandrede Landet, til han kendte hver Vej og hver Sti, for store Egenes Vedkommende endda hver Mark, brugte sin rent eventyrlige Hukommelse til at opmagasinere Slægters Historie, saa de Gaarde i Sønderjylland var let talte, hvorom han ikke kunde udrede Ejerforhold, Familieforbindelser, nationalt Sindelag i de sidste Generationer. Af national Følelse ildnet Videtrang og af utrolig omfattende Viden velbegrundet Følelse var de to Kræfter, der var mest Brug for, og faa har som H. V. Clausen kunnet forene de to Sider til saa nøgtern en Pathos og saa fornem en Jevnhed.

Det var imidlertid ikke alene de tydeligt vanskelige Kaar, der kaldte den sønderjydske Interesse i Kongeriget til nyt Liv, det var i lige saa høj Grad Sønderjydernes voksende Arbejde for en stærkere Organisation af de nationale Kræfter. Den hidtil manglende Organisation tillod for stor Ulighed. Sogne, der manglede kraftige Førere, kunde dø hen, og andre, der havde myndige Talsmænd, blomstre op, uden at der oprindeligt havde været Forskel paa Sindelaget. Til at modstaa Bestemmelsernes Tryk hørte jo ofte mere end personlig Udholdenhed. Pressens vanskelige Kaar, den mange Steder voksende Angst for at holde danske Blade — Gendarmen eller Amtsforstanderen kunde true — gjorde, at mange Paroler ikke blev hørt. Tilløbene, som især J. P. Junggreen havde taget, havde ikke ført til en fasttømret Organisation; men efterhaanden som Baandene strammes til om den danske Befolknings nationale Kulturliv, indser flere og flere Nødvendigheden af et mere aktivt Sammenhold.

I det samme Aar, 1888, som den haarde Sproginstruks udstedtes, dannedes paa H. P. Hanssens Initiativ Vælgerforeningen, der fik til Opgave, forud for Valgene at arrangere Valgmøder overalt, give de rigtige Oplysninger og i det hele taget overvaage, at fælles danske Interesser intetsteds blev forsømt.

I 1893 dannedes den sønderjydske Skoleforening med det Formaal at give Oplysning om danske Skoleforhold og sammen med kongerigske Foreninger at skaffe Støtte til unge Sønderjydere Ophold paa danske Højskoler.

Samtidigt tog Dannelsen af lokale Foredragsforeninger fart.

Ingen af de store Foreninger, — det gjaldt baade Sprogforeningen 1880, Vælgerforeningen 1888 og Skoleforeningen 1893, — blev til uden Kritik. Bekymringen for, at de

skulde fortrænge hinanden, fik ogsaa Mæle, men den var ubegrundet. Jo flere Foreninger af nogenlunde Omfang, des bredere Front, des mere Muligheder for at naa ud til vide Kredse.

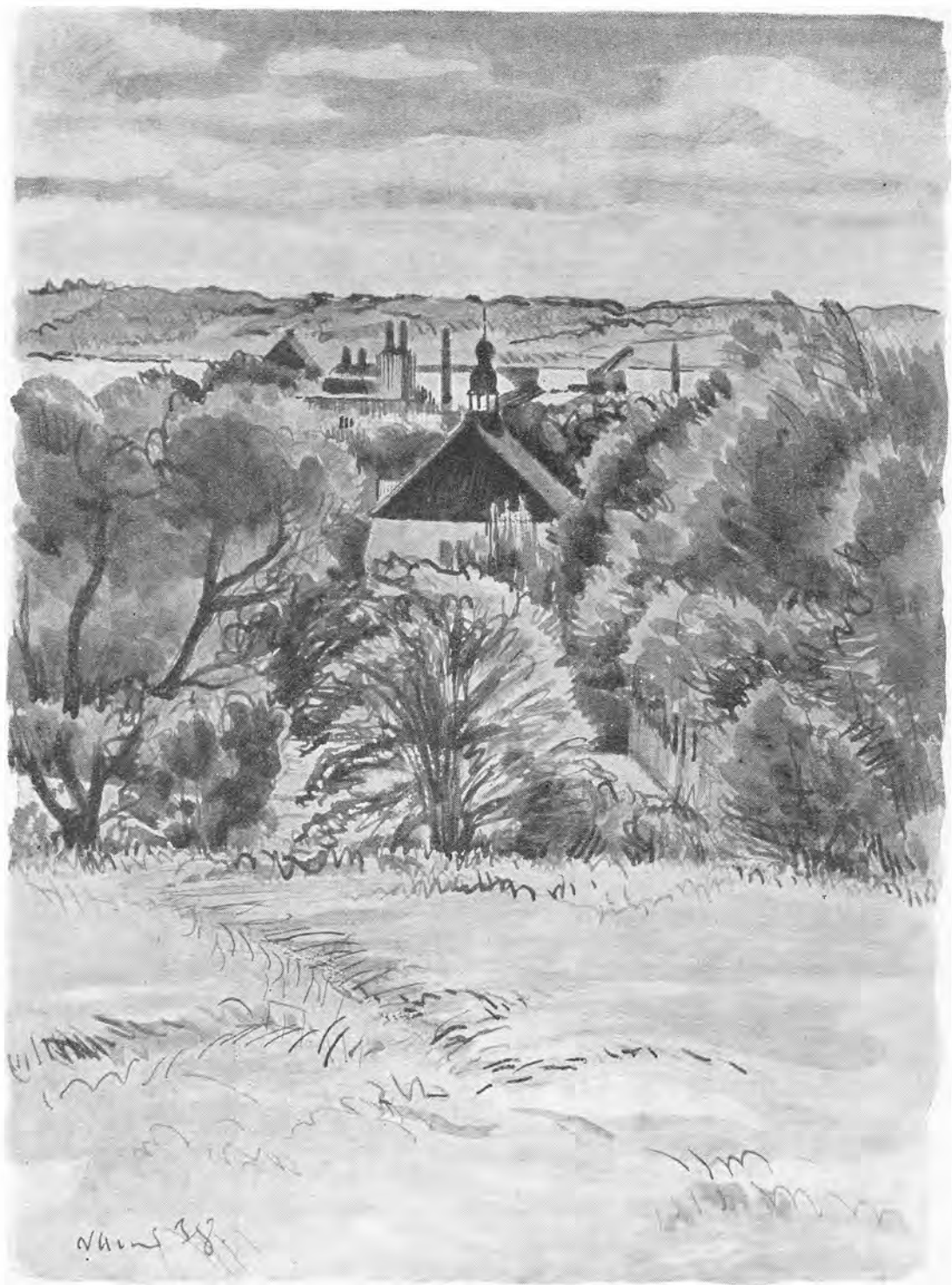
Til de Foreninger, der havde udpræget kulturelt opdragende Karakter, sluttede sig nu ogsaa de andre Foreninger i en fastere Organisation. I 1893 sammensluttedes Landboforeningerne i Fælleslandboforeningen. Ingen kunde forhindre, at selve Sammenslutningen *betød* noget nationalt, hvor meget Møderne end blev chikanerede. Det samme gjaldt det stigende Tal af Idrætsforeninger, der i 1903 kunde samles i „Nordslesvigs fælles Idrætsforening“, — der kunde udstedes Forordninger, som forbød egnede Lærere at give Undervisning i Gymnastik (som Tilfældet var op imod Verdenskrigen), men en helt alvorlig Hemsko kunde der ikke lægges paa Samlingsarbejdet.

Efterhaanden som Forordningerne blev haardere og haardere og det var forbundet med Fare for Kromænd at overlade deres Sale til danske Møder, begyndtes Bygningen af danske Forsamlingshuse, — det første i Skrave i 1892, — og Byggeriet fortsattes til Verdenskrigens Begyndelse, kun med en kort Afbrydelse under den værste Köllerperiode.

Just i den bitreste Trængselstid skabtes en ny Institution til Samlingens Fremme, — det var de danske nationale Foreningers fælles Aarsmøde; Mødet varede to Dage, begyndte med Generalforsamling og sluttede med offentligt Folkemøde. Under første Del af Mødet kunde Foreningernes ansvarlige drøfte de fælles Retningslinjer, og ved Folkemødet kunde de tilstrømmende Skarer fra nær og fjern faa den Vejledning og den Opmuntring, der var nødvendig. Det første Aarsmøde holdtes i Aabenraa i 1902, det sidste før Krigen i Haderslev i Foraaret 1914. — Allerede paa det første Aarsmøde fremkom Landdagsmand Julius Nielsen med Forslag om Oprettelsen af et „Jernfond“, der skulde stiftes af frivillige Bidrag. Pengene skulde anvendes til Retshjælp, Valgagitation, Støtte til Forsamlingshuse og Videreuddannelse af Sønderjyder. „Jernfondet“ blev bestyret af Vælgerforeningen. Allerede i Løbet af to Aar var der tegnet Bidrag paa over 12,000 Mark, og i 1914 stod 70,000 Mark til Raadighed.

Paa eet af de for al Fremtid alvorligste Omraader gjaldt det ligeledes, at Samlingsarbejdet satte ind med en aldrig før kendt Styrke, — det var i Jordspørgsmaalet.

Det var ikke sjældent, at Embedsmænd eller Tjenestemænd, der af de prøjsiske Bestemmelser var kendt ukvalificerede (paa Grund af Sindelaget), gik særdeles aktivt

ind i det nationale Arbejde. I denne Flok rager især to Skikkelser op, Redaktør Jessen og J. H. Schmidt (den nu mere end firsaarige Kæmpe paa Vojensgaard, hvem denne Bogs Indledningsdigt er tilegnet). I Kampen for Jordens Bevarelse blev just den tidligere Lærer fra Snogbæk, J. H. Schmidt, en stor Kraft.

Da den tyske Stat begyndte at opkøbe Domænegaarde, stiftedes paa Initiativ af H. V. Clausen (ham, der kendte hver Gaard) „Foreningen af 5. Oktober 1898“, hvis Kapital skulde anvendes til Sikring af danske Ejendomme paa danske Hænder. Allerede det første Halvaar tegnedes der omkring 600,000 Kroner. Landdagsmand Julius Nielsen blev den første slesvigske Tillidsmand, og hurtigt blev J. H. Schmidt dens Forretningsfører. Med en Hast, der er forbavsende, viste Resultaterne sig. I Løbet af de første ti Aar købte Foreningen Jordarealer, der svarede til omtrent det dobbelte af Danskernes Tab ved Statens Domæneopkøb. Indtil 1910 havde den været med til at bevare Landejendomme for over 12 Mill. Mark.

Men Jordkampen havde mange Faser, og Pastor Jacobsens Fiasko standsede den ikke. I 1909 dannedes under det slesvig-holstenske Landbrugskammers Leder, Grev Rantzau-Rostorff, et „Slesvig-Holstensk Nybyggersekskab“, hvis Opgave det var at erhverve en Kæde tyske Landejendomme tværs over Nordslesvig. Begyndelseskapitalen var 500,000 Mark. Samtidigt lovede Regeringen store Bevillinger til Tyskheden i Slesvig. Danskernes Svar derpaa var i Overensstemmelse med alle andre Samlingsbestræbelser, — 72 Mejerier meldte sig ud af Landbrugskammeret og dannede den nordslesvigske Mejeriforening! Og i Efteraaret 1909 stiftedes „Nordslesvigske Kreditforening“ med J. H. Schmidt og Refslund-Poulsen, Bovlund, som Ledere. I Løbet af faa Uger var Kreditforeningens Kapital ved Andelstegning over 800,000 Mark. — Da den tyske Jordlovgivning blev endnu skarpere, dannedes i 1913 „Landeværnet“ med den Opgave, støttet af lokale Sogneværn, at paase, at ingen Dansker afhændede Jord til Tyske.

Dette Arbejde var særdeles nødvendigt, thi i 1914 forelaa en Bestemmelse om, at Staten havde Forkøbsret til alle Ejendomme over 10 ha, saafremt de ikke solgtes til Familien. At Arbejdet ogsaa var aktivt og virkelig betydningsfuldt, ses af et Møde i „Landwirtschaftlicher Kreditverband“ i Kiel 1914. Der blev gjort mange Forsøg paa at benytte de tyske Pengeinstitutter til Fordel for den tyske Sag; men ved dette Aars Generalforsamling troppede Danskerne op og gennemførte ved deres store Tal Valget af Danske til Tilsynsraadet.

Hvor det var nødvendigt og muligt, organiseredes Arbejdet. Efterhaanden som det var vanskeligt for den danske Befolkning at faa paalidelige juridiske Oplysninger, opstod ogsaa Tanken om et Oplysningskontor, og i 1908 oprettedes „Nordslesvigsk Arbejdersekretariat“ med cand. polit. Kresten Refslund-Thomsen som Leder. Kontorets Opgave var at give Oplysninger om Arbejderstandens Rettigheder, hjælpe til ved Udfærdigelsen af Ansøgninger, Klagemaal og Forsvarsskrifter. I Linje dermed afholdtes fra 1909 og indtil Verdenskrigen socialpolitiske Kursus.

Den i tidligere Tider saa ofte fulgte Fremgangsmaade at samle Underskrifter paa Petitioner til Regeringen blev ikke opgivet. I 1888 samledes over 10,000 Navne til en Protest mod Sprogloven. I 1909 samledes 33,000 Underskrifter til en Anmodning om at faa de hjemløses Forhold ordnede. Men dels var det forbundet med stor Vanskelighed at faa Underskrifterne samlet, dels var disse Protester saa godt som virkningsløse.

Hvorvidt hele dette danske Organisationsarbejde i Længden vilde have vist sig virksomhedsfuldt, skal ikke kunne siges. Verdenskrigen kom som den haarde Bremse paa alt. Men Helhedsbilledet af disse Aartier er opløftende ved sit Eksempel. Det er det stærke kulturelle Samlingsarbejde, der er Skyld i, at Tabet af dansk Jord fra 1864 til Genforeningen, Tabene af danske Stemmer ved Valgene, kunde indskrænke sig til det Minimum, der endda øjeblikvis ombyttedes med et Plus.

Denne Rejsning er saa meget mere beundringsværdig, som den fandt Sted samtidigt med en stadig skarpere partipolitisk Splittelse, — hvis man paa det Tidspunkt kan anvende denne Betegnelse paa den fortsatte Uenighed om Metoderne. — Ja, naar man fordyber sig i Stridsspørgsmaalene, naar man stiller sig over for de Angreb og Modangreb, der delte den danske Lejr, og et Øjeblik lader den her skitserede Udvikling ude af Betragtning, skulde man finde det umuligt, at frugtbart Arbejde kunde gro under saa vanskelige Kaar. Til Tider førtes Kampen mellem de to danske Lejre med saa stor en Bitterhed, at noget positivt Resultat i nogen som helst Henseende skulde synes udelukket.

I Spørgsmaalet om den Kamp, der førtes mellem de to Lejre, hvis Førere var H. P. Hanssen-Nørremølle paa den ene Side og Redaktør Jens Jessen paa den anden Side, er Upartiskhed en Dyd, kun Engle vilde kunne vise, — saa meget mere som Efterdø-ninger af denne Kamp ikke vil lægge sig til Ro.

Men hvor man end staar, maa man erkende, at det nationale Arbejdes Styrke paa

Trods af den indre Splittelse er et tydeligt Vidnesbyrd om, at de danske Sønderjyder i de vanskelige Aar forberedte sig paa en Indlemmelse i det Demokrati, der ikke er svagt, fordi det rummer store Modsætninger.

Jeg finder ingen Anledning til at gaa i Enkeltheder, hvad Stridens forskellige Faser angaar; de fortsætter Linjen fra Edsaflæggernes og Edsnægternes Dage. Meget kan forklares rent idémæssigt, andet synes dunkelt, en Del er dybt beklageligt.

Ved eet af Valgene modarbejdede Redaktør Jessen H. P. Hanssen ud fra den Betragtning, at en nordslesvigsk Bonde, ikke en Fagpolitiker, skulde repræsentere Sønderjyderne. Imidlertid maa det vist af alle nu, — selv med saa kort en Eftertids Overblik, — anses for en Lykke, at just en Politiker af europæisk Format fik den danske Sag i Hænde over for vore nationale Modstandere, — at den Følelsernes stærke Hær, som var selve Modstanden mod Undertrykkerne, blev ledet af en klartscende Intelligens just af den specielle Art, som er den store Politikers.

5

Ved hvert eneste Valg blev det gamle Stridsspørgsmaal, hvorom der er fortalt i et tidligere Kapitel, kaldt til Live igen, og det blev naturligt mere og mere nuanceret.

Da Jens Jessen, efter Prøjsernes Mening ukvalificeret til at være Skoleleder, i 1883 overtog Ledelsen af „Flensborg Avis“, fordi Gustav Johannsen efter sit Valg til Rigsdag og Landdag ikke kunde passe sin Redaktørpost, var Danskheden i Mellemslesvig allerede meget stærkt reduceret, ikke alene ved direkte Frafald, men ogsaa, og i overvejende Grad, paa Grund af Befolkningstilvækst ved Indvandring sydfra. Det var en udsat og krævende Post, den 29-aarige Lærer fik betroet, ogsaa en Post, der paa Forhaand maatte betragtes som yderst utaknemmelig, om man ikke vilde nøjes med den Sandhed, at ethvert godt Arbejde bærer Lønnen i sig selv.

Jens Jessen var i mange Henseender en Undtagelsestype i den nationale Grænseskamp og maaske netop derfor saa stor en Beundrer af den mest ureflekterede Protestpolitikens Mænd. Han kom fra et Lærerskolehus paa Vesteregnet og var selv Lærer, uddannet paa Tønders danske Seminarium, men tillige havde han udvidet sine Kundskaber ved Studier i Paris og Göttingen. De Skribentevner, andre allerede tidligt havde været opmærksom paa, fik han som Leder af „Flensborg Avis“ Lejlighed til at udvikle, ja, at fuldkomngøre. Redaktør Jessen var en stor Stilist, ikke blot i gængs formel Forstand; han

havde den for en stærkt optaget Bladmand sjældne Evne at finde de Ord, der ikke blot klart og indlysende tilkendegav Mening og Følelse, men ogsaa dækkede det Begreb, de nævnte. Hvad han i Dyrkelsen af Sproget har kunnet overkomme, er utroligt, naar man betænker det store organisatoriske Arbejde, han paalagde sig selv ved ustandselige Udvidelser af Bladet. I lange Tider var „Flensborg Avis“ ubestridt Sønderjyllands førende Blad, en Overgang med lige saa mange Holdere som de andre danske Blade i Landsdelen tilsammen, — et Dagblad, der ikke blot var dygtigt, behændigt, klogt redigeret, men tillige saa overlegent i aandelig Henseende, at det aftvang Respekt. Først og fremmest var Bladet sin Leders Talerør, Jens Jessens Forum.

Jessen var en paa een Gang lyrisk og intellektuel betonet, akademisk skolet Arvtager af den Krügerske Tankegang. Hans Parole — og han hævdede den med Glød og Styrke — var *Retten*. At Prøjsen og Østrig i 1878 egenmægtigt havde afskaffet § 5, kunde efter hans Mening ikke udslette Danskernes Ret i Overensstemmelse med denne Artikel. Ja, Danskerne havde ikke blot deres fulde Ret til at kræve Paragraffen ført ud i Livet, — det maatte endog anses for deres Pligt, *kun* at hævde dette Retsprincip; og med Lidenskab bekæmpede Jessen det Synspunkt, der i Nordslesvig vandt mere og mere Raaderum, — at det gjaldt om at opnaa de bedst mulige Kaar under de givne Forhold. Den Glød, hvormed han forsvarede de Danskes Ret, den Stringens, hvormed han forfægtede sit Standpunkt, den Energi, hvormed han viede sig til sit Arbejde, gjorde ham til en lysende Førerskikkelse for en stor Flok Meningsfæller. Sprogets Mester og den konsekvente Forfægter af renlivet Tro blev et dragende Midtpunkt, og hans Meningers Udtryk døbt af fængslende Pathos.

Den Bitterhed, hvormed Jessen kunde angribe anderledes tænkende, maatte ofte forbavse, fordi den kom fra saa betydelig en Person. Men man kan vist gaa ud fra, at meget af Bitterheden skyldtes den Kendsgerning, at tidligere danske Ledere i saa høj Grad havde forsømt Danskheden i Mellemslesvig, at han som Mellemslesvigernes Talsmand maatte føle sin Egn svigtet og at han derved kom til at bebrejde en Del af sine Samtidige Ting, som Forgængerne først og fremmest var Skyld i.

De Fængselsstraffe, Jens Jessen som Bladmand paadrog sig, var mangfoldige, men hverken Bøder eller Fængselsstraffe kunde knække hans Mod og hans Energi i Arbejdet for at vinde tabte danske Egne tilbage. Han var en Forpostkæmper af en Intensitet, Grænselandet næppe har set Mage til. Men just under hans Kamptid fuldbyrdedes den

Udvikling, der vist maa betragtes som uundgaaelig, — at de enkelte danske Kredse i Mellemslesvig inderliggjorde deres nationale Følelse samtidigt med at Byen Flensborg mere og mere blev tysk og Sprogforordningerne Haand i Haand med andre Bestemmelser og med Tilflytningerne sydfra lammede det folkelige Initiativ, der alene kunde have bevaret større Omraader for Danskheden, — det vil sige, at det meste af et tusind Aars Pres sydfra var i Færd med at faa skubbet Brikkerne paa Plads efter det store, ekspansive Riges Ønsker, saa kun de faa helt igennem nationalt bevidste kunde holde Stand som Udmarksposter med et aandeligt Martyrium som den mest sandsynlige Mulighed. Blakkede og svage faldt fra, fordi Genforeningshaabet mere og mere tabte sig i Taage.

Den Dansker, Jessen skulde komme til at angribe mest, var Hans Peter Hanssen-Nørremølle. Naturlige Modstandere var de ikke, for saa vidt som Maalet, Genforeningen med Danmark, var fælles for dem. Men Anlæg og Opfattelsen af Midler og Metoder var saa forskellige, at Strid maatte opstaa.

H. P. Hanssen, Bondesøn fra en af de skønneste Egne af Sundeved, havde i sit Sind endnu mere af den lyriske Følsomhed end Jens Jessen; men hvor Jessen havde Vestlændingens Stædighed, havde H. P. Hanssen Østkystens smilende Bøjelighed. I Energiens Mængde lignede de hinanden, men ikke i dens Retning, dens Brug. Og den væsentlige Forskel laa deri, at mens Jessen var en haardnakket Hævder af et eengang taget Standpunkt, var H. P. Hanssen den udprægede Politiker. Vi har i Danmark ikke haft mange Politikere af hans Format, Mænd, der i den Grad har forstaaet at udnytte hvert Øjeblik Mulighed til Fordel for det endelige Maal. Jessen var stædig i sit Standpunkt, — og Stædighed kan skabe Karakterer, — H. P. Hanssen var stædig i sin Optimisme.

Hans Værk er et Mesterværk.

En Bondesøn, med Bondens nære Tilknytning til Naturen baade naar der er Tale om Skønhed og om Nytte, men samtidigt i Besiddelse af en politisk Ærgerrighed, der, støttet af hans store Intelligens, vilde have bragt ham paa Førstepladsen selv om han havde haft et større Land at kæmpe for, — en mærkelig Blanding af Hensynsløshed — for Sagens Skyld — og til Tider betagende Omhu for de smaa Skæbner, — en usædvanlig Indsigt i de mest findelte Enkeltheder, samtidigt med et sjældent Klarsyn over Helheden, — en gnistrende Oplagthed i ustandselig Travlhed, samtidigt med Evnen til altid at have Tid til at lytte til Klagemaal, — Nordslesvigernes Advokat i Enkeltmandssager og deres slagfærdige Forsvarer over for det tyske Rige, naar det gjaldt Helheden, — en

lyrisk Realist, en ihærdig, aldrig afladende Kæmper med Evnen til ved sin Viden, sin Ihærdighed og sit lyse Syn at charmere ogsaa sine Modstandere.

Hverken Jessen eller H. P. Hanssen var Partigængere, men medens Jessen nærmest følte sig knyttet til Kongerigets Højre, valgte H. P. Hanssen sine vigtigste Forbindelser inden for det danske Venstre og den unge Radikalisme. Partipolitiske Hensyn var imidlertid ikke afgørende i den Kamp, hvori de kunde være enige, og næppe nok i den Kamp, hvori de stod som Modstandere.

Bag det meste af det Organisationsarbejde, der er nævnt tidligere i dette Kapitel, staar H. P. Hanssens Initiativ. Hans Forstaaelse af den folkelige Vækkelses Nødvendighed fremkaldte de Svar, der mest virkningsfuldt tilbagedrev Tyskernes Angreb paa Danskernes Ret til fri Udfoldelse af deres nationale Liv. Den personlige Optimisme, Jessen til Tider bebrejdede ham, smittede i vide Kredse af den jevne Befolkning. Og Optimisme er et uundværligt Vaaben. Naar Jessen mente, at H. P. Hanssen ved at fremhæve de danske Sejre gav Tyskerne Anvisning paa, hvor de skulde sætte ind, da kan denne Dom næppe kaldes gennemtænkt. Undertrykkernes Opfindsomhed lod intet tilbage at ønske; den var virksom ogsaa uden Provokation. Og den Arbejder, der ikke ser nogen Løn, holder til sidst op med at være ivrig. Derfor betød det netop uvurderligt meget, at H. P. Hanssen og hans Tilhængere ved hver mulig Lejlighed understregede de danske Sejre; det gav Udholdenhedsmod. De flest mulige organiserede Interessegrupper inden for Danskernes Kreds maatte være Garantien for Sindelagets Bevarelse, den størst mulige Optimisme Forjættelsen om ny Vinding.

Ganske naturligt fandt H. P. Hanssen derfor ogsaa Arbejdet for Bedring af Danskerne Kaar saa krævende nødvendigt, at han mere aktivt end nogen anden deltog i indrepolitiske Drøftelser i den tyske Rigsdag for paa den Maade at yde en Indsats med Støtte fra Partier eller Enkeltmand, der var tilgængelige for mere humanistiske Synspunkter. Og han opnaaede Resultater derved, fordi hans Ihærdighed var stor.

Talrige Eksempler kunde fremdrages, men som eet for Manden og hans Politik helt typisk skal nævnes Kampen i Anledning af Rigsforeningsloven. Forslaget var i Efteraaret 1907 under Opsejling og skulde behandles i Vintersamlingen. Skønt Loven indeholdt det Fremskridt, at Kvinder fik Adgang til politiske Møder, betød den et frygteligt Slag for alle nationale Mindretal, idet alle offentlige Møder — undtagen i Valgtiden — skulde afholdes paa Tysk. H. P. Hanssen var opsat paa at kæmpe til det yderste for at

forhindre Lovens Vedtagelse eller i bedste Tilfælde dens Gyldighed i Nordslesvig; men han kunde naturligvis intet opnaa ved sin egen Stemme alene; de vidtspændende Forbindelser inden for tyske politiske Kredse maatte bearbejdes.

Den 9. November 1907 deltog han i et stormende Møde paa Folkehjem i Aabenraa; det var Vælgerforeningens Bestyrelse og Tilsynsraad, der holdt Fællesmøde, og Oppositionen havde organiseret sig ved et Møde et Par Dage i Forvejen. Mødet blev langvarigt paa Grund af bitre Diskussioner, og H. P. Hanssen, der skulde rejse samme Aften, kunde ikke naa at komme hjem efter sit Rejsetøj og faa taget Afsked med Familien; han maatte løbe lige fra Mødet til Banegaarden; han naaede næste Formiddag frem til Bestemmelsesstedet, nemlig til Frankfurt a. M. Under Rejsen var, som et Brev viser, hans Sindsstemning saa trist, at han mest havde Lyst til at trække sig ud af det hele, — den uretfærdigt angrebnes Bitterhed. Men saadan et Øjeblikks Stemning fik ikke Lov til at faa Indflydelse; det var hans Opgave at være til Stede ved en vigtig Kongres, som de liberale politiske Grupper i Tyskland afholdt, og saa gjaldt hverken ubekvemme Rejseforhold eller personlig Tristhed noget. Paa Kongressen, der var besøgt af 6000 Repræsentanter for hele det tyske Rige, uddybede H. P. Hanssen tidligere Bekendtskaber og stiftede nye af stor Betydning, saadan at han, da Lovforslaget kom til Behandling, vidste, hvem han skulde forhandle med, hvis Støtte han kunde regne med. Det Galleri af fremtrædende Personligheder inden for Politik og Presse, han for Eksempel i Anledning af denne Sag kom i Berøring med, viser baade hans Energi og den Respekt, hvormed han blev mødt. Arbejdet i Berlin umiddelbart efter viser en Politikers fantastisk mangfoldige Hverv, fra de venskabeligste Forhandlinger med Ligesindede til den myreflittige Opsamling af Angrebsmateriale mod Modstanderne og den forpligtende Agitation i Hjemland og Udland. Fritid var en ukendt Ting. Rigsdagsmødernes Op og Ned, der den ene Dag lovede gode Udsigter for hans Standpunkts Sejr og den næste Dag syntes at ville udlette det mindste Haab, — til Tider voldsom Modstand fra sine egne, — de mange personlige Henvendelser i Smaasager, — — intet forceret Arbejdstempo fik Lov til at svække den Kraft, som skulde sættes ind for Sagen. Og H. P. Hanssens Arbejde blev saa meget vanskeligere derved, at han regnede med Grænsekampens Varighed i lange Tider, at hans Optimisme ikke var en Drøm, der krævede hurtig Opfyldelse.

Resultatet af hans Bestræbelser i Sagen Rigsforeningsloven var den Indrømmelse, at

Sprogforbudet ikke skulde træde i Kraft i Nordslesvig før efter tyve Aar, altsaa ikke før 1928. For Flensborgs Vedkommende blev Forbudet effektivt straks, det vil sige fra 15. Maj 1908; og Danskerne svarede da med Oprettelsen af Foredragsforeningen. Men for Nordslesvig betød Indvindingen af Tid Mulighed for en endnu fastere Konsolidering, inden det alvorlige Forbud muligvis vilde træde i Kraft. Indrømmelsen af, at Genforeningen ikke var noget nært forestaaende, betød ikke Opgivelse af Haabet og Kravet, som mange troede. Erkendelsen af Overmagten var ikke lig med Erkendelse af dens Ret. H. P. Hanssen mente ikke, at Ophævelsen af § 5 var lig med Udsltelsen af dens Princippers Gyldighed, men han saa den Kendsgerning i Øjnene, at hverken den danske Stat eller den fra Danmark adskilte sønderjydske Befolkning kunde opnaa noget ved at pukke paa en Ret, den stærkere Part havde sat ud af Spillet.

Det maa nævnes, at adskillige af H. P. Hanssens politiske Bedrifter blev mistydet, som da han i 1906 stemte med den tyske Regering i Anledning af en Efterbevilling til Bekæmpelse af en Opstand i Sydvestafrika. Hans Grunde var imidlertid saa vægtige som muligt og i nøje Overensstemmelse med Danskhedens Interesse. Gennem lange Tider havde H. P. Hanssen virket for en bedre Ordning af Optantspørgsmaalet, og den daværende Rigskansler v. Bülow var interesseret i at faa klarat dette Mellemværende, der i lige saa høj Grad berørte Forholdet til den danske Stat. Ved at stemme imod Rigskansleren vilde den danske Repræsentant komme ud for at skade sine Landsmænds Sag, og et muligt Regeringsskifte kunde slaa de stærkt fremskredne Forhandlinger mellem Tyskland og Danmark i Stykker. Men de Overvejelser, en saadan Situation affødt, Bevæggrundene for en Handling, der blev mistydet som tyskvenlig, kunde Rigsdagsmanden ikke offentliggøre. Han var værgeløs over for sine egne Landsmænd, indtil han fik Lejlighed til i et lukket Møde at gøre Vælgerforeningens Bestyrelse bekendt med Forholdene og saaledes faa den nødvendige Anerkendelse.

Den Mand, der var hele sit Folks Tillid værd, skulde imidlertid meget ofte komme ud for Mistænkeliggørelse; hans Humør kunde vel pines deraf, men Troen paa Sagen og Lysten til det utrættelige Arbejde sejrede.

Den største Del af Nordslesvigs Befolkning stod imidlertid bag H. P. Hanssen. Ikke blot hans ildnende Taler vakte Tilliden; endnu mere betød det, at han i saa lang en Aarrække var den store Raadgiver, man i sin Nød mødte med Bevidstheden om, at alt menneskeligt mulige vilde blive sat ind paa en god Løsning af det mindste Spørgs-

maal saavel som af det største. For at dygtiggøre sig til det politiske Arbejde, han tidligt saa som sin Indsats i den sønderjydske Nationalitetskamp, havde H. P. Hanssen i sin Ungdom paa egen Haand tilegnet sig stor Viden i juridiske og nationaløkonomiske Forhold, og gennem sit politiske Virke øgede han sine Kundskaber samtidigt med, at hans Evne til praktisk at udnytte dem trænede op til det utrolige. En Optantsag, et Prioritetsspørgsmaal, en Udvisning, en Smaakaarsfamilies sociale Nød, — til hvert Spørgsmaal kunde han give de Raad — og den Haandsrækning —, der havde mest Mulighed for at føre til et godt Resultat.

Man vidste det, og man tillagde det den Betydning, det fortjente, idet man udlagde det som et Tegn paa, at Danskernes Sag ikke stod ilde.

Den Fremgang i Danskernes nationale Styrkeforhold i Nordslesvig, som sporedes op imod Verdenskrigen, skyldes selvsagt mere end en enkelt Mands Arbejde; men glemmes maa det ikke, at H. P. Hanssen var den, der mere end nogen anden havde sat Organisationerne i Gang og derved forhindret store Kredse i at forfalde til Sløvhed. Selv ud i Egne, hvor Frafaldet var begyndt, smittede hans Energi og hans Optimisme. Den alt for store Ulyst til gensidig Støtte veg mere og mere for en ny Offervilje og en ny Foragt for Farer og Anstrengelser. Natlige Møder, hvor økonomiske Spørgsmaal skulde drøftes, kunde godt hidkalde Bønder mange Mile bortefra. Det sidste Aarti før Krigen sporedes ogsaa de Steder, hvor Standsforskellen havde faaet Indpas, en ny Tilnærmelse, en ny Fortrolighed mellem Bonde og Arbejder. De danske Blade gik fra Hus til Hus, hvor Smaakaarsfolk ikke havde Raad til et Abonnement. De bortgemte Dannebrogflag vistes oftere og mere fortrøstningsfuldt. Helt ned til Skolebørnene mærkedes ligesom en ny, glædebetonet Trods, der var en Genlyd af Forholdenes Stemning. Politiregimentets Haardhed æggede til al den Modstand, der kunde voves uden Fare for Straf, — Forvanskning af de paatvungne tyske nationale Sange, Parade med upudsede Træsko paa Kejsereens Fødselsdag, Sygemeldinger paa Sedandagen. Efter Rigsdagsvalget i 1912, der havde givet Danskerne 1800 Stemmers Fremgang, kunde en 5-Aars Dreng ikke lade være med paa en Pulverseddelt at nedskrive sit Indtryk af Stemningen i et Rim, der vel ikke tør kaldes særligt ophøjet, men som til Gengæld tydeligt viser, hvad de smaa Krukkers Øren kunde opfatte:

De siger vi snart bliver Danske,
det ønsker og alle ganske.

Landdagsvalget i 1913 viste en endnu mere straalende dansk Sejr i Nordslesvig. De enkelte Valg og de Episoder af indre Strid, der altid varslede og fulgte Valgene, er mindre væsentlige over for den Kendsgerning, at Danskernes Sind var ukuet,

Halvtreds Aar var gaaet, siden Nordslesvig blev løsrevet fra Danmark. Fortvivlelse var blevet afløst af Haab, som atter blev slaaet til Jorden; men nye Haab rejste sig, lod sig vel overskygge af Tvang og Uret, lod sig til Tider skræmme bort af Angst og Udsigtsløshed, men kom atter frit frem i Dagen. Derfor var Aarsmødet i Haderslev i Juni 1914, dets fortrøstningsfulde Stemning, et fuldgyldigt Udtryk for Danskhedens Stilling i Grænselandet.

Over ti Tusind Danske var mødt op paa Marken nord for Haderslev for at svare paa Tyskernes Fester for Løsrivelsen fra Danmark. Da H. P. Hanssen sluttede sin store Tale med disse Ord af Hostrup:

Du kan vel kro dig i Døgnets Kaar
og af Sejren, de har dig skabt;
men du fører en Kamp imod tusind Aar,
og i den har du visselig tabt!

fandt han deri det poetiske Svar paa en Udfordring, der allerede forlængst var besvaret med tydelige Tal.

UNDER KRIGEN

I

Hvorvidt den danske Organisation af de nationale Kræfter vilde have sikret Stillingen gennem endnu et Slægtled, om ikke en ganske ny Situation var opstaaet, er umuligt at sige. De nye Mænd, der med H. P. Hanssen som Fører var Landsdelens ansvarlige Repræsentanter i Berlin, var beredt til den langvarige Nationalitetskamp. Uafhængig af al indre Splittelse gaar der en Linje fra Junggreens Arbejde over Gustav Johannsen, Hans Lassen, H. P. Hanssen, Nis Nissen og Kloppenborg Skrumsager til Verdenskrigens Dage, en Linje, der finder flere og flere Tilhængere, nemlig det Program, hvis Hovedpunkt er Opfordring til en *indre* Styrkelse under de givne, det vil sige paatvungne, ydre Forhold. Den nationale Kamp bliver mere og mere en ethisk, mindre og mindre en retspolitisk.

Om hundrede Aar vil sikkert de Stridsspørgsmaal, der skilte den Jessenske Kreds fra H. P. Hanssens, være indskrænket til *curiosa*. Men Idéer er jo ogsaa levende efter at deres Anvendelighed ikke mere er til, og Jessens fængslende Personlighed maatte blive Skyld i, at een og anden efter hans Død ildnedes til en Forsvarskamp for hans Arv i den Grad, at det blev til ikke helt overvejende Angreb paa de Mænd, der havde indstillet sig paa den lange Nationalitetskamp. Disse indre Kampe fra de sidste Aar før Krigen tilhører imidlertid den Kategori af Kampe, der er behandlet i Afsnittet om Metoderne, og da der endnu en Tid vil gaa Dønninger deraf, skal de ikke omtales igen,— saa meget mere som den Situation indtraadte, der skulde umuliggøre enhver Beregning: Verdenskrigen.

2

Der er ofte nok blevet gjort opmærksom paa, at Sønderjyderne maatte deltage i Kampe, der ikke hjerteligt kom dem ved.

Da nu de allerfleste havde besluttet at betale for den størst mulige *Borgerret* ved at yde den fuldstændige *Borgerpligt*, betød det jo ogsaa, at de danske Sønderjyder i Aarene fra 1914 til 1918 maatte gaa i Krigen for en Sag, der ikke var deres.

Stemningen i Sønderjylland var skiftende fra den sorteste Fortvivelse til den lyseste Optimisme. For mange Danske var Tanken om „en rask lille Krig“ ikke uden Forbin-

delse med Haabet om en Ændring af Grænsen, selv om den raske lille Krig skulde ende med en tysk Sejr; — det var jo Aarhundreders Erfaringer, at Krige flyttede Grænsen. Stærkest raadede dog nok den kvælende Uvished, ligesom symbolsk indrammet af tordensvanger Luft den Sommeraften, da Tyskland blev erklæret i Belejringsstilstand.

Hvordan Krigens Udfald end vilde blive, — for Sønderjyderne vilde meget afhænge af den Stilling, de indtog overfor Mobiliseringsordren. En Undvigen maatte betyde Øgelse af Trykket og uanede Farer for Folkelivet ind i Fremtiden. Men baade tyske Myndigheder og civile Tilskuere maatte erkende, at der intet var at klage over; alle Sønderjyder i Alderen fra 20 til 45 Aar efterkom Mobiliseringsordren, der blev udstedt den første August. Enkelte, der opholdt sig uden for Landets Grænsen, vendte endog hjem for at opfylde Borgerpligten. Det var ikke Lyst og Begejstring, der drev dem til Fanerne, men Bevidstheden om, at kun ved at opfylde deres tunge Pligter som tyske Statsborgere kunde de bevare Retten til at dyrke den hjemlige Jord, naar engang Krigen var forbi.

Med Belejringsstilstandens Indtræden skiftede Samfundsforholdene omgaaende Karakter; al Myndighed blev givet til Militæret. Øverste Myndighed for Slesvig-Holsten var den kommanderende General i Altona. Selvfølgelig var der i Tide truffet Sikkerhedsforanstaltninger i Tilfælde af Krig. Hurtigt kunde alle Veje mod Nord spærres og Grænsevagten øges. Til Brug for Myndighederne forelaa fra Politiets Side en Liste med Navne paa Personer, der maatte skønnes farlige eller mistænkelige i Tilfælde af en Krig; det var først og fremmest Socialdemokrater og Medlemmer af nationale Mindretal. Allerede Natten til den første August brummede Bilerne, — disse dengang sjældne Uhyrer, — ud over Landet for at afhente mistænkelige Sønderjyder, og i Løbet af Krigens første Uger blev omkring 300 Sønderjyder arresteret.

Der var ved disse Arrestationer ikke Tale om Lovovertrædere. De tyske Myndigheder frygtede kun, Mobiliseringen skulde modarbejdes af dem, hvis nationale Sindelag var alt for tydeligt. H. P. Hanssen var en af dem, der først blev arresteret, men tillige den, der tidligst blev sat paa fri Fod, da han som Rigsdagsmand var ukrænkelig. Sin Frihed kunde han benytte til at arbejde for andre Fangers Frigivelse. I Løbet af syv Uger blev alle Fanger frigivet, om end mange maatte forblive under Politiopsyn. En Undtagelse dannede dog Lensgreve Schack, Schackenborg, der blev holdt tilbage ifølge en ubegrundet Mistanke om Højforræderi og først blev løsladt den første December.

Paa den jevne Befolkning var det, disse Arrestationer og den pludselige Forsvinden af alle arbejdskraftige Mænd virkede mest. Selve Krigen førtes langt borte, og Meddelelser fra de første Dage var sparsomme. De danske Aviser blev forbudt. Store Kredse stod afskaaret fra alle Nyheder, saa Rygterne fik Næring og Fart. Saadan sad H. P. Hanssen i manges Bevidsthed endnu fængslet længe efter, at han var kommet paa fri Fod og arbejdede paa de andres Frigivelse. De natlige Bilture satte manges Fantasi i Sving; man mente, de arresterede var slæbt til Fronten.

Men snart lykkedes det H. P. Hanssen gennem det tyske Udenrigsministerium at faa Tilladelse til de danske Blades Udgivelse igen, — dog selvfølgelig under den Censur, enhver Krig øjeblikkeligt kræver. Men i enhver Krig vil det vist være saadan, at de, der blev hjemme, Kvinder, Børn og gamle Mænd, sjæleligt lider mere end Soldaten i Ildlinien, for hvem Soldaterlivet bliver det nye, nødvendige Haandværk, der skal udføres uden at hans Mod har afgørende Indflydelse paa det endelige Resultat, og uden at hans Pligt bliver lig med virkeligt Ansvar. De, som kom hjem paa Orlov, meddelte kun lidt; de, der aldrig kom hjem, meddelte intet. Den Afstand, der var mellem dem herhjemme og dem, der kæmpede, saaredes, faldt, eller vendte tilbage, blev udfyldt af Bekymringerne.

Og dog gik det hurtigt for Sønderjyderne at vænne sig til den nye Tilstand. Kunde tyske Myndigheder anerkende de Danskes Redebonhed til at melde sig til Krigstjenesten, maatte militære Overordnede Krigen igennem anerkende, at Sønderjyderne var gode Soldater, det vil sige pligtopfyldende Vaabendragere for en Stat, de ikke ønskede at tilhøre, saa maatte i lige saa høj Grad enhver hjemlig Iagttager se, at de Danske i Sønderjylland bar de onde Aar tappert. Hver bitter Meddelelse om, at den eller den var faldet for det Fædreland, som ikke var hans, blev modtaget med den Resignation i Sorgen, som ikke tillod Bitterhed over, at Livet var ofret for en fremmed Sag.

Uden Tvivl vil det i Tidens Løb vise sig, at der kun findes ringe Hjemmel for Historierne om, at Sønderjyderne var særligt haardt udsatte under Krigen. Hvad enkelte Landraade kunde udrette for at nægte ivrigt danske Patrioter Orlov, hvad enkelte underordnede Officerer fandt paa i Retning af at give de Danske de mest udsatte Poster, gør kun lidet til at forandre det Helhedsbillede, som viser ensartet Behandling af alle Soldater inden for den tyske Hær, — men det formilder heller ikke Sandheden om deres Deltagelse i en Kamp, de uden Begejstring var tvunget ind i.

Under Krigens Begyndelse blev de sønderjydske Styrker særligt haardt ramt, fordi de var med ved Indmarchen gennem Belgien og ved Marneslaget. Sammenlignet med hele Tysklands Tab af Døde ligger Nordslesvig vel procentvis en Antydning højere end Normalen. Der findes Sogne i Nordslesvig, hvor Krigen røvede 5 pCt. af den samlede Befolkning. Men Bondebefolkningens Overvægt er nok til at forklare dette Fænomen.

Krigens Virkninger paa de deltagende var af meget forskelligartet Karakter.

Den første Tids tyske Sejre undlod ikke at begejstre en Del unge. Den — for sin Tid — moderne Krig, der med Skyttegravsstillinger og langvarige Fægtninger paa spredte Hold forhindrede den enkelte Soldat i at have Overblik over Helheden, var Skyld i, at mange bevarede Troen paa den tyske Styrke ogsaa efter at den var brudt. En vis, ikke forkastelig solidarisk Følelse med det Land, der stod sig over for hele Verden, kunde svække den danske nationale Følelse og, som i 1870-71, skabe Tyskere af danske Sønderjyder. Men det var Undtagelser. Flertallet af danske Sønderjyder var gaaet ind i Krigen for ogsaa i denne Situation at opfylde deres Statsborgerpligt, saa de senere, ligegyldigt hvad Udfald Krigen maatte faa, kunde paaberaabe sig deres Borgerret; og de skiftede ikke Nationalitet paa Grund af en øjeblikkelig Vending til Tysklands Gunst.

Danskernes Tab vilde utvivlsomt være blevet større, om ikke Krigens Gru havde understreget det urimelige i de Danskes Indsats, saadan at mange efter Krigens Midte benyttede Orloven hjemme til at flygte over den danske Grænse. Naar en saadan Orlovssoldat havde meddelt sine nærmeste, at han næste Nat vilde se at komme over Grænsen og fik at vide, at han risikerede Døden, var hans Svar almindeligvis: hellere dø end tilbage til Skyttegravnen. Nationale Modstandere har udlagt en saadan Udtalelse som Fejghed. Den eneste Udlægning, der gælder, er imidlertid den, at det er bedre at sætte Livet til i Forsøget paa at redde det end blindt at ofre det for en fremmed Sag.

Antallet af dem, der i Krigens Løb gik over Grænsen, ligger ikke fast, men det overskrider kun lidt 1 pCt. af de 30,000 Indkaldte.

3

Imidlertid føres ingen langvarig Krig uden at al mulig Forraaelse før eller senere kommer til at gøre sig gældende. Adskillige af dem, der gik over Grænsen, ved at for-

tælle om Mishandling af Sønderjyder, og adskillige af dem har været Skyld i, at deres Kammeraters Kaar blev forværrede. H. P. Hanssen i Rigsdagen, Nis Nissen og Klop-penborg Skrumsager i Landdagen maatte adskillige Gange skarpt paatale meningsløse Straffe for Brugen af det danske Sprog. Regeringen og adskillige tyske Partiførere gav dem Tilslutning, men intet Dekret kunde helt afskaffe Overgreb; den udbredte Krig gav for mange onde Instinkter Raaderum.

Og efterhaanden som Troen paa den lille raske Krig svandt, maatte den tyske Reg-
ring skride til strengere og strengere Indskrænkning af Friheden. Den for en Krig nød-
vendige og ejendommelige Soldatermoral, den opstimulerede Optimisme maatte ikke
angribes. Brevcensuren var vaagen, ingen Klage naaede Vej frem fra Mor til Søn eller
fra Søn til Mor. Ingen Skepsis fik Lov til at faa Mæle hos dem, der var hjemme. Kun-
sten at tale i fordækte Sætninger opøvedes; den uhøflige Hvisken og Kniben Øjne blev
Dyd. Selv Børn lærte Hemmelighedsfuldheden, da de ikke mere kunde faa Mad nok og
ikke fik Lov til at sige det. Sandheden blev noget fjernt og fremmed. Da det en Over-
gang var forbudt Bladene at aftrykke Tablister, lod Uvisheden endnu flere falde end
de uhyggeligt mange, Kuglerne virkelig tog. Naar Overkommandoen tvang de danske
Blade til at optage store Artikler, blev Læserne usikre. Kun dem, der kom paa Orlov,
kunde man haabe at faa lidt at vide af, — men de fleste af dem var saa tavse.

Saa længe der endnu var Mad nok, gjorde disse unormale Tilstande, der hurtigt
blev raadende, ikke saa meget; men da ogsaa de herhjemme begyndte at lide under
Rationernes Lidenhed, blev det alvorligt.

Det moralske Billede af Sønderjylland er mærkeligt sammensat. Tapperhed, sam-
menbidt Modstandskraft og skrupelløs Omgaaelse af Loven. Det første Krigsjaar gik,
hvad Ernæringen angaar, taaleligt, fordi der havde været god Høst i Nordslesvig, og
der havde endnu været tilstrækkeligt Mandskab til at bjerge den. Allerede den anden
Krigsvinter begynder det at knibe. Først i Byerne, men ogsaa for Arbejdsfolk paa Lan-
det, — Bønderne klarede sig længst med deres Ret til Selvernæring. Og fra nu af tager
Vanskelighederne til, for mange Steder at blive til Nød, med Underernæring, hvis Føl-
ger mærkes og vil mærkes for mangfoldige, der var Børn under Krigen.

Smaafolk fra By og Land gik i Høsten og samlede Aks, tærskede Kornet ved Natte-
tide, malede det paa en Kaffemølle, — og kunde endda opleve, at det blev taget fra dem.
De store Udskrivninger af Bøndernes Besætninger, — Heste, Kvæg og Svin, — gjorde,

at selv de mest velvillige ofte nok ikke var i Stand til at give Fødevarer fra sig, — og i hvert Fald kun, naar de fik Nyttegenstande som Klæder eller Redskaber i Bytte.

Som en mærkelig Forbandelse lurede ogsaa en Fornemmelse af, at Havets Fisk var flygtet, — hvor Sandheden jo var den, at der ikke var Fiskere nok. Bestemmelserne om tilladt og ikke tilladt var saa mange og saa indviklede, at man roligt gik ud fra, at *alt* var forbudt og derfor ogsaa *stjal* sig til uskyldigt Geddefiskeri og Karpesfiskeri, — saa længe der endnu fandtes Sejlgarn, som ikke var af Papir. Harefælder hørte Vinteren igennem til Dagens Orden. I Foraaret tømtes Viberederne for Æg. Der blev forordnet saa mange Ting, som kunde slappe Samvittigheden. Den før saa strikse Skolegang blev ustandseligt afbrudt, af Nældeplukning, af Løvplukning, af Melbærplukning. Hvert Hus lærte sig Kunsten at skjule Værdisagerne for de hyppige Husransagelser. Viste Gendarmene sig i den ene Ende af Byen, løb Budstikken fra Hus til Hus. Læder, Tin, Messing, Kobber, Symaskiner skulde afleveres. Kirkeklokker blev hejst ned og omstøbt til Kanoner. Men ogsaa Penge var der Brug for. Guld- og Sølvmonter maatte afleveres. Opsparet Kapital i stor Stil ydedes til Krigslaan; Frivillighed var ikke til. Ogsaa Børnenes Skolesparebøger ombyttedes med store, smukt trykte Krigslaansbeviser, der skulde kildre de umyndiges Æresbegreb.

Under alt dette sendtes Samvittigheden paa Ferie. Samvittigheden eksisterede kun i den ydre Haandgribelighed, som var Gendarmens Person. Hvad han greb Een i, var naturligvis forkert; hvad han ikke saa, var godt, fordi det var nødvendigt. — Indtil Nøden ogsaa greb ind i Myndighedernes Liv og Vagtmestrene foretog deres Husundersøgelser hen imod Aften, kneb Øjnene til og i Læ af Mørket gik hjem fra Møllen eller Bondegaarden med en Pose Gryn eller et Stykke Flæsk. Nu kunde det hændes, at den Smaamandskone, der vandrede fire Mil til en skjult Vandmølle for at faa lidt Gryn og Mel og i Hulvejens Mørke mødte en Gendarm, i Stedet for at blive straffet blev hjulpet, saa han bar hendes Byrde et Stykke af Vejen. Lovovertrædelsens Solidaritet udslettede mange Steder det Skel, Angsten havde sat. Det var vist kun et Faatal af Vagtmestrene, der til det sidste kunde gennemføre den strengeste Kurs.

Da det var kommet saa vidt, var der en helt ny Slags Mennesker i Grænselandet, der fik en lidt blidere Skæbne, — nemlig de russiske Krigsfanger, hvoraf der fandtes nogle Tusind i Lejre eller i Arbejde hos Bønderne. Den første Sendings Skæbne var tragisk. Under en Sammenstuvning i en Lejr ved Løgumkloster, opstod der Plettyfus, og 71 Rus-

sere bukkede under; de ligger begravede i en Mindelund syd for Byen. I Lejren var deres Ernæring kummerlig; men ogsaa efter at de var sat i Arbejde rundt i Landsbyerne var det Husmødrene forbudt at give Fangerne Menneskemad; Kaalrabi og Kartofler og Suppe kogt derpaa var deres tilladte Føde. At de allerfleste Bondekoner saa Udveje til at sætte mere nærende og velsmagende Føde ud i Stalden til deres Ivan eller Pjotr eller Dmitri, er sandt nok; men ikke før Bevidstheden om, at ogsaa Lovens Haandhævere var nødt til at knibe Øjnene til, kunde det gaa an at sætte Russerne i Borgerstuen.

Skønt gennemgaaende arbejdsvillige og omgængelige og i de fleste Tilfælde ogsaa lærenemme, var det stærkt begrænset, hvad disse Russere kunde udføre i Retning af Erstatning for de 30,000 Mands Arbejdskraft, selve Krigen havde beslaglagt. Det var Kvinderne, Mænd over tres og tidligt ansvarsbevidste Drengene, der maatte udføre Arbejdet. Og det gik, selv om det gik sikkert og jævnt nedad for Grænselandets vigtigste Erhverv, Landbruget. Det gik — i den Forstand, at Skæbnens Haardhed var blevet Vane i den daglige Dont, som det vil blive under lignende Kaar i ethvert krigsførende Land. Selvopholdelsesdriften lader sig vanskeligt kue.

Men maaske var der alligevel i de nordslesvigske Kvinders tapre Indsats for at bevare mest muligt noget ud over den simple Selvhævdelse. Ligesom Mændene drog ud for at sikre sig Borgerret i Fremtiden, havde Kvinderne i Kampen for at hævde Hjemmets mere end materiel Interesse. Selvopgivelsen vilde ved Tysklands Nordgrænse have betydet noget helt andet end Selvopgivelsen i Tysklands Midte, vilde have betydet Tabet af det Grundlag, hvorpaa Fremtidens Kamp skulde føres, — den hjemlige Jord paa danske Hænder. At holde ud tilsyneladende ubegrænset Tid var blevet en Nødvendighed. Tabet af Erhvervets elementære Forudsætninger maatte bæres med Mod og lempes med Omtanke. Nedskaarne Besætninger var dog endnu Besætninger; misrøgtede Marker — paa Grund af Mangel paa Arbejdskraft og Gødningsstoffer — var dog Marker, der igen kunde yde; Huse under tiltagende Forfald var dog fremdeles Bygninger, der kunde istandsættes. Og fordi Kvinderne i Nordslesvig maatte regne med, at de og deres Mænd efter Krigens Afslutning *selv* skulde tage sig af Opbygningen, *uden* al mulig Støtte fra Statens Side, var deres Udholdenhed saa stor. Det vil da ogsaa kunne ses, at saa godt som ingen dansk Kvinde i Nordslesvig svigtede sin Nationalitet, selv om enkelte Mænd gjorde det.

Da Krigen var Slut, var det nordslesvigske Landbrugs Ydedygtighed nedsat til mindre end en Fjerdedel i Sammenligning med Aaret 1913. Skibsfarten var naturligvis tidligt stagneret, og andre Erhverv havde lidt under Mangel paa Arbejdskraft og Raastoftilførsel. Opspartet Kapital var enten opbrugt, ydet som Krigslaan, eller ombyttet med værdiløse Papirmark. Al Reserve var forsvundet.

De menneskelige Tal var over 5000 faldne, over 6000 Invalidere, 5000 faderløse og 1500 Enker. Desuden viste Krigsaarene et usædvanligt stort Dødelighedstal, mens Fødselstallet faldt. Krigsaarenes samlede Tab af Mennesker i Forhold til en normal Udvikling er opgjort til 20,000 i Nordslesvig, eller en Niendedel af Landsdelens nuværende Befolkning.

Det var saaledes ikke et godt rustet Folk, der i 1920 fik Lejlighed til at bekende sin Tilhørighed til Danmark. Men det var et prøvet Folk, og i een Henseende havde det intet mistet: i den bevidste Danskhed.

OMKRING GENFORENINGEN

I

Under Krigen var naturligvis den Stimulans, som de store nationalc Møder betød, udelukket. Smaa Sammenkomster, afholdt i Hemmelighed, var det eneste, der kunde voves. Foreningernes Virksomhed lammedes; med Undtagelser af Sprogforeningens smaa Bogpakker til Skyttegrave og Lazaretter kunde intet udrettes. — Og dog var det just under den store Krig, Verdens Øjne, mere end Tilfældet havde været i mange Aar, rettedes mod Nordslesvigs danske Befolkning og mod det saakaldte slesvigske Problem.

Mange Faktorer gjorde sig gældende herved. Først og fremmest, at Danskheden just ved Krigens Udbrud stod stærkere end nogensinde før; dernæst Flertallet af de Værnepligtiges Loyalitet. Utvivlsomt har denne Loyalitet bidraget til det officielle Tysklands venlige Bedømmelse af Danmarks Neutralitet. Men af uvurderlig Betydning har den Aarvaagenhed været, hvormed Nordslesvigs Repræsentanter i Rigsdagen og i Landdagen i Berlin iagttog enhver Lejlighed til at gøre opmærksom paa Sønderjydernes Stilling.

Under Krigen var Rigsdagens Indflydelse minimal; Regeringen styrede ofte mod Flertallet, og kun yderst skarpe Kriser kunde styrte et Regime. Parlamentariske Drøftelser betragtedes som Tidsspilde; Arbejdet henvistes til et Hovedudvalg, bestaaende af det sædvanlige Finansudvalg, udvidet med Repræsentanter fra de mindre Partier. I dette Hovedudvalg havde ogsaa H. P. Hanssen Sæde. Her var det, han kunde fremføre sine Klager over daarlig Behandling af sønderjydske Soldater, arbejde for Civilfangerne Løsladelse, Lempelse af Pressens Kaar og hvad der laa for af krævende Opgaver. Her kunde han fortsætte Arbejdet med det aldrig til Bunds løste Optantspørgsmaal og saaledes i 1915 opnaa adskillige Hundrede Hjemløses Fritagelse fra Militærtjeneste. Her var det, han kunde fremføre sin nye Klage mod Sprogparagraffen og vinde betydelig Støtte hos Partiførerne.

I 1916 forbød Myndighederne i Slesvig-Holsten almindelige Aktieselskaber at afholde deres Generalforsamlinger paa Dansk, et Forbud, der dog kun kunde kaldes Chikane. H. P. Hanssen fremførte sin Klage baade i Hovedudvalget og for den samlede Rigsdag. Resultatet var negativt, og det nye Forbud kunde ikke styrke Troen paa Regeringens

Løfte om, at Sprogspørgsmaalet vilde blive ændret *efter* Krigen. Een Ting var imidlertid den siddende Regerings Anskuelse, — en anden Ting var, hvad det tyske Folks Repræsentanter mente: 265 stemte for Paragraffens Ophævelse, 14 imod.

Da de to Landdagsmænd Nis Nissen (i 1915) og Kloppenborg Skrumager (i 1916) stemte imod Finansloven, hvorpaa der stadigt figurerede en Sum paa 2½ Million til Bekæmpelse af fremmede Nationaliteter (de fremmede Nationaliteter, der loyalt sendte deres Sønner i Krigen for Tysklands Sag), lovede Regeringen ogsaa Ændringen efter Krigen Afslutning, men heller ikke det Løfte vandt Tiltro. Danskernes Holdning vandt derimod mere og mere Sympati. Og Sympatien for Standpunktets Vederhæftighed var, — nu efter mere end 50 Aars Fremmedherredømme, — den vigtigste Forudsætning for Erkendelsen af krænket Ret.

Da den store Depressionsperiode kom til Tyskland — det var i Sommeren 1917 — og de indre politiske Kriser førte til Kansler Bethmann-Holwegs Fald, saa Flertalspartierne maatte finde en Politik, der kunde give Tyskland en antagelig Fred, kunde H. P. Hansen igen faa Lejlighed til at præcisere sit og sine Landsmænds Standpunkt: han stemte paa den foreliggende Fredsresolution i Tillid til, at Nordslesvigernes nationale Rettigheder og Ønsker efter Krigen maatte blive opfyldt i fuldt Omfang.

Da Tyskland sluttede Særfreden med Rusland i Brest-Litowsk og der ved denne Fredsslutning var blevet talt om Selvbestemmelsesretten, kunde Kloppenborg Skrumager paa de danske parlamentariske Repræsentanters Vegne sige til den prøjsiske Landdag: „Om dette store, retfærdige Princip drejer sig jo alle Forhandlinger. Vi har altid været Tilhængere af Selvbestemmelsesretten, og vi haaber, at det tyske Riges og det tyske Folks Anerkendelse af denne Ret ogsaa vil bringe os Opfyldelsen af vore kæreste Ønsker.“

I Løbet af Krigen — men forberedt ved de parlamentariske Repræsentanter i Aarene før — blev Stemningen for en retfærdig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal omsigribende blandt tyske Politikere. Allerede i 1915 mente den liberale Professor Neumann-Hofer, at Nordslesvig i Tilfælde af en tysk Sejr burde gives tilbage til Danmark. Og hans Standpunkt vandt Tilhængere, selv om Overpræsident v. Moltke samme Aar fastslog, at Nordslesvig ikke efter Krigen vilde gives tilbage til Danmark, hverken som en Tak for Danmarks Neutralitet eller som en Gave fra Fjenderne. — Flere og flere arbejdede grundigt med Tanken om en ny Grænsedragning, f. Eks. den frisindede Fører Dr.

Naumann, der ønskede det virkeligt danske Landomraade givet tilbage til Danmark, blot det kunde ske uden at ødelægge Flensborgs Handel. I Foraaret 1918 blev H. P. Hanssen af en indflydelsesrig Landdagsmand opfordret til, inden den store Foraars-offensiv — der ventedes at blive en tysk Sejr — at knytte fast Aftale om Støtte fra de forskellige Partiers Ledere.

Disse spredte Træk aabner Perspektivet ind over et maalbevidst, med Flid gennemført parlamentarisk Arbejde i Modstanderens eget Hus.

Men ogsaa uden for de indflydelsesrige Politikeres Kreds sporedes en — om end langsomt — tiltagende Forstaaelse af Berettigelsen i de danske Nordslesvigeres Krav. Alle-rede i Krigens Begyndelse havde 400 Altyskere tilstillet Regeringen en Adresse med Ønsket om en fredelig Løsning af det slesvigske Spørgsmaal for at opnaa det bedst mulige Forhold til Norden. Ogsaa i kirkelige Kredse — især under Indflydelse af Professor Martin Rade — tog denne Forstaaelse til. De tyske Socialdemokrater kunde paa en Kongres i 1917 skrive under paa en Resolution gaaende ud paa, at Spørgsmaalet skulde nyordnes ved Fredsslutningen.

Af stor Værdi var de Røster, der rejste sig i Udlandet. De nordslesvigske Fangers uselviske Ven, Professor Verrier, skrev en Bog for at gøre sine franske Landsmænd kendt med Slesvig. Anatole France gik glødende i Brechen for Slesvigs Befrielse. Stockholms Borgmester Carl Lindhagen, Hjalmar Branting og Ellen Key talte vor Sag i Sverige, Professor Frederik Paasche i Norge, o. m. fl.

Det for hele Europa saa lille og ringe Spørgsmaal havde tiltrukket sig en Opmærksomhed, der kun kan forklares ved dets indre moralske Styrke og dets Talsmænds glødende Energi.

2

I Nordslesvig selv var Forholdet mellem Danske og Tyske det vanlige, kun her og der skærpet eller mildnet, som nu Krigens unormale Tilstand bestemte det. Den gennemgribende Afslappelse over for Lovene forhindrede ikke Politichikanerier og unødvendige Forholdsregler; men før end Tyskerne selv var Danskerne forberedt paa et tysk Nederlag, der lovede en god Afgørelse for deres nationale Livssag.

Det var uundgaaeligt, at det stærkt indskrænkede Foreningsliv førte til Sløvhed her og der. Men ogsaa det havde Folkets Talsmænd Tid til at bøde paa. Vinteren 1917

holdtes i Aabenraa et Møde mellem Rigsdagsmand H. P. Hanssen, Landdagsmændene Nis Nissen og Kloppenborg Skrumsager og de store nationale Organisationers ledende Mænd. Mødets Formaal var Aktivering af det nationale Arbejde, Genvinding af hvad der kunde være tabt i de svære Aar, Styrkelse af Mødet. Det gjaldt om under de tvungne Forhold alligevel at opretholde Fronten; det gjaldt om, at hvert Sogn havde sin danske Tillidsmand, der kunde afgive Beretning og modtage Beretning til videre stiltfærdig Aflevering til Landsmændene. Det gjaldt om Opsamling og Forberedelse af *Materiale*, Vælgerlister, Kort, Stemmetal, Ejendomsforhold, — altsammen for at baade Repræsentanterne i de tyske Ting og Befolkningen herhjemme kunde staa beredte, den Dag Afgørelsen maatte falde.

Det er vigtigt at huske dette: naar Danskernes Rigsdagsmand saa hurtigt efter Tysklands Sammenbrud kunde rejse Kravet om Nordslesvigs Genforening med Danmark og Dag efter Dag kunde forelægge overbevisende Materiale, var det ene og alene paa Grund af det bevidste, konsekvente Forberedelsesarbejde, der aldrig havde tabt Genforeningen af Syne; det var Hjernearbejdet, som var nødvendigt for at give Hjertets Ønsker Mæle. Og i Virkeligheden begyndte Genforeningen, da dette bevidste Arbejde satte ind og fandt sine Organisationer, thi fra det Øjeblik af var det tyske Pres mod Nord standset. Paa den Maade er 1920 ikke blot et Ønskes Opfyldelse, men ogsaa et Arbejdes Løn.

3

Lang Tid lykkedes det den tyske Overkommando at opretholde det tyske Folks Tro paa en Sejr. Saa meget haardere følte da Sammenbruddet i Efteraaret 1918.

Den nye tyske Regering, under Prins Max af Baden, støttende sig til de demokratiske Partier og det katolske Centrum, anmodede den 4. Oktober 1918 Præsident Wilson om at tilvejebringe Vaabenstilstand og begynde Fredsforhandlinger efter hans 14 Punkter. Til de fjorten Punkter hørte ogsaa Opfyldelsen af Folkenes Selvbestemmelsesret. Denne Ret maatte komme i Betragtning for det danske Mindretal.

Den 12. Oktober holdtes i Flensborg et Møde mellem H. P. Hanssen, Kloppenborg Skrumsager og den danske Vælgerforenings Tilsynsraad, — Landdagsmand Nis Nissen blev i Berlin for at være til Stede paa det danske Oplysningskontor. Ogsaa paa dette Møde viste det sig, hvad de foregaaende Aars Forberedelsesarbejde betød: efter al For-

Wm. 38.

modning vilde Fredsforhandlingerne vare længe; det gjaldt da om, at de danske Repræsentanter kunde staa i uhæmmet Forbindelse med deres Landsmænd i Nordslesvig; dertil var Kurérposte nødvendige; Efterretningssystemet maatte klappe; økonomiske Vanskeligheder maatte ikke stille sig i Vejen; der maatte oprettes et Fond paa 100,000 Mark. Store Summer af dette Beløb blev i de nærmeste Dage og mest Nætter tilvejebragt ved Smaamøder hos Sogneres Tillidsmænd, idet de selv tegnede sig for de første Par Hundrede Mark og saaledes ved deres Bidrag vakte de andres Offervilje, der her og der nok kunde være slumret ind. Paa Flensborgmødet drøftedes den parlamentariske Fremgangsmaade, og paa det Tidspunkt synes kun en enkelt at have været mod en *en bloc*-Afstemning i Nordslesvig efter den Grænse, Tillidsmændene havde skitseret, og som paa det nærmeste faldt sammen med Grænsen af 1920. Med den enkeltes Bitterhed over Tabet af Flensborg som en Undtagelse enedes man om, kun at kræve tilbage til Danmark, hvad der af Sprog og Sindelag var Dansk. — Et yderligere Krav vilde jo ogsaa have savnet Hjemmel i den Ret, hvorpaa der skulde bygges, — Selvbestemmelsesretten.

Den 23. Oktober fremsatte H. P. Hanssen da i den tyske Rigsdag sine Landsmænds Krav, efter at Polakker og Elsass-Lothringer havde fremført deres Krav. Hen henviste til § 5 og til Wilsons Punkt om Selvbestemmelsesretten: „Fra alle politiske Lejre i Skandinavien, fra det yderste Højre til det yderste Venstre, lyder i disse Dage det enstemmige Raab mod Tyskland: Retfærdighed mod de Danske i Nordslesvig. Mine Herrer, overhør ikke dette Raab. Hvis Folkenes Selvbestemmelsesret er Alvor for Dem, hvis De virkelig vil en Rettens og Forsoningens Fred, da løs, naar nu Freden snarlig sluttes, ogsaa det nordslesvigske Spørgsmaal. Dermed opfylder De ikke blot vore varmeste Ønsker, dermed fremmer De ogsaa tyske Interesser. Thi Retfærdighed højner et Folk.“

En klangfuld Udgang af den sidste Danskers Tale i Tysklands Rigsdag. Og en Tale, der var i Overensstemmelse med den Resolution, den danske Rigsdag samme Dag vedtog med alle Stemmer mod een.

Dagen efter svarede den tyske Udenrigsminister Dr. Solf, at de danske Nordslesvigere ikke havde noget *Retskrav* paa § 5. Men forinden havde Udenrigsministeren sagt, at Regeringen vilde lade Retfærdigheden ske Fyldest ogsaa i Forhold, der ikke var nævnt i Wilsons Program. Samtidigt lod Statssekretær, Dr. David H. P. Hanssen forstaa, at det var Regeringens Agt ogsaa at afgøre det nordslesvigske Spørgsmaal ved Selvbestemmel-

sesretten. Og den 14. November tilstillede Dr. Solf H. P. Hanssen et Brev, der bekræftede dette.

Det havde en Overgang forlydt, at Genforeningen med Danmark skulde ske ifølge en Særoverenskomst mellem Tyskland og Danmark. De danske parlamentariske Repræsentanter ønskede det ikke; Spørgsmaalet skulde løses som et Led i den samlede Fredslutning. Under det krævende Arbejde havde Rigsdagsmanden og Landdagsmændene i Berlin adskillige danske Raadgivere, — H. V. Clausen, Professor Aage Friis og flere, — der var tilkaldt, ikke som den danske Regerings Repræsentanter, men som sagkyndige.

Midt under disse Forhandlingens Dage var det, den korte Novemberrevolution brød ud, — Kejserens Flugt, Socialdemokraternes Overtagelse af Magten, Republikkens Udraabelse.

Endnu var kun faa Dage tilbage for de danske Føreres officielle Arbejde i Berlin, — hastige, men grundige Forhandlinger med det nye Regimes Mænd, hvoraf en Del alt i Aarevis havde været gunstigt stemt for de Danskes Sag.

Den 16. November samledes de parlamentariske Repræsentanter med Vælgerforeningens Ledere paa Folkehjem i Aabenraa for at tilrettelægge en Resolution for Fremgangsmaaden ved Afstemningen. Efter megen Forhandling frem og tilbage — og forudgaaende Drøftelser i de forskellige Byer — enedes man om følgende Ordlyd:

1. Vi ønsker det nordslesvigske Spørgsmaal løst paa den Maade, at Nordslesvig opfattes som en Helhed, hvis Befolkning ved at stemme Ja eller Nej tilkendegiver, om den vil genforenes med Danmark.

2. Nordslesvig er den Del af Hertugdømmet Slesvig, der ligger nord for en Linje, som gaar fra Sydpynten af Als ind ad Flensborg Fjord til Kobbermøllebugten, op ad Krusaadalen, sønden om Frøslev, saaledes at Padborg bliver Grænsestation, og derpaa følger Skellet mellem Kær og Slogs Herred, Skelbækken og til sidst Sønderaaen og Vidaaen til dens Bøjning mod Nord, hvorfra den gaar lige ud til Vesterhavet og videre ud om Nordkysten af Sild.

3. Stemmeret har alle over 20 Aar gamle Mænd og Kvinder, som a) er fødte og hjemme i Nordslesvig, b) har boet i Nordslesvig i mindst 20 Aar, c) er født i Nordslesvig, men udviste af de hidtil værende Magthavere.

4. Stemmeretten udøves skriftlig under Former, som sikrer enhver enkelts frie Viljesytring. De hidtil værende Myndigheder maa ikke øve Indflydelse ved Afstemningen.

5. Vi betragter det som en Selvfølge, at tilstødende Distrikter i Mellemslesvig, som rejser Kravet, har Ret til, ved en særskilt Afstemning at tilkendegive, om de ønsker at komme tilbage til Danmark. — —

Den syttende November, i Tilslutning til Vælgerforeningens Møde, var der paa Folkehjem indbudt til offentligt Møde; det blev et af de mest uforglemmelige i Sønderjyllands Historie. I Stedet for de ventede 5—600 mødte 3000, saa der maatte tales til Forsamlingen i fri Luft.

Den indre Vished, der altid havde været truet af ydre Utryghed, havde de sidste Uger forvandlet sig til dirrende Spænding. I Sønderjylland var Revolutionen forløbet i al Stilfærdighed; de af Hævd ret konservativt indstillede Sønderjyder havde i de ny hejste røde Faner ikke set andet end den Dug, hvorpaa deres hvide Kors skulde syes ind. Men just nu, hvor Genforeningen syntes saa nær, var det for mange, som kunde der ikke lides derpaa. Derfor strømmede man til Folkehjem fra alle Egne den Dag; den mindste lille Landsby havde sin Sendemand, som skulde bringe Visheden med sig tilbage. — Og det skete.

Mødet formede sig som et ægte sønderjydsk Møde i den Forstand, at det indeholdt baade Skæmt og Alvor. Det mere skæmtefulde repræsenteredes af en ung Flyver fra Rødebro, der dukkede op med et Brev fra Regeringspræsident Noske i Kiel og paa bredt Sønderjydsk henvendte sig til Mængden. Det alvorlige og gribende var H. P. Hanssens Tale fra Balkonen, hans Oplæsning af Resolutionen og hans dybt bevægede Redegørelse for Vejen frem til dette Øjeblik. Han kunde kun finde een Udløsning for sin egen og sit Folks Følelse, en poetisk, og som saa ofte før en Bjørnsonsk:

Alt hvad Fædrene har kæmpet,
Mødrene har grædt,
har den Herre stille læmpet,
saa vi vandt vor Ret.

Dermed var i Virkeligheden i Sønderjydernes Hjerter Genforeningen fuldbyrdet. Hos nogle blev det naturlig løssluppen Glæde; hos de fleste forvandlede Aftenen den 17. November 1918 lydløst til Takkegudstjeneste. Og der er intet mærkeligt deri. Thi

om end Sønderjyderne gennem Aarhundreder havde oplevet Tider af stor Trængsel, saa var disse 56 Adskillelsens Aar de mest krævende, fordi Hjertets Udholdenhed maatte byde stigende Udsigtsløshed Trods.

4

Efter denne 17. November var det den danske Regerings Sag at træde i Forbindelse med Stormagterne med Anmodning om at faa det slesvigske Spørgsmaal optaget i Forhandlingerne paa Fredskongressen. Dette skete officielt den 12. December.

Der er mellem den 17. November 1918 og den 10. Juli 1920, da Kong Christian X red over Grænsen for at modtage Sønderjydernes Hyldest, to Sider af Genforeningens Historie, der ikke skal omtales i denne Bog.

Begge disse Sider kan allerede beskrives og er allerede delvis beskrevne. Den ene vedgaar de Forhandlinger, der foregik i Versailles, og en Redegørelse derfor har kun Værdi for saa vidt Punkt for Punkt tages med; men da Resultatet blev i Overensstemmelse med Aabenraaresolutionen og der her ikke skal leveres Kildestudier, kan vi nøjes med at henvise til de for alle tilgængelige Offentliggørelser.

Den anden Side omhandler den i Grænselandet og navnlig i Kongeriget heftigt opblussende Strid om det tilbagegivne Omraades Størrelse, — Principbrydningen mellem den virkelige nationale Selvbestemmelsesret, Sindelagsgrænsen, paa den ene Side, og den saakaldte historiske Opfattelse uden Hensyn til Sindelaget. Striden var lidet opbyggelig; i Forhold til det endelige Resultat bør den helst glemmes, saa meget mere som de fleste siden har nedlagt Vaabnene.

Det vil fremgaa af denne Bogs Skildringer, at Tabet af Flensborg ikke skete i 1920, men som Følge af et aarhundredgammelt Pres sydfra, et Pres, der imidlertid mødte sin Grænse, — heller ikke i 1920, men i Aartierne forud. Og med denne Landsdels historiske Karakter kunde ingen Grænse drages, uden at der vilde findes Mindretal paa begge Sider.

5

Den 10. Februar 1920, i et Herrens Vejr af Regn og Slud, afholdtes Afstemningen i I Zone, det nu til Danmark hjemvendte Nordslesvig. Resultatet blev 74,2 pCt. for Dan-

mark. Dette Tal omfatter ogsaa alle de Stemmer, der blev afgivet af Tilrejsende (jfr. Aabenraaresolutionens Stykke 3); men uden de Tilrejsende, som udgjorde 24,274 Personer, ser Procenttallet lidt anderledes ud, nemlig 79,5 pCt. for Danmark. — Ved Valgene efter Genforeningen har den tyske Stemmepercent ligget omkring 15 og 16, det vil sige, at det tyske Mindretal repræsenterer omkring 0,8 pCt. af den danske Stats Indbyggere.

6

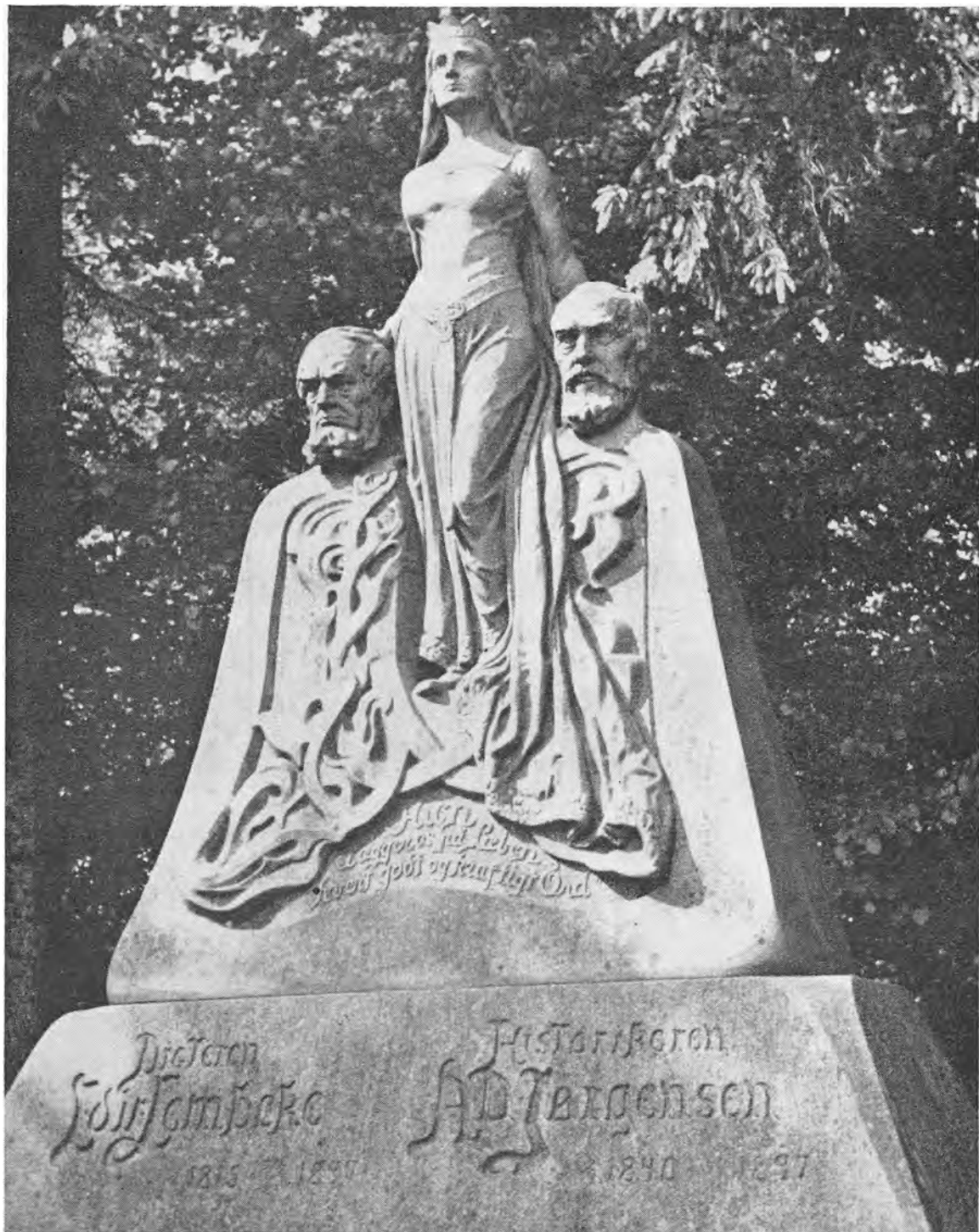
Ikke Sønderjylland alene, hele Verden har efter den sidste store Krig gennemlevet Tider af Trængsler og Vanskeligheder, hvis Løsning ingen kan ane. Men just i saadanne Tider er det lykkeligt for et Folk at vide, at det kan vise sin Landegrænse med god Samvittighed over for al Verden.

Ligesom det til sidst var den ethiske Styrke i Sønderjydernes nationale Kamp, der overbeviste selv Modstandere om Kravets Ret, saadan har det hele Danmark i sit Maadehold ved Grænsedragningen, sin Ligestilling af Mindretallet med alle danske Statsborgere, vist — og faaet anerkendt —, at det søger Retfærdighed i en Sag, Aarhundreder har forhutlet.

Den ydre Grænsestrid er afsluttet. Historien har talt; nu taler og handler de levende. Hvad det er bedst at glemme, skal glemmes. Genforeningen maa ses som mere end et Skel i Tiden; den maa for de nulevende ses som en Afslutning paa en mere end tusind Aar gammel Udvikling. Og en ny Historie for Grænselandets Folk i intim Tilknytning til det Land, hvis Grænse det skal forsvare, er begyndt. Det er den indre Opbygning under det haarde Foraarsvejr, der baade kan skabe Øde og Grøde.

Denne nye Histories første Faser, de mange Bevægelser, kunde delvis beskrives, men lad os vente dermed, til vi kan række vor Moder Danmark en Høst, som i Sandhed vil glæde.

BILLEDER FRA GRÆNSELANDET

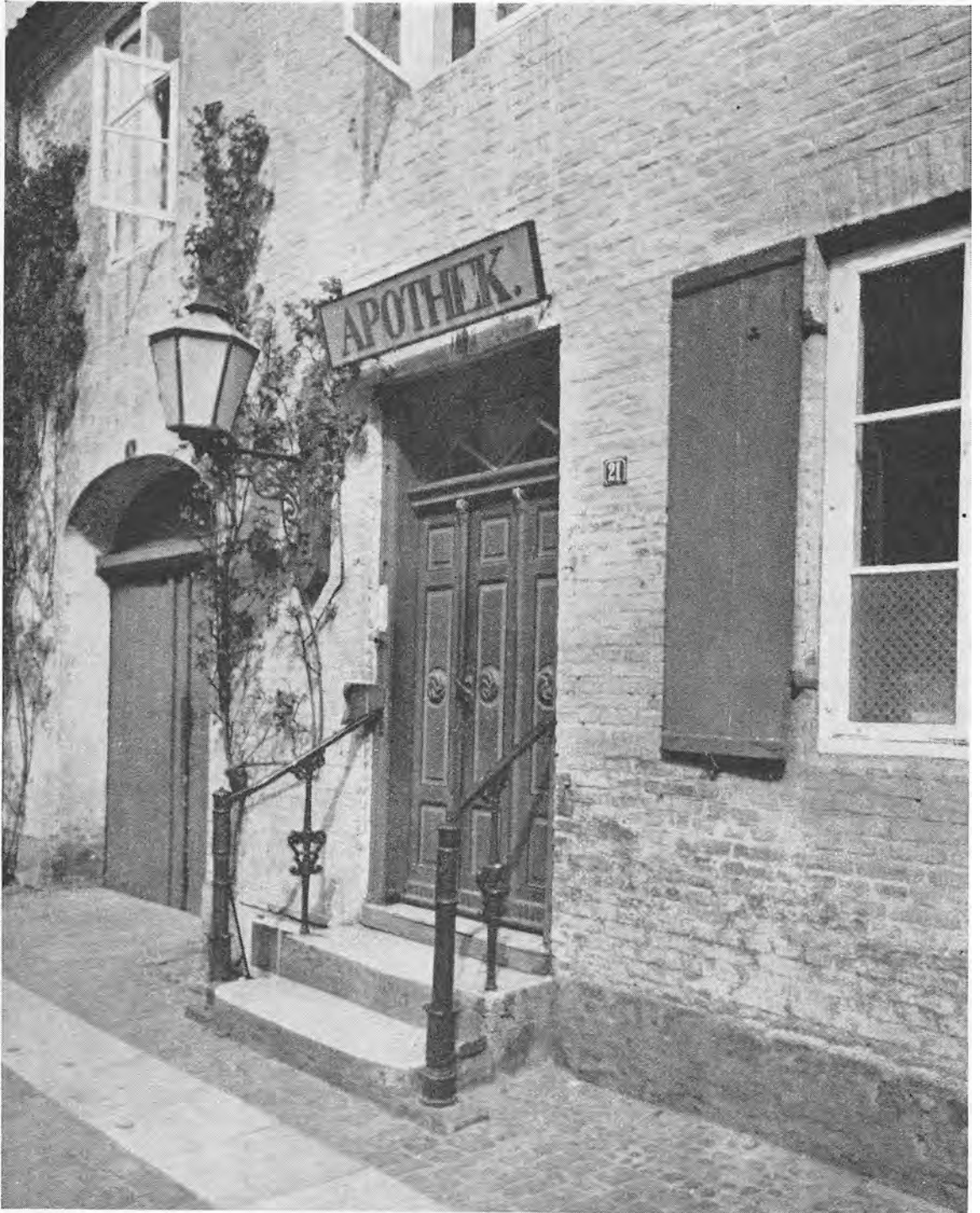
Motersmaalet, Monument i Skibelund Krat

Christiansfeld

Christiansfeld

Christiansfeld

Christiansfeld. Kirkepladsen

Gadelygte i Christiansfeld

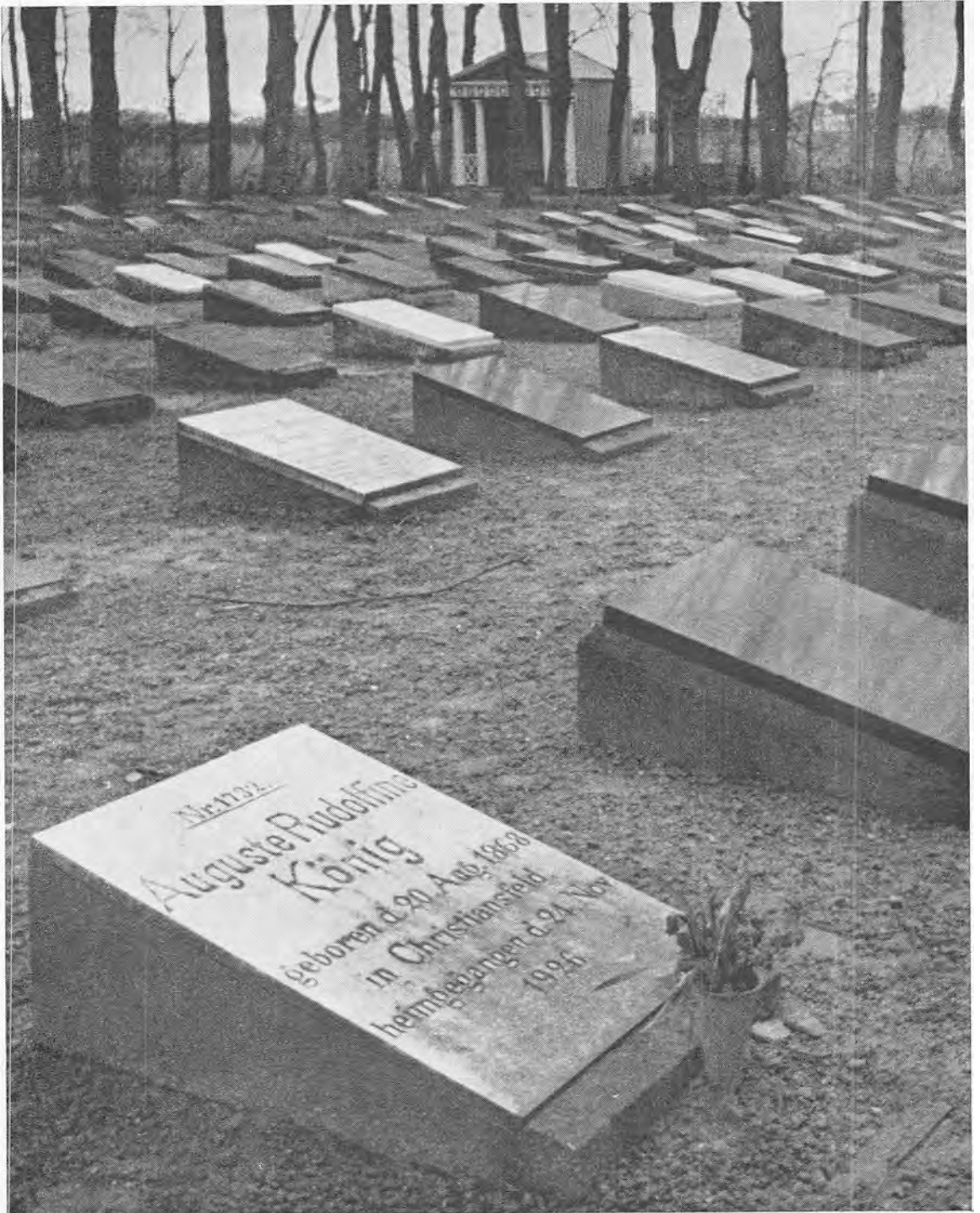
Christiansfeld. Indgangen til Kirkegaarden, Gudsageren

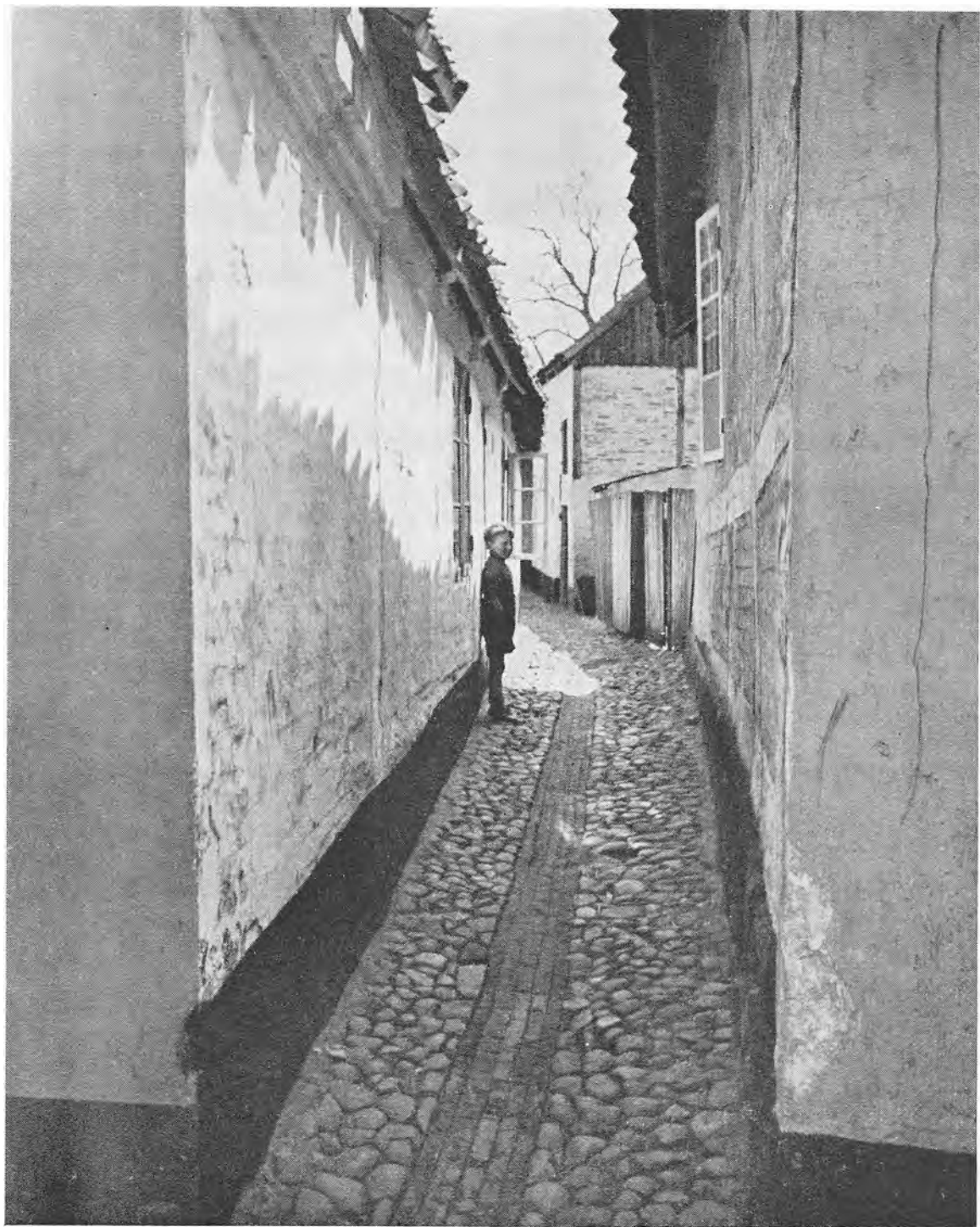
Christiansfeld. Gudsageren

Gudsageren

Gudsageren

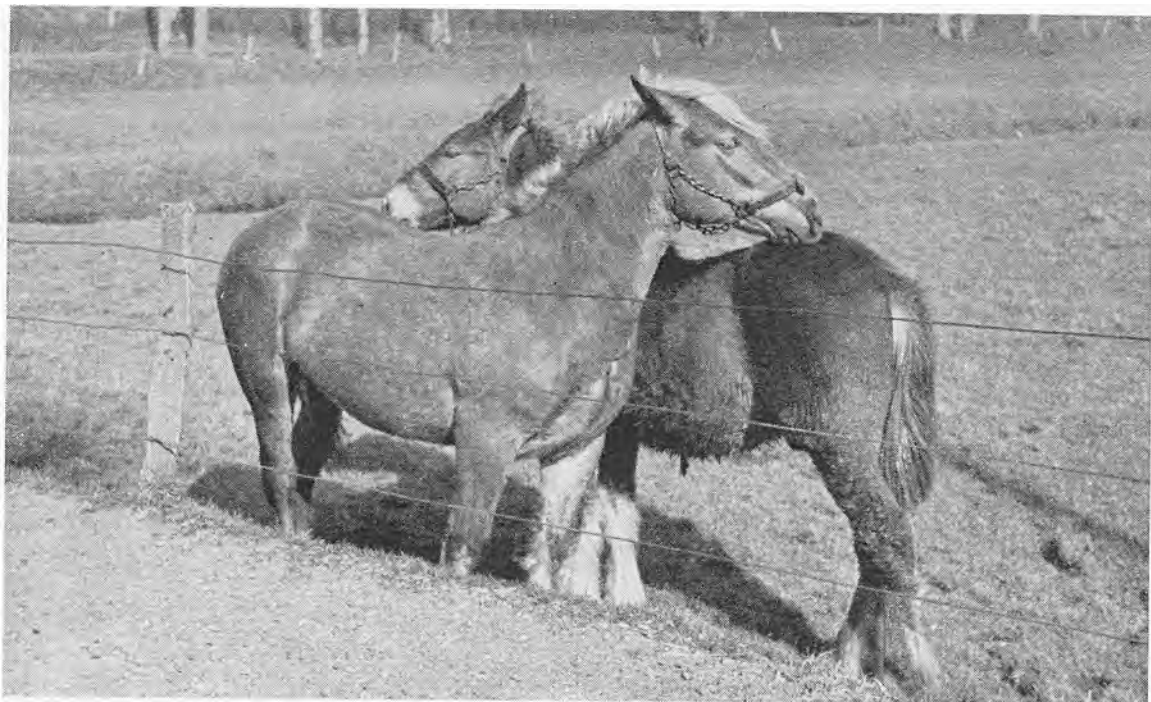
Gyde i Haderslev

Gadeparti fra Haderslev

Vøjensgaard

Idyl

Lajt Land. Høgebjerg

Skovvej ved Aubæk

Trægruppe i Barsmark

Skovbryn, Anbenraa, „Jørgensgaard“

Fra Løjt Land

Løjt. Udsigt mod Myrpolde

Løjt Land. Myrpold, Kistekammer

Udsigt over Aabenraa Fjord fra Myrpold

Løjt Land. Typisk Foraarsvej

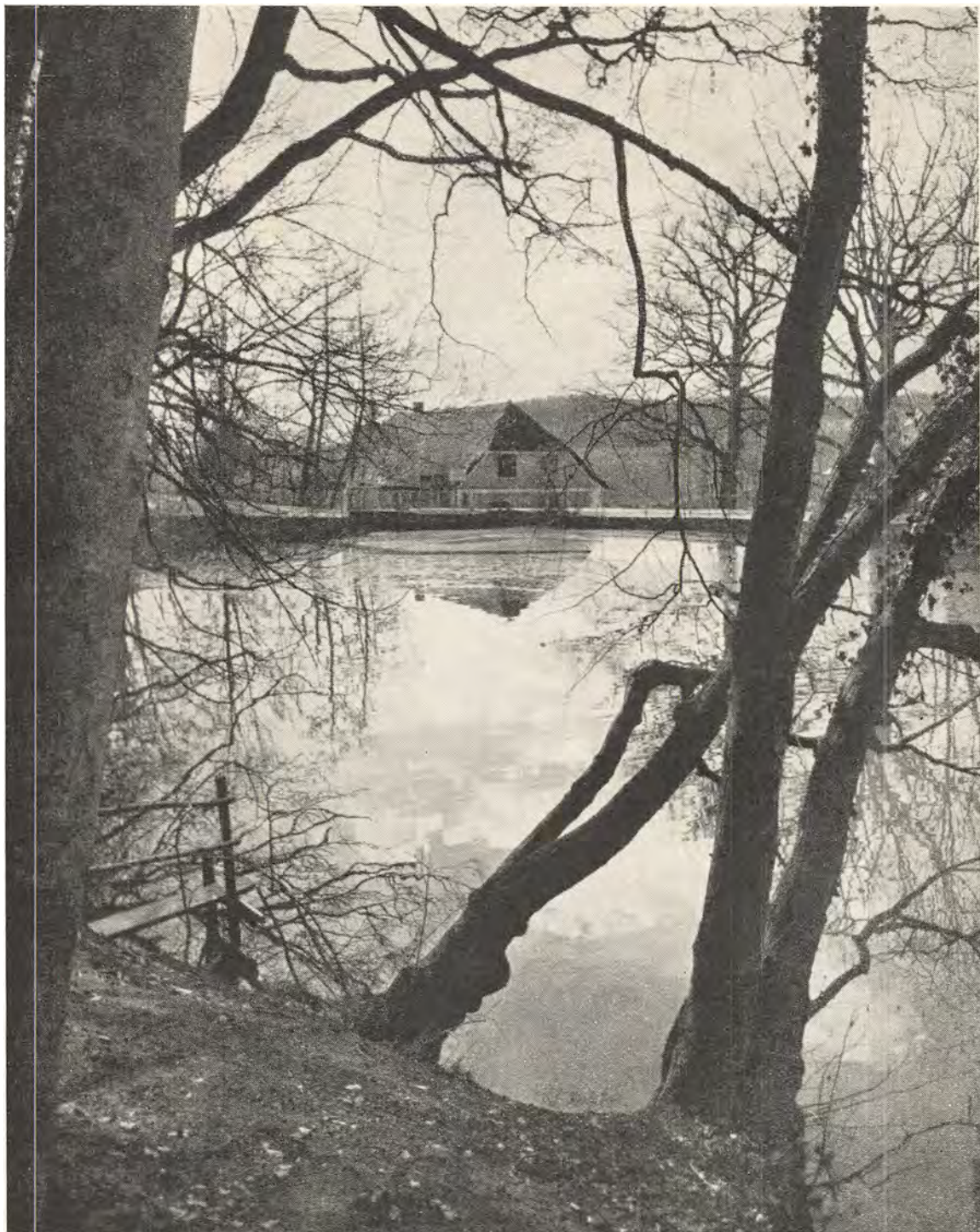
Dræning af fed Mergelmoræne

Knappen, Løjt Land

Knappen, een af Agent Bruuns Møller

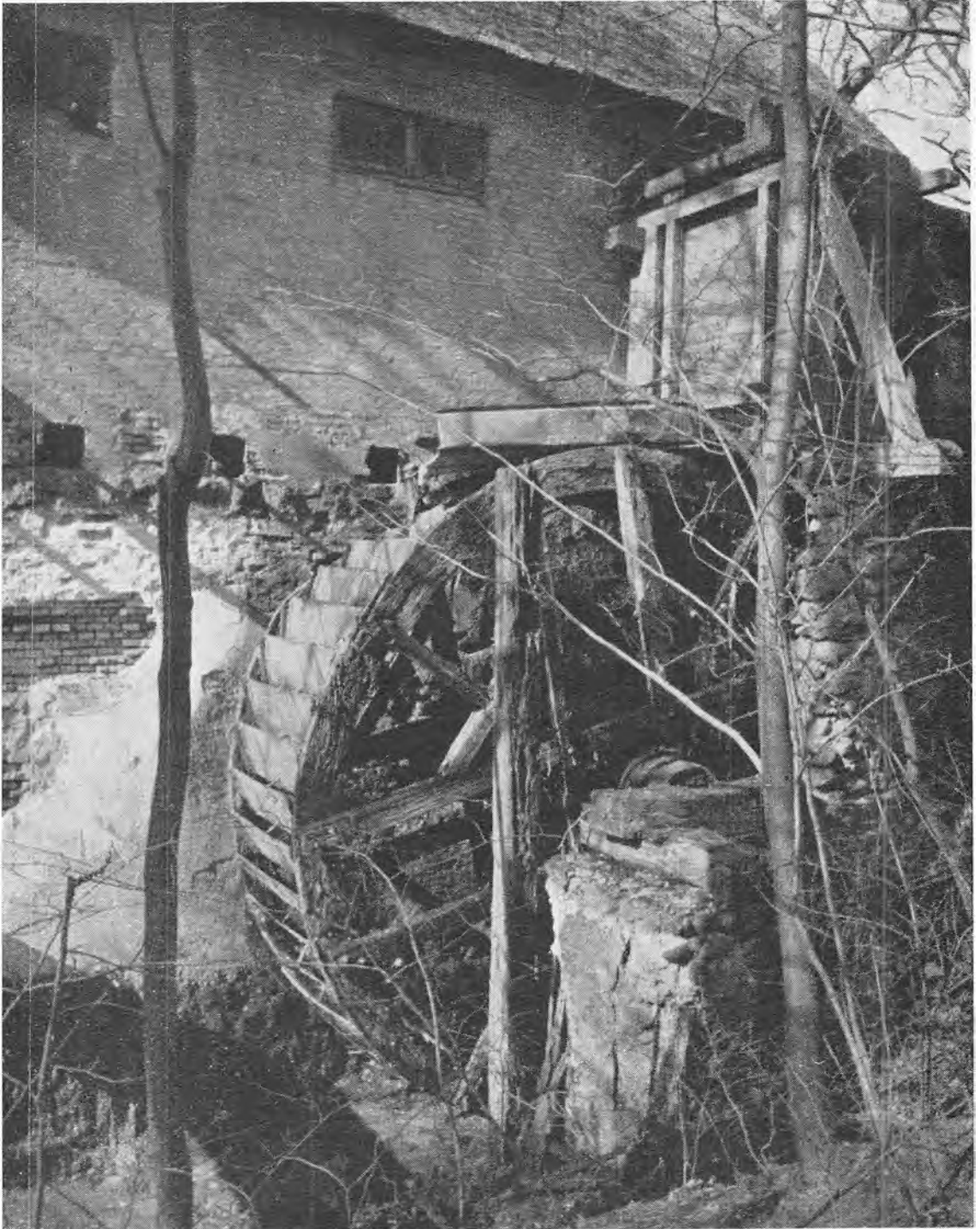
Ved Knappen

Skovse ved Knappen

Idyl paa Løjt Land

Een af Vandmøllerne

Gammelt Brøndevisbrænderi

Ved Aabenraa Fjord, Skærrev

Udsigt over Skærrev

Skærrev

Aubækbugten

Gamnel Gaard ved Stranden

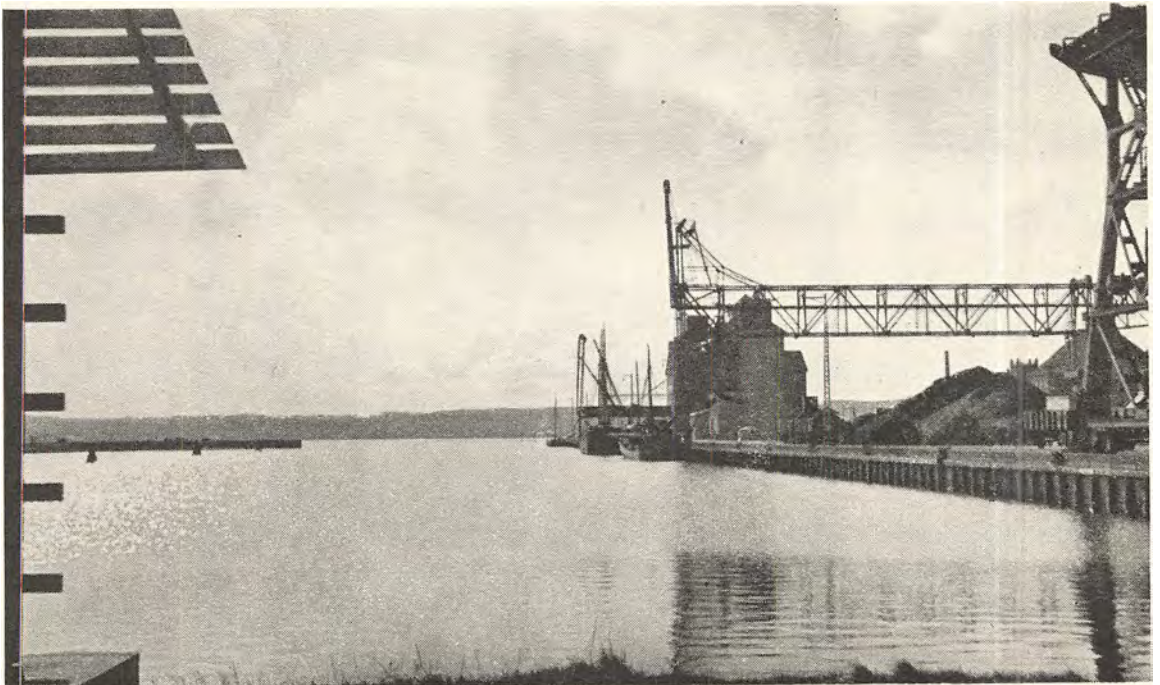
Samme Gaard

Ved Aabenraa Fjord

Fra Aabenraa Havn

Aabenraa Havn

Folketøjhus, Aabenraa

Aabenraa, Folkhjems store Sal

Højspændingsværket i Aabenraa

Slotsgade i Aabenraa

Slotsgade i Aabenraa

Nygade, Aabenraa

Aabenraa, Hejmdal

Dyrhave ved Aabenraa Fjord

H. P. Hanssens Hus, Nygade, Aabenraa

H. P. Hanssens Sommervilla, Højtoft

Gaard paa Sundeved

Gaard paa Sundeved

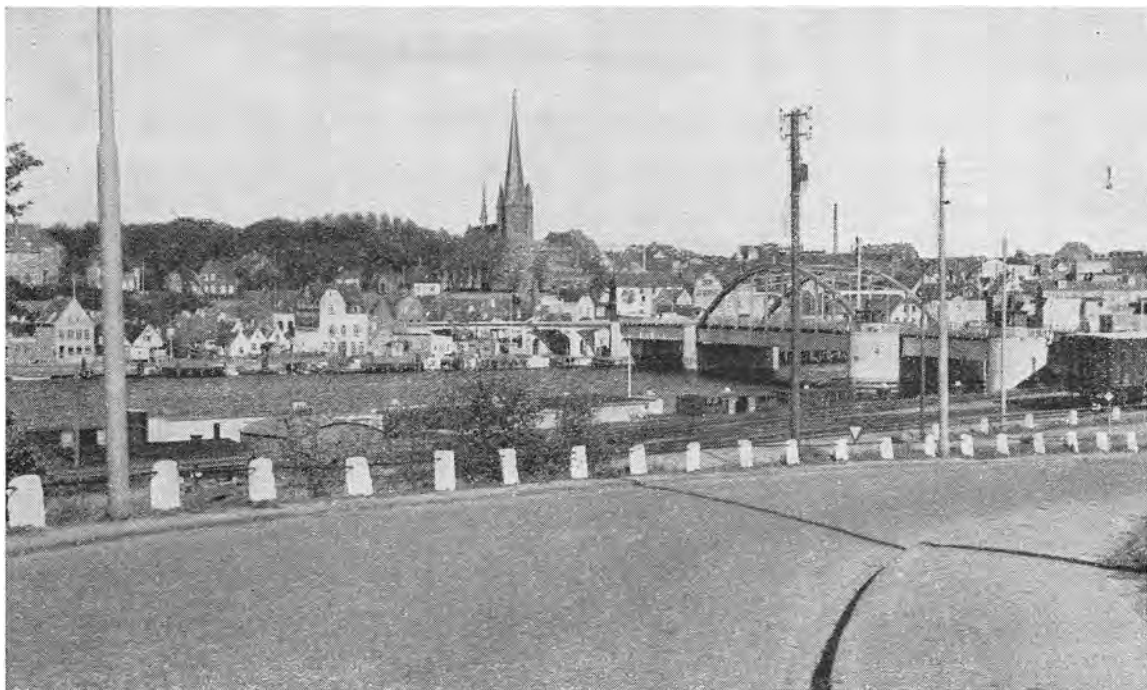
Nørremølle

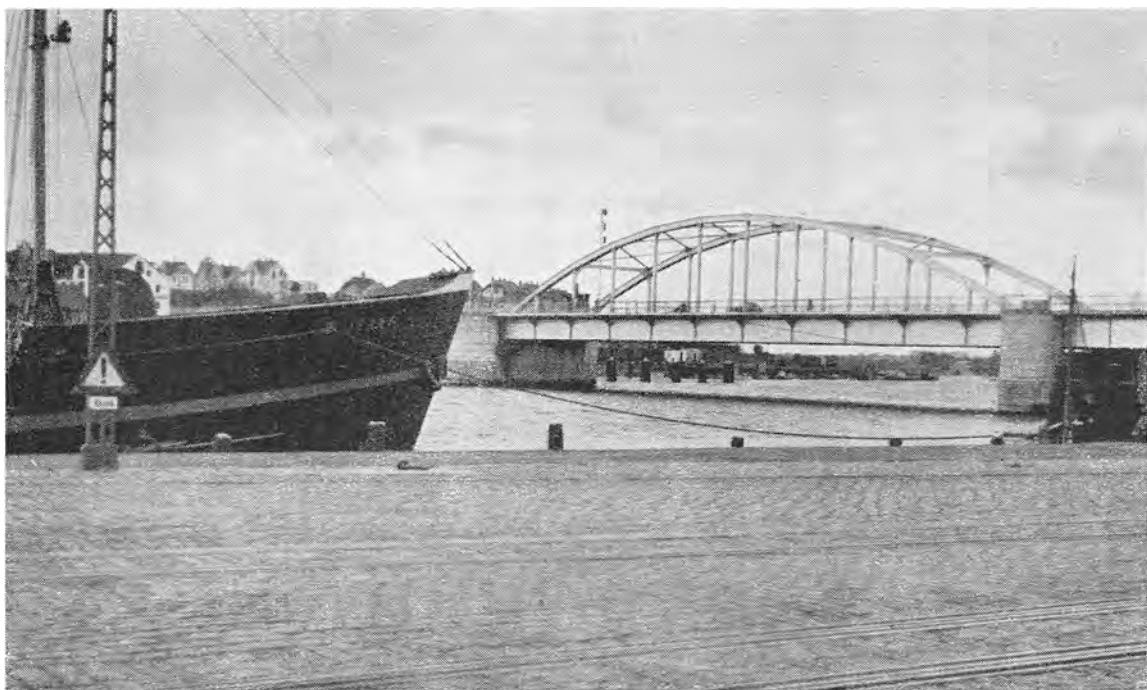
Nørremølle, Indkørsel

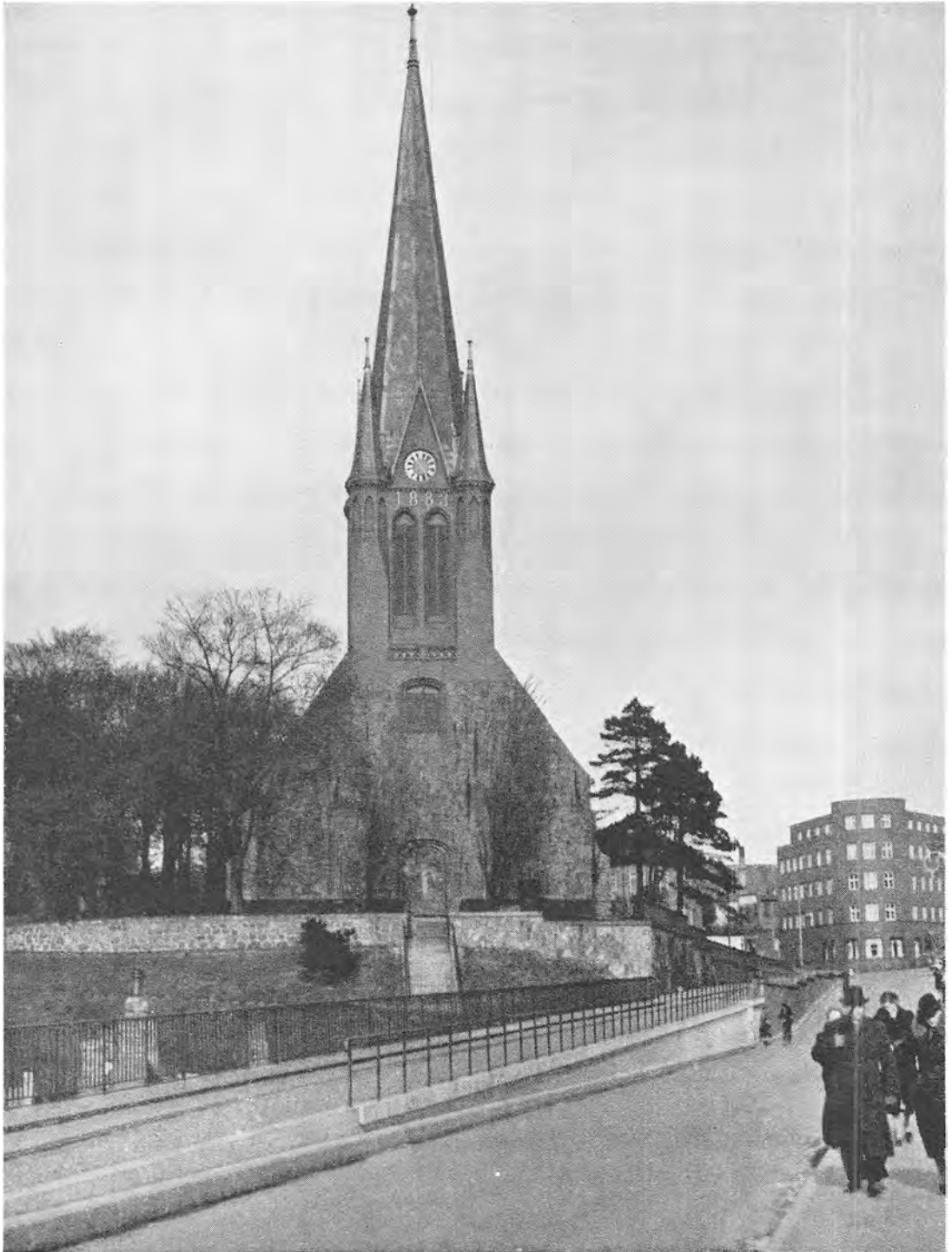
Mindesten i Nørremølle Have

Sønderborg

Chr. X's Bro, Sønderborg

Sønderborg Kirke

Nørherredhus, Nordborg

Sønderborghus. Bygget som dansk Forsamlingshus

Danebod Højskole

Mønumark Færgegaard

Rinkenæs nye Kirke

Dybbøl Mølle

Fra Dybbøl Bjerg

Dybbøl

Dybbøl. Skanse III

Dybbøl. Skanse III

Sprængte Batterier paa Dybbøl

Dybbøl Præstegaard

Broager Flak

Broager. Mindesmærke over Verdenskrigens Faldne.

Broager. Mindesmærke over Verdenskrigens Faldne.

Krigergrav paa Als

Bøffelkobbet

G. Hammerichs Buste af A. D. Jørgensen, Graasten

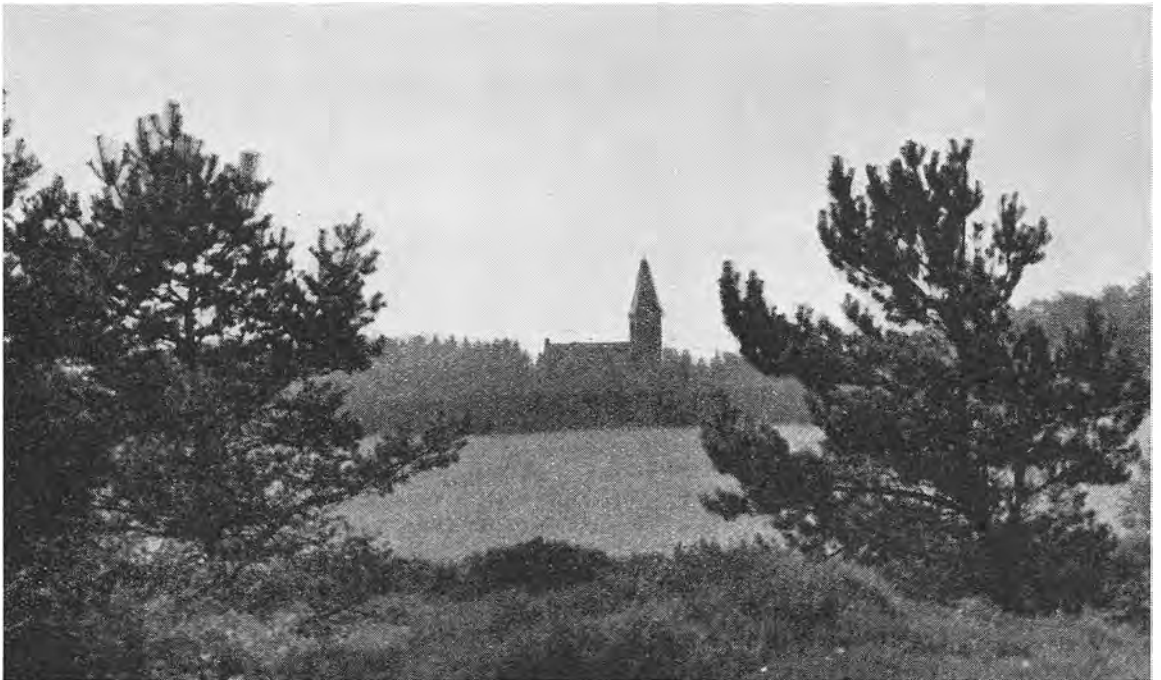
Skovbryn

Sønderjysk Vej med Hegn

Udsigt over Flensborg By

Isted

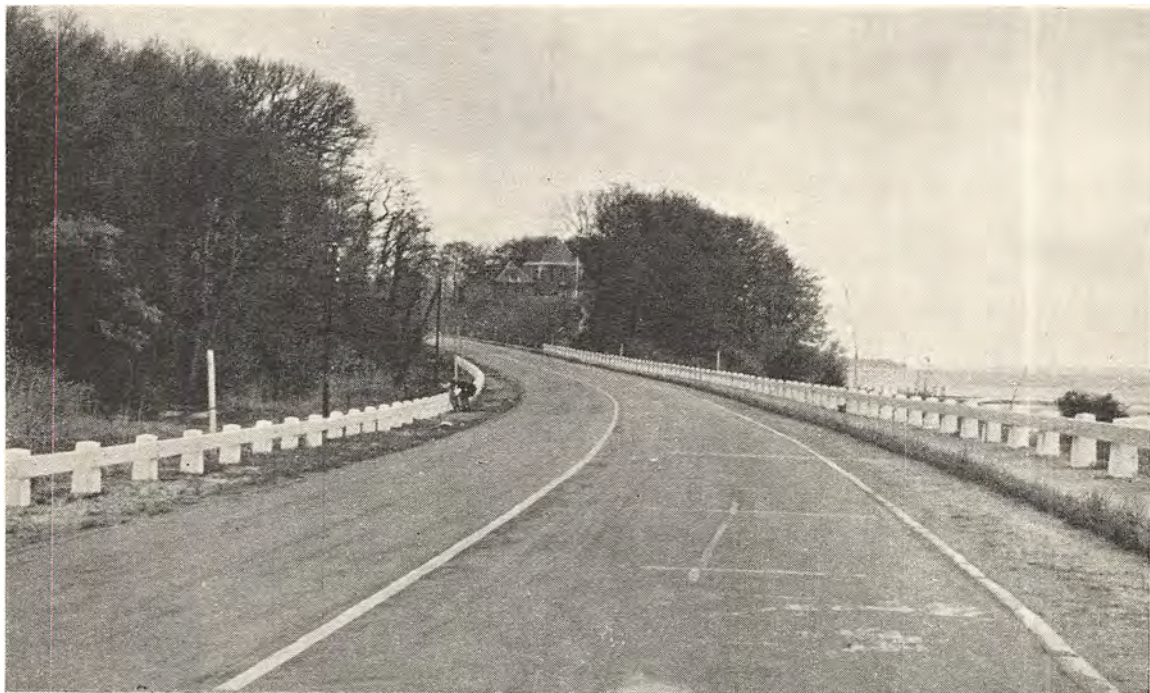
Flensborg. Redaktør Jessens Grav

Den nye Fjordvej ved Kollund

Flensborg Fjord. Okseøerne i Baggrunden

Det nye Grænseværns Vandrehjem, Kollund.

Toldstationen i Krusaa

Grønselandsdyt

Kongeaen ved Skodborg

Rødding Højskole

Forblæste Hegn i Geesten

Ungt Læhegn, der vil være med til at forandre Landskabet

Ny Husmandsbebyggelse paa Geesten

Gaard i Geesten

Engidyl i Midtlandet

Aaløb i Geesten

Gammel Bro over Aa i Geesten

Burkal Kirke

Gaard paa Gransen mellem Mark og Geesten

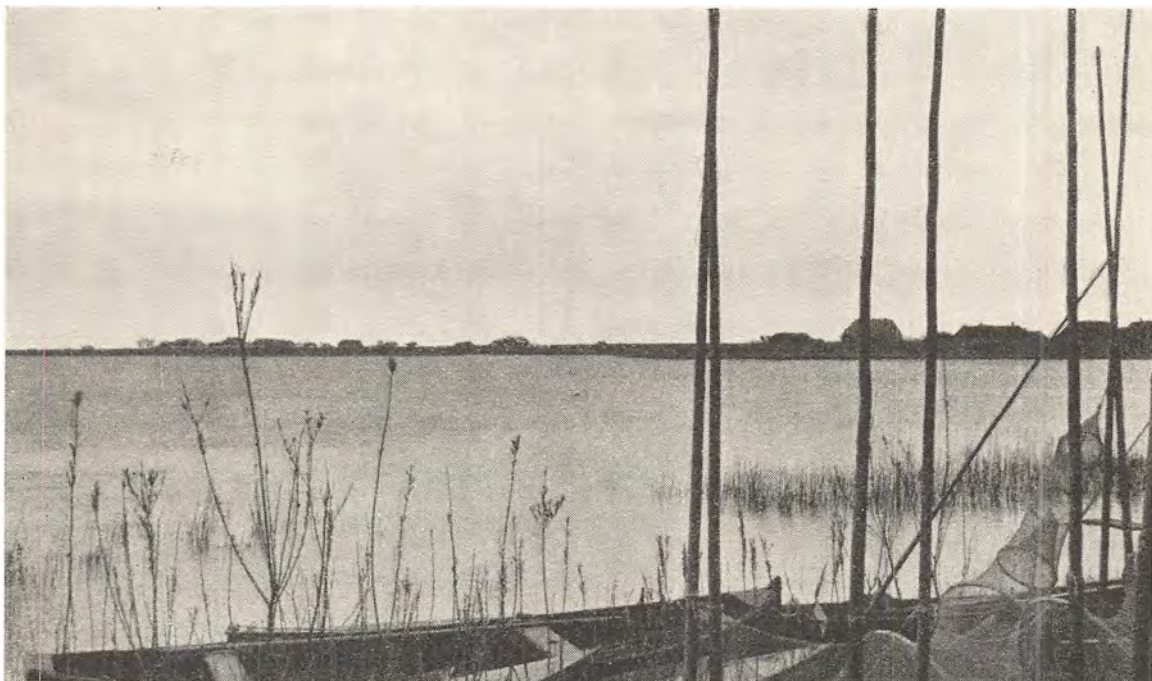
Løgumkloster

Løgumkloster, Præstegaarden

Løgmønstret. Mindetunden for de russiske Fanger, der døde under en Tyfusepidemi

Ved Rudbøl

Nærbillede fra Mindelunden

Nørre Løgum Kirke

Fra Tønder Torv

Tønder. Digegrevens Hus

Karnap og Dør i Digegrevens Hus

Tønder. Torv og Kirke

Apothek i Tønder

Rudbøl

Hestholm. Marsgaard ved Tønder

Pumpemøller i Marsken

Marsgaard ved Skærbæk

Ballum Sluse

Ballum Kirke

Afvandingskanal bag Dæmningen

Vadehavet ved Ebbe

Vadehavet. Floden stiger

Vadehavet

Trøborg Ruin

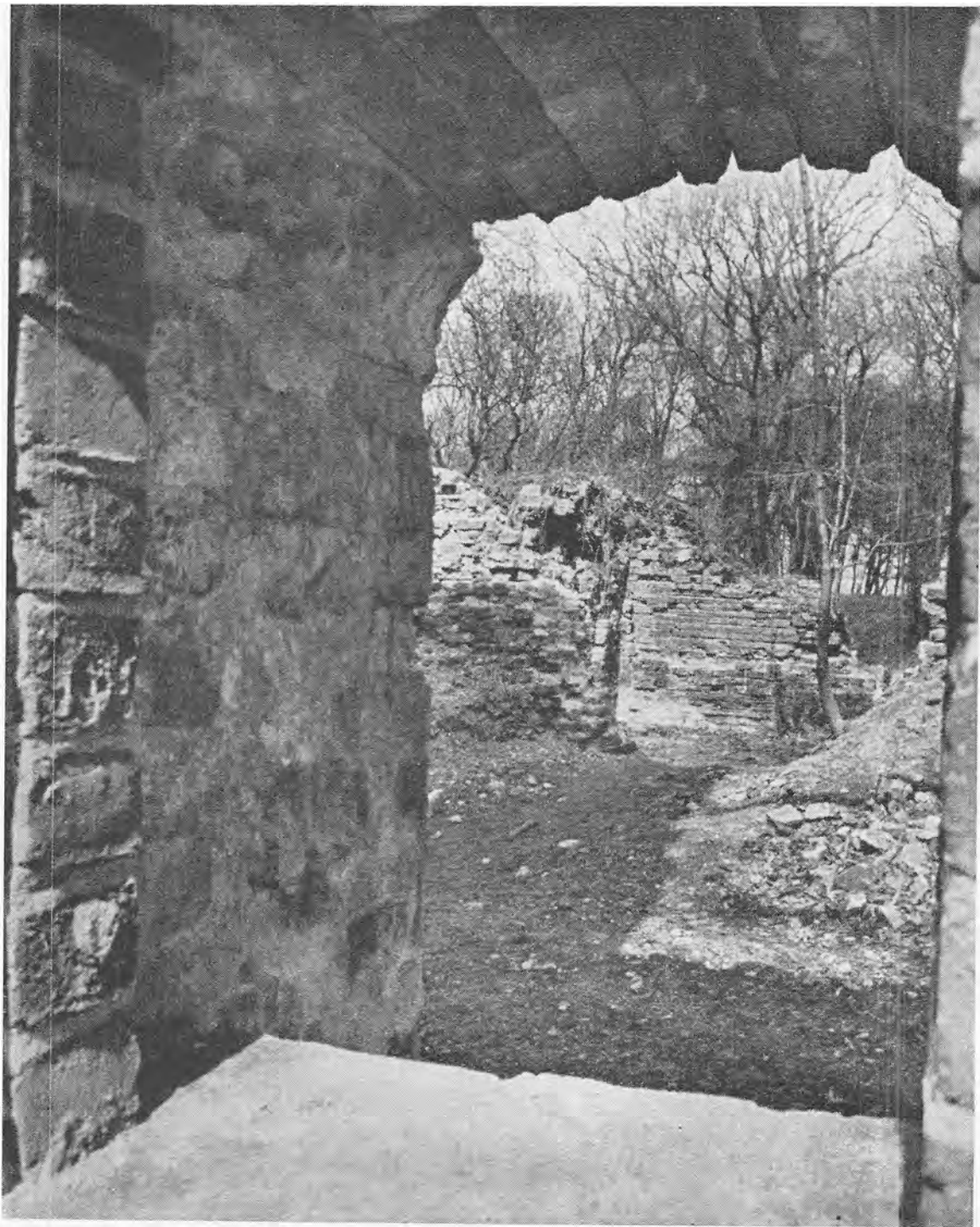
Trøborg Ruin

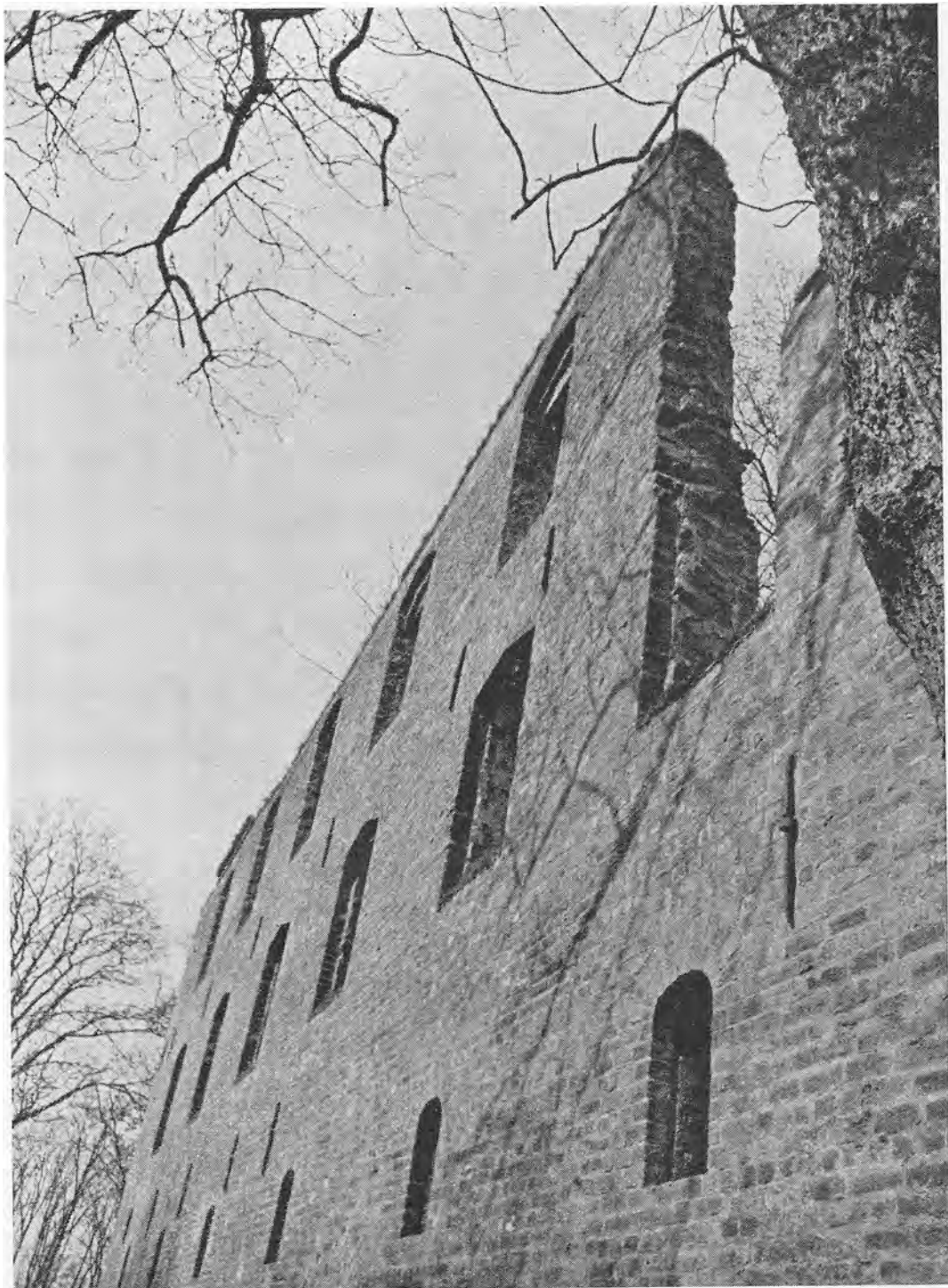
Trejborg Ruin

Trejborg. Gravsten

Fra Trøjborg

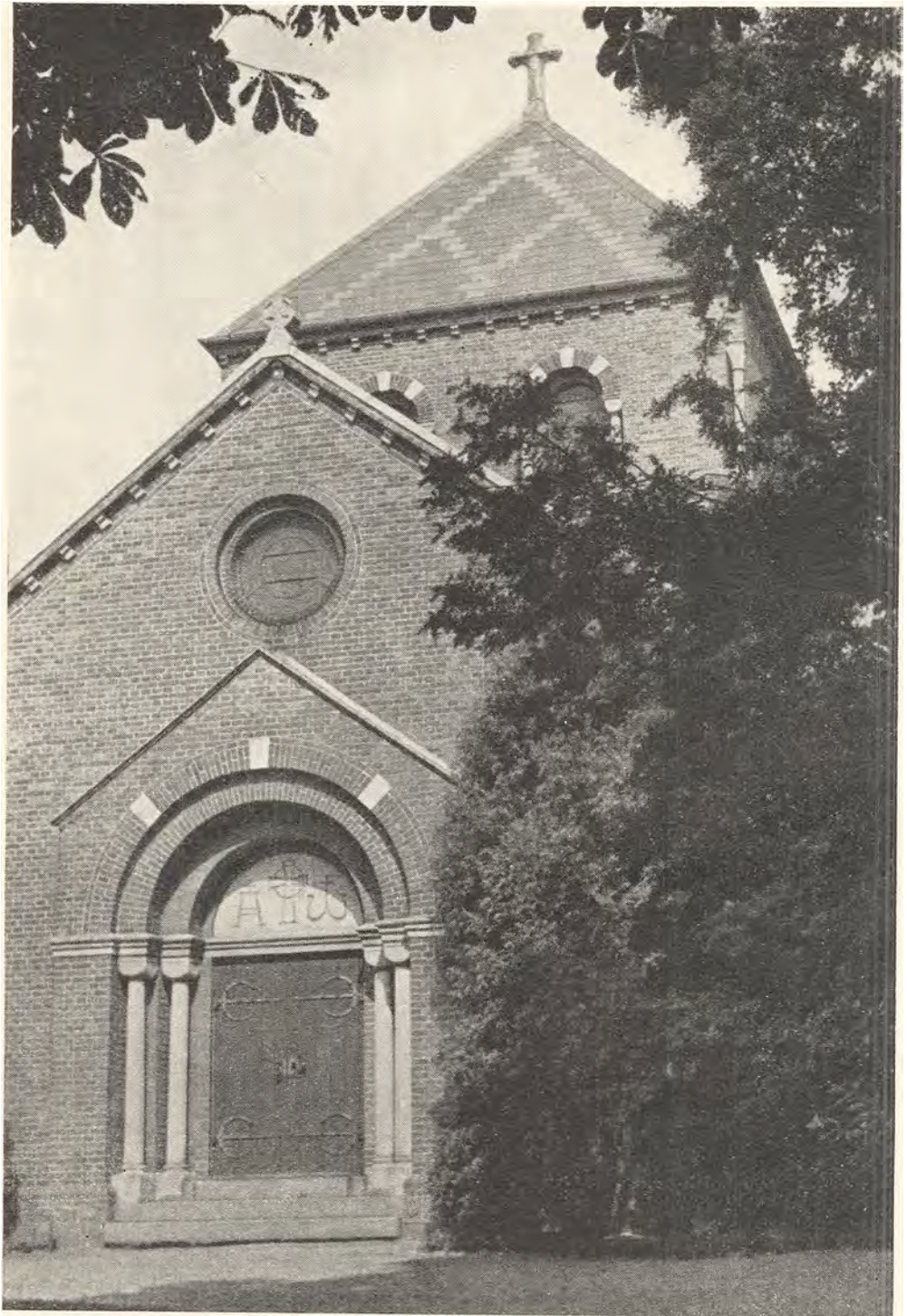
Trøjborg. Den restaurerede Ruinmur

Genforeningsstenen ved Frederikshøj

Haderslev

Frimenighedskirken, Haderslev

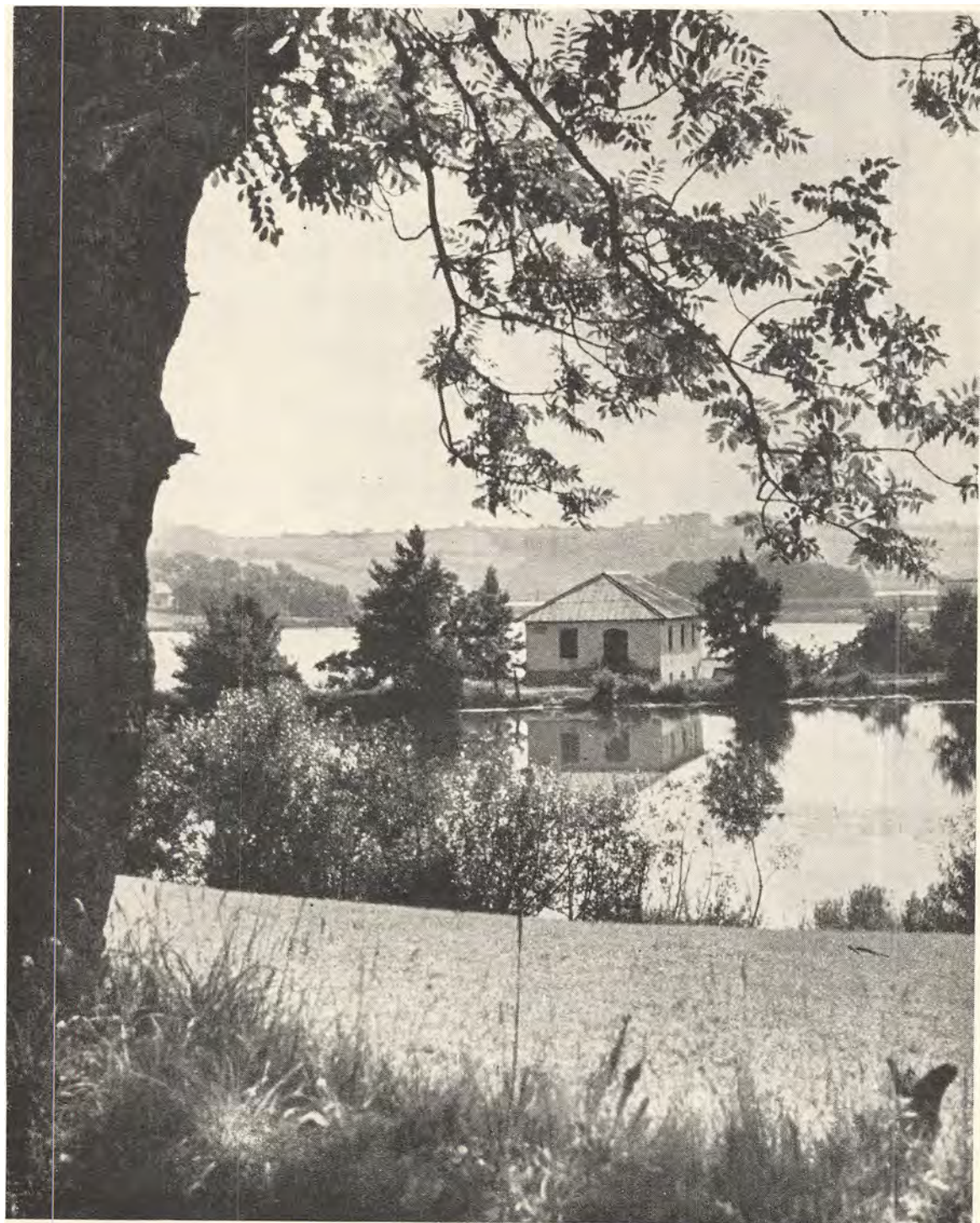
Aabenraa. Sct. Jørgens Kirke, før dansk Frimenighedskirke

Klokketaarn. Varnæs Kirke

Sønderborg. Strandpromenaden

Silbemøllen ved Gerner Bugt

Hejlsminde

Festpladsen ved Skamlingsbanken

Skamlingsbankesteletten

DENNE BOG ER TRYKT I 3000 EKSEMPLARER

*Samtlige Fotografier fra
Fotograferne Nørmark*

*Klichéer af Tegninger fra
Dannesboes Reproduktionsanstalt*

*Klichéer af Fotografier fra
Fyens Stifts Reproduktionsanstalt*

*Papir fra
De forenede Papirfabriker*

*Trykning udført i
Fyens Stiftsbogtrykkeri*

*Indbinding udført i
Fuhrmanns Bogbinderi*

★

